

הועדה לתכנון ותקצוב | Planning & Budgeting Committee

פלורליזם ושוויון הזדמנויות בהשכלה גבוהה הרחבת נגישות האקדמיה לערבים, דרוזים וצ'רקסים בישראל

דו"ח הצוות המקצועי של ות"ת

מרב שביב, נועה בינשטיין, ארי סטון, אורנן פודם

טבת תשע"ג, ינואר 2013

בדוח שלהלן בכל מקום בו אנו משתמשים במונח "אוכלוסייה ערבית" או "מגזר ערבי" או "בני מיעוטים" אנו מתכוונים לאוכלוסייה הערבית, דרוזית וצ'רקסית בישראל. המונחים הנ"ל הינם מטעמי נוחות בלבד.

מל"ג – המועצה להשכלה גבוהה. ות"ת – הועדה לתכנון ותקצוב שליד המועצה להשכלה גבוהה
www.che.org.il

11 מרץ 2013
כ"ט אדר תשע"ג

האוכלוסייה הערבית מהווה כ-20% מתושבי המדינה וכ-26% מקבוצת הגיל הרלבנטית להשכלה גבוהה, אך שיעור ההשתתפות שלה במערכת ההשכלה הגבוהה נמוך בצורה משמעותית ועומד על כ-12% בלבד. יתרה מזאת, ככל שמתקדמים במדרג התארים כך הולך ויורד שיעור ההשתתפות.

מעבר לצמצום אי השוויון בין המגזרים וקידום היחסים בין ערבים ויהודים בישראל, העלאת שיעור ההשתתפות של האוכלוסייה הערבית בהשכלה הגבוהה טומנת בחובה חשיבות גדולה גם במישור החברתי והכלכלי. הלימודים האקדמיים הינם אמצעי ראשון במעלה למוביליות חברתית, ומרכיב מפתח בתהליכי פיתוח וצמיחה של כל מגזר ומגזר כמו גם של המשק כולו. הרחבת השתתפותה של האוכלוסייה הערבית בהשכלה הגבוהה תעצים את מעמדה הכלכלי-חברתי בחברה הישראלית, ותתרום רבות למדינת ישראל בכללותה.

ות"ת נרתמה להוביל מהלך יסודי בהקשר זה, והציבה לראשונה יעד מפורש להנגשת ההשכלה הגבוהה למיעוטים ולחרדים, במסגרת התכנית הרב שנתית לשנים תשע"א-תשע"ו. כמו כן, בהסכם עם משרד האוצר, ות"ת הקציבה לשם כך תקציב כולל של קרוב ל-500 מיליון ₪ על פני שש שנים המיועד למטרה זו.

בהמשך לכך מונה בינואר 2010 צוות מקצועי משותף לאגפי התכנון והתקצוב בות"ת, בראשות הסמנכ"לית לתכנון ומדיניות, אשר השקיע מאמץ רב בעבודת מטה במטרה לגבש המלצות אופרטיביות בנושא. הדוח המוגש כאן מרכז את הנתונים והידע שנרכשו ע"י הצוות המקצועי, וכן מביא את התכנית שאימצה ות"ת לאחר התייעצות עם ועדת ההיגוי בנושא בראשות פרופ' פייסל עזאיזה. התכנית מבוססת על שני קווי ייסוד עיקריים:

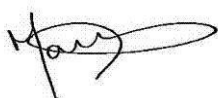
התייחסות לכל רצף מסגרות החיים של הסטודנט הפוטנציאלי, החל מהלימודים העל יסודיים וכלה בקליטת סגל בכיר באקדמיה או בתעסוקה הולמת לאחר הלימודים.

מענה כוללני, התכנית מתייחסת למגוון החסמים העומדים בפני הסטודנטים הערביים, ובכלל זה קשיי שפה, הרגלי למידה, פערם תרבותיים ועוד.

אני סבור כי למערכת ההשכלה הגבוהה ניתנת בזאת הזדמנות גדולה לשנוי פני החברה הישראלית על ידי שיפור מעמדם הכלכלי-חברתי של בני מיעוטים בישראל, ומקווה שיישום התכנית יהווה התחלה של מפנה לעבר חברה פלורליסטית ושוויונית יותר.

לבסוף אני רוצה לברך ולהודות מקרב לב לצוות המקצועי על מסירותו למשימה חשובה זו, על מאמציו הרבים לרדת לעומקם של דברים ולחפש פתרונות יצירתיים, ואני מחזק את ידם של כל העושים במלאכה, ומאחל לכולנו הצלחה!

בברכה,

פרופ' מנואל טרכטנברג
יו"ר ות"ת

האוכלוסייה הערבית בישראל מייחסת חשיבות רבה להשכלה גבוהה אשר נתפסת בקרבם כאמצעי החשוב, ולעתים הבלעדי לקידום המוביליות החברתית. ההשכלה הגבוהה היא הון אנושי יקר ערך ורכישה היא אחד האמצעים החשובים לגישור על פערים וליצירת נייודות כלכלית וחברתית. העלאת שיעור ההשתתפות של האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה תתרום לצמצום אין השוויון בין המגזרים וקידום היחסים בין ערבים ויהודים וכן תעצים את מעמדה החברתי כלכלי של אוכלוסייה זו.

לראשונה נרתמה ות"ת להובלת מהלך יסודי בהקשר זה והציבה בתכנית הרב שנתית יעד מפורש להנגשת ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה הערבית, הדרונית והצ'רקסית. התכנית שגובשה מתייחסת למכלול החסמים בהשתלבות במערכת ההשכלה הגבוהה, החל מהשלב של מידע, ייעוץ והכוון בביה"ס תיכון, דרך הכנה ללימודים אקדמיים ומתן מעטפת תמיכה מקיפה לסטודנטים בשנה א' בה יש שיעורי נשירה גבוהים ועד לעידוד סטודנטים מצטיינים להמשיך לתארים מתקדמים. בהקשר זה חשוב להדגיש כי שמירה על המשך הפעלת קרן מעוף לקליטת מרצים ערבים מצטיינים במוסדות להשכלה גבוהה הינה חיונית. מדובר בתוכנית אשר פתחה את שערי המוסדות להשכלה גבוהה בפני קרוב ל 100 מרצים מצטיינים מהאוכלוסייה הערבית אשר מהווים מודל חיקוי לתלמידים הצעירים והסטודנטים אשר מתחילים בקריירה האקדמית שלהם.

חשוב לציין כי קיימות תכניות נוספות הנמצאות על שולחן הצוות המקצועי וכמו כן רעיונות חדשים אשר עשויים להבשיל לדיון ואישור בוועדת ההגוי שבראשותי במהלך השנה הקרובה. חשוב להדגיש כי היישום צריך להתבצע בזריזות, תוך כדי למידה ומדידת תוצאות של כל מרכיב בתוכנית ההוליסטית בכל אחד מן השלבים.

בהזדמנות זו ברצוני להודות לפרופ' מנואל טרכטנברג, יו"ר ות"ת, אשר שם את הנושא על סדר היום של המועצה הגבוהה והעלה את הנושא לשיח הציבורי. כמו כן, אני מבקש להודות לצוות המקצועי בראשותה של מרב שביב אשר פעלו רבות לגיבוש הדוח ותוכניות ההתערבות. בנוסף אבקש להודות לחברי בוועדת ההיגוי על הירתמותם לנושא, ועל היוזמה וההשקעה.

אני מאחל לכולנו שמאמצינו יישאו פרי ונגיע לשינוי המיוחל של צמצום אי השוויון בחברה הישראלית למען חברה פרודוקטיבית, יצירתית וסולידרית יותר.

בברכה,

פרופ' עיאל עזריזה
חבר ות"ת ויו"ר ועדת ההיגוי

הקדמה

בראשית שנת 2010, לאחר החתימה על התכנית הרב שנתית עם משרד האוצר, מינה אותנו יו"ר ות"ת פרופ' מנואל טרכטנברג, להוות צוות מקצועי משותף לאגפי התכנון והתקצוב בות"ת במטרה להציע תכנית להגדלת הנגישות של מערכת ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה הערבית. תפקידנו היה לבחון וללמוד את מצב ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית, למפות את החסמים והקשיים בדרך למימוש איכותי ורחב של לימודים גבוהים, ללמוד לעומק את תכניות ההתערבות הקיימות ומידת האפקטיביות שלהן, לרכז ולעבד את מכלול הנתונים והעובדות ולגבש המלצות לקראת אפיקי פעולה חדשים לשנים הקרובות.

במהלך התקופה אספנו מידע עדכני, קראנו מחקרים ומאמרים בנושא, למדנו מניסיון העבר ובפרט ערכנו פגישות עבודה ושיחות רבות עם גורמים מקצועיים במכללות ובאוניברסיטאות – ראשי מוסדות, רכזי המגזר הערבי, מנהלי מכינות, עובדי דיקנט הסטודנטים והיחידות לסיוע לסטודנט וכד', ועם סטודנטים ואנשי סגל ערביים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה. כן למדנו והתייעצנו עם נציגי משרדי ממשלה רלבנטיים, אנשי אקדמיה מהמגזר הערבי, נציגי ארגונים ועמותות מהמגזר השלישי ונציגי קרנות פילנתרופיות. בנוסף, במהלך חודש מאי 2011 פרסמנו פנייה לציבור בעיתונות היהודית והערבית המזמינה את הציבור הרחב, חוקרים וארגונים שונים לפנות אל הצוות ולשלוח נתונים, מחקרים והצעות למדיניות. במהלך יולי 2011 פרסמנו דו"ח ביניים אשר בעקבותיו הפעילה ות"ת פיילוט מצומצם במכינות הקדם האקדמיות אשר לוה במחקר מלווה וסייע ללמידה על הבעיות והפתרונות האפשריים בשלב של טרום אקדמיה, ופיילוט באוניברסיטה הפתוחה במסגרת תכנית "אפיקי מעבר" אשר נמצא בעיצומו.

תהליך העבודה הנ"ל נועד לאפשר איסוף מידע 'מהשטח' ולמידת הנושא מזוויות ראייה רחבות ומגוונות ככל שניתן במטרה לגבש תמונה שלמה המקיפה את מירב החסמים והקשיים העומדים בפני האוכלוסייה הערבית בדרך להשכלה גבוהה. המפגש עם סטודנטים ערבים, אנשי מקצוע והגורמים השונים הפעילים בתחום איפשר מיפוי וניתוח העובדות והנתונים שנאספו מבחינת משמעויות, גורמים, וסיבות. כמו כן מטרתנו היתה לשתף את מירב הגורמים, להימנע מכפל פעילויות, ולקבל היזון חוזר על הכיוונים המתגבשים.

מצב ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית מושפע מתחומים רבים ומגוונים, כפי שמפורט בדוח שלהלן. מתוך התמונה המלאה שהצטיירה היה צורך לברור הן את החסמים המשמעותיים ביותר והן את החסמים עליהם יכולה ות"ת להשפיע בצורה האפקטיבית ביותר. מסיבה זו ישנם נושאים גדולים ומשמעותיים ביותר אשר צריכים לקבל מענה יסודי מחוץ לות"ת, ביניהם הבעיות במערכת החינוך הפורמאלית, נגישות התחבורה הציבורית למרכזי אוכלוסייה, חסמים הקשורים להשתלבות בשוק העבודה, התאמת הבחינה הפסיכומטרית ועוד. עם זאת התכנית שגובשה כוללת התייחסות, גם אם חלקית, לנושאים אלה, מתוך הבנה כי לא ניתן להמתין לתיקון כל המערכות ויש לפעול בכל המשורים (בהתאם לסדרי עדיפויות במגבלת התקציב) על מנת לשפר את הנגישות של האוכלוסייה הערבית למערכת ההשכלה הגבוהה.

התכנית שגובשה שמה דגש על הרחבת נגישות שבצידה קליטה איכותית באקדמיה. אנו סבורים כי על מנת שנוכל לפעול להרחבה כמותית של אלפי סטודנטים בני מיעוטים ולמיצוי שוויון הזדמנויות לאוכלוסייה הנדונה, עלינו להיות ערוכים להכנה מתאימה לאקדמיה ולקליטה איכותית של המתאימים, אשר תמנע נשירה ותאפשר בוגרים אשר השכלתם ויכולותיהם שוות באיכותן לאוכלוסייה היהודית. לפיכך התכנית מייעדת משאבים ניכרים לביצוע תכניות המתייחסות לחסמים העיקריים שמופּו, לפני הכניסה לאקדמיה ובמהלכה, ולא להקצאת מכסות נוספות לקליטה מאסיבית של סטודנטים ערבים.

דגש נוסף של התכנית הוא הפניית המשאבים לשיפור השילוב במערכת האקדמית המתוקצבת הקיימת ובתכניות הרגילות. אנו סבורים כי קליטה במוסדות הקיימים – המיועדים לכלל האוכלוסייה עדיפה מיצירת פתרונות במסגרות ייחודיות ונפרדות, זאת על מנת להכין את הסטודנטים להשתלבות טובה בחברה הישראלית ובתעסוקה הולמת. יחד עם זאת, כדי להביא לשינוי משמעותי בטווח של השנים הקרובות, ולצמצם את תופעת הלימודים בחו"ל (בפרט בירדן), יתכן ולא ניתן להסתפק בפתרונות שאנו מציעים. אנו קשובים ליוזמות ולפניות העולות מהשטח ובוחנים משמעותן של חלופות אפשריות נוספות כגון הקמת מסגרות ייחודיות במרכזי אוכלוסייה של ערבים, דרוזים וצ'רקסיים. מדובר בנושא מורכב ואנו נתייחס אליו רק לאחר בחינה מעמיקה.

תנאי הכרחי להצלחת התכנית הינו שתוף פעולה, רצינות ומחויבות המוסדות האקדמיים שבתקצוב ות"ת בתכנון וביצוע תכניות לאוכלוסייה הערבית. בשונה משנים קודמות, המודלים התקציביים שגובשו מאפשרים למוסדות מרחב גמישות בהכנת תכניות "מחוץ לקופסא" ובשימוש בכלים המתאימים למוסד, לתחומי הלימוד ולאוכלוסייה הספציפית, תוך מתן תמריצים הנוגעים למניעת נשירה בשנה א', לתחומי לימוד נדרשים בסקטור הפרטי ועוד. אין מתכון אחד שאנו מבקשים להכתוב, אלא אנו מעוניינים לאפשר גמישות ויצירתיות תוך הצבת יעדים ברורים ע"י המוסד, התייחסות רצינית לחסמים והקשיים הדורשים טיפול וגיבוש תכניות פעולה בהתאם.

יצוין כי משום מכלול ההיבטים שיש לטפל בהם הוחלט, בין השאר, לחייב את המוסדות המעוניינים בתמיכת ות"ת, למנות אחראי ברמות הגבוהות ביותר בדרגי הניהול במוסד, אשר יהיה ממונה על גיבוש היעדים ותכנית הביצוע ברמה המוסדית, יעקוב אחר ביצועה וידווח על כך באופן שקוף לות"ת.

אנו בסיומו של תהליך גיבוש התכנית אך בתחילתו של שינוי. חלק בלתי נפרד מהחלטות ות"ת הוא המשך עבודה, ליווי והפקת לקחים מהביצוע, עדכון התכנית והשלמתה במסגרת ועדת ההיגוי הקבועה של ות"ת לקידום ההשכלה הגבוהה לאוכלוסיית בני המיעוטים בראשות פרופ' פייסל עזאיזה. במסגרת זו גם נרצה להרחיב ולהעמיק את עבודתנו בלימוד דרכי התמודדות עם בעיות דומות במדינות מפותחות אחרות.

תודתנו מקרב הלב נתונה לכל אלה שתמכו ומרצם והציגו בפנינו את הידע והתובנות שלהם על מנת שנבין את המורכבות של מצב האוכלוסייה הערבית בהקשר של השכלה גבוהה, לרבות

לראשי המוסדות האקדמיים, לבעלי תפקידים רלבנטיים במוסדות, לרכזי המגזר הערבי, לסטודנטים וסגל מהמגזר הערבי, לחוקרים, לנציגי עמותות ציבוריות הפועלות בנושא, לנציגי ציבור ואחרים. תודה מיוחדת לעובדים המקצועיים של משרדי הממשלה הרלבנטיים שסייעו בחשיבה ובהתוויית התכנית, ובפרט לנציגי הרשות לפיתוח כלכלי של המגזר הערבי – הדרוזי והצ'רקסי במשרד ראש הממשלה – איימן סייף ורועי אסף, לנציגי אגף התקציבים במשרד האוצר – מיכה פרלמן ודני גלושנקוב ולעובדי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה – יוסי גידיניאן ואביאל קרצלר. תודה לחוקרות מכון "ברוקדייל" – דליה בן רבי, סופקה סגל-בארו ואילה הנדן ולאבו עסבה ח'אלד ממכון מסאר שסייעו לנו בהבנה של מערך המכניות לסטודנטים ערבים. תודה לאביבית חי מה- Inter-Agency Task Force על הבאת הנושא למודעות יהדות צפון אמריקה ועל שיתוף הפעולה איתנו. תודה לעובדי אגף התכנון והתקצוב בות"ת שסייעו באיסוף המידע וניתוחו: חוה קליין, יעל סימן-טוב כהן, אפרת תירס וילנה קרול. תודה מיוחדת לחברי ועדת ההגוי של המגזר הערבי בראשות חבר ות"ת פרופ' פייסל עזאיזה על ההירתמות לנושא ועל ההערות המועילות. ולבסוף תודתנו נתונה לפרופ' מנואל טרכטנברג על הסטנדרט המקצועי הגבוה שדרש מאתנו, על הדיונים הפוריים ועל הגיבוי והתמיכה לאורך כל הדרך.

יישום התכנית משתלב עם תכניות נוספות של הממשלה, בעיקר בהיבטי החינוך והתעסוקה של ערבים, דרוזים וצ'רקסיים, אשר ביצוען הינו תנאי הכרחי על מנת לאפשר לאלפי סטודנטים ערבים נוספים למצות את כישוריהם ולסיים לימודים לתואר אקדמי, להשתלב בתעסוקה הולמת ולמצוינים מבניהם- להמשיך כחברי סגל במוסדות להשכלה גבוהה. עפ"י תכנית "ישראל 2028: חזון ואסטרטגיה כלכלית-חברתית בעולם הגלובלי" קיימת חשיבות ודחיפות לטיפול מקיף ומעמיק בצרכי המגזר הערבי בישראל, וכדי לחולל את המפנה הנדרש חייבת הממשלה לנקוט במדיניות כוללת למימוש הפוטנציאל של המגזר הערבי.

אנו מאמינים שיישום התכנית בצורה מקצועית, שיטתית ועקבית, בד בבד עם ביצוע שיפורים במערכות משיקות (בפרט חינוך ותעסוקה), יביא לפריצת דרך בטווח הארוך לעבר שילוב איכותי וכמותי של האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל ומשם לשילוב מיטבי בחברה הישראלית.

בברכה,

מרב שביב

סמנכ"ל לתכנון ומדיניות, ות"ת

אני מבקשת לציין לשבח את עבודת חברי הצוות המקצועי: גב' נועה בינשטיין, מר ארי סטון ומר אורנן פודם, אשר השקיעו רבות בלמידה מעמיקה של הנושא ובגיבוש התכנית, ואשר בלעדיהם התכנית לא היתה יוצאת לפועל.

תוכן העניינים

עמוד

10	תמצית מנהלים
16	ملخص الإدارة
21	פרק א' - האוכלוסייה הערבית - נתונים עקריים ותמונת מצב במערכת השכלה הגבוהה
21	רקע כללי
22	דמוגרפיה
23	מצב כלכלי
24	תעסוקה
25	מערכת החינוך הערבית
28	השכלה גבוהה
44	פרק ב' - חסמים עיקריים בהשתלבות האוכלוסיה הערבית במערכת השכלה הגבוהה
44	פערי ידע
46	הבחינה הפסיכומטרית
47	היעדר מידע, ייעוץ והכוונה קדם אקדמיים
48	הכנה קדם אקדמית
51	היעדר נגישות פיזית למוסדות להשכלה גבוהה
52	הסתגלות תרבותית וחברתית
53	היבטים כלכליים
54	פרק ג' - כלים ותוכניות קיימות
54	ות"ת/מל"ג
56	משרדי ממשלה
64	גופים ציבוריים ופילנתרופיים
68	פרק ד' - מדיניות ות"ת
69	מידע, הכוון וייעוץ קדם אקדמיים
70	הכנה קדם אקדמית
71	תכניות הכנה לאקדמיה לסטודנטים לתואר ראשון
72	תכניות קליטה איכותיות באקדמיה
73	הכוון תעסוקתי
73	תכנית לסטודנטים בני מיעוטים מצטיינים בלימודים מתקדמים
73	קליטת בני מיעוטים בסגל האקדמי
73	פלטפורמה מוסדית
74	שילוב בני מיעוטים במוסדות המנהלים ובוועדות

74	הגדלת שילוב בני מיעוטים בסגל המנהלי של המוסד
74	תוכניות האוניברסיטה הפתוחה
76	נגישות פיזית למוסדות להשכלה גבוהה
76	קרן מלגות והלוואות
76	השתתפות ות"ת בתקצוב הפעילויות
78	סוגיית מוסד אקדמי בישוב ערבי
80	נספחים
91	בבליוגרפיה

תמצית מנהלים

הדוח שלהלן מציג את עיקר העבודה של הצוות המקצועי שמונה ע"י יו"ר ות"ת בעניין הגדלת הנגישות של האוכלוסייה הערבית למערכת ההשכלה הגבוהה, ואת התכנית אשר בסופו של דבר אומצה ע"י ות"ת.

התכנית, המיועדת למוסדות להשכלה גבוהה המתקצבים ע"י הות"ת, גובשה לאחר התייעצות עם ועדת ההיגוי של ות"ת לנושא בראשות פרופ' פייסל עזאייזה, חבר ות"ת, ובהשתתפות: פרופ' רוזה אזהרי, מכללת אורט בראודה; ד"ר רביעה בסיס, מכללת גורדון לחינוך; פרופ' דאוד בשותי, הטכניון; פרופ' עזרי טרזי, בצלאל אקדמיה לאמנות ועיצוב ירושלים; ד"ר סראב אבורביע קווידר, אוניברסיטת בן-גוריון שבנגב; ד"ר טלי רגב, אוניברסיטת תל-אביב; מר רסול סעדה- ראש המדור לקידום סטודנטים ערבים, התאחדות הסטודנטים; מר רועי אסף, הרשות לפיתוח כלכלי-חברתי של המגזר הערבי, הדרוזי והצ'רקסי, משרד ראש הממשלה. - משקיף קבוע.

הדו"ח כולל ארבעה פרקים:

הפרק הראשון מרכז נתוני רקע על האוכלוסייה הערבית בעיקר בהיבט סוציאקונומי, ומתמקד בנתונים ובעובדות העיקריות בהקשר של השכלה גבוהה- היקפי הלומדים לתואר אקדמי והמגמות לאורך שנים, תחומי הלימוד, התפלגות לפי סוגי מוסדות, סוגיית נשירה וגרירת לימודים, ניתוח מגדרי, תופעת הלימודים בחו"ל ועוד.

מהנתונים עולה כי האוכלוסייה הערבית בישראל מאופיינת ברמה סוציאקונומית נמוכה יחסית לאוכלוסייה היהודית. מרבית הישובים הערביים מדורגים באשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים ביותר לפי דרוג הלמ"ס. קיימים פערים ניכרים בהכנסות מעבודה ברוטו לנפש לעומת אוכלוסיית הרוב, כאשר שיעור העניים ומשך העוני גבוה בהרבה. שיעור התעסוקה בסך הכל נמוך יותר מהאוכלוסייה היהודית ובפילוח מגדרי עולה כי קיים פער ניכר בשיעורי התעסוקה בין נשים ערביות ליהודיות. מרבית מהמועסקים אינם אקדמאים. ככל שעולה רמת ההשתכרות גדלים הפערים. מרבית הנשים מועסקות בתחום החינוך, ומרבית הגברים מועסקים בתחומים מקצועיים. קיים פער בממוצע שנות לימוד ממוצע של ערבים לעומת יהודים לטובת האחרונים, הפער נשמר בשנים האחרונות. הצפיפות בבתי הספר היסודיים במגזר הערבי גדולה בהרבה מהמגזר היהודי. נתוני בחינות המיצ"ב, בעיקר במ"מ אנגלית ומדעים, הינם נמוכים יותר בקרב התלמידים הערבים. הנשירה של תלמידים ערבים מכיתות ז'-י"ב גדולה יותר ובולטת במיוחד בכיתה ט'. שיעור הניגשים לבגרות נמוך יותר, ושיעור הערבים בעלי תעודת בגרות שעומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות נמוך בהרבה משיעור היהודים. למרות נתונים אלה שיעור הערבים הלומדים במכינות קדם אקדמיות נמוך ביותר. לפיכך אין פלא כי ייצוגה של האוכלוסייה הערבית בהשכלה הגבוהה נמוך ביחס לחלקה באוכלוסייה הכללית, זאת למרות מגמת הגידול במשך השנים (אשר מובלת ע"י נשים). שיעור האקדמאים בקרב הערבים הוא פחות ממחצית משיעור היהודים האקדמאים. השוואת שיעור הסטודנטים לתואר ראשון מכלל האוכלוסייה בקבוצת הגיל הרלבנטית להשכלה גבוהה מראה כי קיימת ירידה בשיעור ההשתתפות של ערבים

בלימודי התואר הראשון לעומת גידול ביהודים. הסטודנטים הערבים נוטים לבחור תחומי לימוד מקצועיים אשר להם אופק תעסוקתי, בעיקר במגזר הציבורי, כגון רפואה ומקצועות עזר רפואיים (רוקחות, סיעוד וכד') וחינוך והוראה, והם נעדרים כמעט לגמרי ממדעי הטבע וההנדסה. שיעורי הנשירה במעבר משנה א' ל-ב' הם גבוהים יותר וכך גם משך הלימודים עד לסיום התואר. הפער בשיעורי הנשירה ניכר במיוחד במכללות האקדמיות, ותופעת גרירת הלימודים ניכרת במיוחד באוניברסיטאות. ייצוג האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה הולך וקטן בכל שלב ושלב במערכת האקדמית בישראל, החל מהתואר הראשון וכלה בייצוגה של האוכלוסייה בסגל האקדמי הבכיר במוסדות להשכלה גבוהה. קיימת תופעה נרחבת של לימודים בחו"ל במקצועות המבוקשים, בעיקר בירדן. התופעה במגמת גידול מתמדת. נתוני האוכלוסייה הבדואית נמוכים כמעט בכל הפרמטרים.

הפרק השני כולל את עיקרי החסמים בכניסה ובהשתלבות במערכת ההשכלה הגבוהה. בראש ובראשונה אנו מזהים חסמים שהינם פועל יוצא של מערכת החינוך הפורמאלית המקנה את "ארגז הכלים" הפותח דלתות ההשכלה הגבוהה, ומעצבת את יכולות ההתמודדות במסגרות ובתחומים השונים, וכן חסמים נוספים הקשורים להיבטים סביבתיים, תרבותיים, מסורתיים ואחרים:

השפה העברית הינה מכשול מרכזי. למרות לימודי עברית בבתי הספר הערביים כמעט ואין שימוש בשפה מחוץ לכותלי השיעור ולכן קיים קושי מיידי בדיבור, הבנה, קריאה וכתבה אקדמיים. קושי רב קיים גם **בשפה האנגלית**, הנדרשת באקדמיה, בהיותה אחת מתוך ארבע (או חמש) שפות זרות לסטודנט הערבי. **מיומנויות וכישורי למידה** הינם חסם מרכזי נוסף. הלימודים בבתי ספר במערכת החינוך הפורמאלית מתבססים על שיטות הוראה שונות מהאקדמיה. מערכת החינוך מחנכת בשיטות שעיקרן שינון והבנת טקסטים ברמה הבסיסית, אך אינה מעודדת חשיבה יצירתית, חשיבה ביקורתית, ניתוח, הסקת מסקנות עצמאית וכד'. **הבחינה הפסיכומטרית** מהווה חסם מרכזי לכניסה ללימודים אקדמיים בתחומים מבוקשים ובמוסדות יוקרתיים. קיים פער של כ- 100 נקודות לטובת נבחנים בעברית לעומת הנבחנים בערבית (למרות ממוצע ציוני בגרות גבוה יותר). קיים **מחסור במידע, יעוץ והכוון** מוקדמים לגבי ספי הקבלה, סוגי תכניות ומוסדות, תוכן הלימודים הספציפי, התאמה למקצוע, סיכויי תעסוקה וכד'. למשל, ה"אינפלציה" בסטודנטים ערבים לחינוך היתה יכולה להתמתן בעזרת הכוונה מקצועית והעברת מידע לגבי אופציות מקצועיות נוספות לתעסוקה. קיים **קושי בנגישות פיזית**. מבנה מערכת ההשכלה הגבוהה ומבנה שוק העבודה מחייב את התושבים הערביים בדרך כלל לצאת ללימודים אקדמיים ולעבודה מחוץ לאזור מגוריהם, לפיכך מחסור בתחבורה זמינה, נגישה וזולה מהווה חסם משמעותי. בישובים הערביים בפריפריה קיים מחסור חמור בתחבורה ציבורית זמינה, מבחינת תדירות האוטובוסים, שעות הפעילות והכניסה לישובים. כמו כן משך הנסיעה מתארך כאשר יש צורך להשתמש במספר קווי אוטובוס או ברכבת. בנוסף קיים קושי בהשכרת דירות. **קיים פער תרבותי**, המתבטא במעבר מהקהילות הערביות השונות אל המוסדות להשכלה גבוהה (בעיקר באוניברסיטאות בהן לרוב אופי הלימודים ומיקומן הגיאוגרפי מחייב מעבר וחיים עצמאיים). הקהילות הערביות, למרות מגמות מודרניזציה שומרות על מאפיינים מסורתיים רבים, פער זה מקשה מאוד על הסתגלות הסטודנטים, בעיקר הנשים במערכת ההשכלה הגבוהה. במסגרת הלימודים הגבוהים חווים

הסטודנטים הערבים לראשונה את היותם מיעוט, ללא הגנת הקהילה הערבית במקום מגוריהם. הם לראשונה עוברים לתרבות מערבית, לסביבה יהודית בה שולטת השפה העברית וכן לסביבה אקדמית הנתפסת עבורם כמנוכרת. בנוסף, הסטודנטים הערבים מגיעים לאקדמיה בגיל צעיר יחסית (רובם לא משרתים בצבא ולא יוצאים לטיול ארוך בחו"ל כמו הסטודנטים היהודים). זו הפעם הראשונה שהם יוצאים מחוץ לסביבת מגוריהם וצריכים להתנהל בצורה עצמאית. במספר חוגים מבוקשים המוסדות מגבילים את גיל הכניסה המינימלי לגיל 20 בטענה כי בגיל צעיר חסרה בשלות הנדרשת לעיסוק במקצוע הנלמד. **חסם כלכלי** יכול למנוע כניסה ללימודים אקדמיים, ולהביא לנשירה ולגרירת לימודים. כפי שעולה מהנתונים, משפחתו של הסטודנט הערבי הממוצע (אשר מממנת לרוב את הוצאות התואר) באה מרקע סוציאקונומי נמוך יותר ממשפחתו של הסטודנט היהודי הממוצע, אולם מקורות המימון שלה לשכ"ל ודמי קיום במהלך הלימודים דלים בהרבה. כמו כן העדר שירות צבאי למרבית הסטודנטים הערבים מונע מהסטודנט הערבי מלגות מגופים ציבוריים ופרטיים רבים. עבור הפרט – הסטודנט הערבי עצמו- סיוע בפרנסת המשפחה וחסכון לבניית בית (בעיקר בקרב גברים) גם הם מניעים ליציאה לעבודה בגיל צעיר במקום ללימודים גבוהים.

הפרק השלישי סוקר את הכלים והתכניות הקיימים עד לכתובת הדוח ויישום ההמלצות, בעיקר בות"ת ובמערכת ההשכלה הגבוהה, ובמשרדי הממשלה השונים. מהסקירה עולה כי למרות החשיבות שות"ת ייחסה לנושא וועדת ההיגוי המיוחדת להרחבת הנגישות למגזר הערבי שהוקמה ופועלת מאז 2002, התקציב שהושקע לטובת הנושא נמוך ביותר ואפשר בעיקר מימון פונקציות לריכוז הפעילות במוסדות וכן לעידוד העסקת דוקטורנטים וסגל מצטיין. מעודד להיווכח כי מוסדות אקדמיים שונים הפעילו תכניות רחבות בהרבה ממקורותיהם וממקורות גופים פילנתרופיים ובכך סייעו להשתלבות איכותית של סטודנטים ערבים וצברו ידע ונסיון רב ערך. תכניות הממשלה בתחומי חינוך, תעסוקה, תחבורה ועוד, כגון: חינוך לחיי קריירה בבתי הספר התיכוניים, שיפור רמת לימודי העברית בבתי הספר, הקמת מרכזי תעסוקה בישובים ערביים, שיפור מערך התחבורה מישובים ערביים למרכזי השכלה ותעסוקה וכד' נמצאות בשלבי התפתחות והיקפן עדיין נמוך וספק אם ביכולתן להביא לשינוי בטווח הזמן הקצר.

בפרק הרביעי מוצגת מדיניות ות"ת כפי שאומצה על ידה לשנים הקרובות. להלן עקרי המדיניות:

- **מידע, יעוץ והכוון** - יוקמו מרכזי מידע, ייעוץ והכוון למגזר הערבי להגדלת הנגישות להשכלה גבוהה בפריפריה. מרכזים אלה יספקו מידע אמין ואובייקטיבי על השכלה גבוהה ברמה המקומית והארצית, יעניקו הכוונה לימודית ומקצועית - כבר בבתי הספר התיכוניים וייעוץ תעסוקתי מקצועי לקראת השתלבות בתעסוקה. התכנית תהיה מתואמת עם משרדי החינוך והתמ"ת.
- **מכניות קדם אקדמיות** - תוענק מעטפת לכלל המכניות המתוקצבות ע"י ות"ת בהן לומדים סטודנטים בני מיעוטים (מעורבות וייחודיות), שתכלול: תגבור שפתי, שיעורי עזר, מימון מעונות/הסעות, רכז/יועץ ומימון קורס הכנה לפסיכומטרי (במידת הצורך). בנוסף, ות"ת תשתתף בשיווק ומיתוג המכינה במטרה להביא את ההכנה הקדם אקדמית למודעות

האוכלוסייה הערבית ולהדגיש את יתרונותיה. כצעד משלים תעניק ות"ת החל מתשע"ד מלגות הצטיינות ל-20% מבוגרי המכינות בני המיעוטים בעלי ההישגים הגבוהים ביותר במכינה. המלגה תוענק לאחר הקבלה לשנה א' לתואר ראשון ותהיה בגובה שכ"ל שנתי.

- **הכנה לקליטה באקדמיה – "צעד ראשון"** - ההכנה מיועדת לסטודנטים בני מיעוטים אשר כבר התקבלו ללימודים בפקולטות השונות. מדובר למעשה בקורס מזורז לפני תחילת הלימודים אשר מחזק את בסיס הידע ובונה מיומנויות ראשוניות אשר יאפשרו תחילת לימודים מיטבית כבר מתחילת השנה של התואר הראשון. תכניות ההכנה יתקיימו בין כחודש עד חודשיים לפני תחילת הלימודים. התכנים הלימודיים העקריים בהם תתמקד התכנית הינם- חיזוק שפות (עברית ואנגלית), מיומנויות למידה ואוריינטציה אקדמית.
- **תכניות קליטה איכותית בשנה א'** - אנו רואים את תחילת הלימודים בשנה הראשונה כשלב קריטי עבור הצלחת הסטודנט הערבי בלימודים לתואר הן מבחינת התמודדות והן מבחינת הישגיו. עיקר משאבינו ייועדו לתכניות של המוסדות הנדרשת להשגת המטרות הבאות: צמצום נשירה, סיום לימודים בזמן וצמצום מעבר בין חוגי הלימוד; העלאת רמת ההישגים האקדמיים; לימודים במגוון תחומים, בדומה לאוכלוסיית הרוב (הן משיקולי רכישת מקצוע והן משיקולים חברתיים); צמצום תחושת הניכור בקמפוס והרחבת האפשרות למימוש הפוטנציאל הלימודי. האלמנטים שיוכרו הינם: חניכה חברתית (הן אישית והן קבוצתית), חניכה אקדמית, סדנאות אקדמיות, סדנאות לכישורים ומיומנויות למידה, תמיכה נפשית, הכוונה לימודית, שכר יועץ אקדמי לסטודנטים ערבים, התאמות תרבותיות בהקשר לימודי, התחשבות בחגים לא יהודיים וכדומה, כאשר על עיקר המאמץ להיות מרוכז בשנה א' של הלימודים האקדמיים.
- **הכוון תעסוקתי** – תינתן תמיכה בהשתלבות טובה יותר ורחבה יותר של אקדמאים בשוק העבודה, הן הרחבה מספרית והן איכותית- מבחינת תעסוקה הולמת השכלה, זאת לפני סיום התואר.
- **תכנית לסטודנטים בני מיעוטים מצטיינים בלימודים מתקדמים** - על מנת לעבות את עתודת החוקרים בני מיעוטים ות"ת הרחיבה את תמיכתה בדוקטורנטים מצטיינים, וכן ממשיכה לתמוך במלגות מעוף עבור חברי סגל בני מיעוטים. בנוסף לכך החל מתשע"ד תתמוך ות"ת ב- 25 סטודנטים לתואר שני מחקרי מצטיינים ויוענקו 25 מלגות לפוסט דוקטורנטים.
- **קליטת בני מיעוטים בסגל האקדמי** - מומלץ לבצע מאמצים לעידוד סטודנטים מצטיינים להמשיך לתארים מתקדמים ולהעדיף שילוב מועמדים מתאימים מהמגזר הערבי כחברי סגל אקדמי

- **פלטפורמה מוסדית** - היות ומדובר במגוון רחב של נושאים להם יש לתת מענה-היבטים כלכליים, אקדמיים, חברתיים, תרבותיים, נגישות פיזית, תעסוקה ועוד הצלחת הפעילות מחייבת יצירת פלטפורמה מוסדית הנתמכת ברמות ההנהלה הגבוהות ביותר של המוסד. בבסיס הפלטפורמה יחידה לקידום הסטודנטים מהמגזר הערבי, אשר תכוון, תנהל ותפקח אחר ביצוע הפרויקט, ברמה המוסדית מחד וברמת הסטודנט הבודד מאידך. בראש היחידה יעמוד אחראי - איש סגל בכיר בכפיפות לרקטור/נשיא. האחראי יהיה בעל תפקיד מוגדר המעוגן במסמכים הרשמיים של המוסד. האחראי יעביר דיווחים על הפעילות והישגיה להנהלת המוסד ולות"ת ככל שיידרש. ככל הניתן האחראי יהיה בן מיעוטים.
- **תרגום אתרי האינטרנט (הממשקים הרלוונטיים) לערבית** - תרגום אתרי המוסדות ואתר המל"ג על מנת לאפשר התמצאות ומידע אקדמי טובים יותר למועמדים מהחברה הערבית.
- **שילוב בני מיעוטים במוסדות המנהלים ובוועדות** – מומלץ כי המוסדות יאמצו את העיקרון של העדפה מתקנת של בני מיעוטים בקרב חברי הוועדות, המוסדות המנהלים וממלאי התפקידים.
- **הגדלת שילוב בני מיעוטים בסגל המנהלי של המוסד** - אנו ממליצים כי המוסדות יפעלו להגדלת שיעור הערבים בסגל המנהלי ע"י קביעת יעד שנתי לקליטת עובדים בני מיעוטים, בהתחשב בשיעור התחלופה הפנימי ובהיקף הסגל המנהלי במוסד.
- **האוניברסיטה הפתוחה** – ות"ת תומכת באופן חד פעמי בפיילוט "פרויקט המאה" שבמסגרתו מוצע, לסטודנטים ערבים שיעברו מיון, מסלול למידה ייחודי בארבעה תחומי לימוד מוגדרים ומובנים בהם אופק תעסוקתי לאוכלוסיית היעד. סטודנטים שיסיימו בהצלחה את התכנית באו"פ יוכלו לעבור במסגרת "אפיקי מעבר", לאוניברסיטה שבה ישלימו את התואר הראשון בתחום הלימוד בו בחרו, בהתאם לדרישות מסלול הלימודים באוניברסיטה הקולטת. במסגרת הפיילוט הסטודנטים יקבלו תמיכה הכוללת מעטפת מוגברת בערבית לכל הקורסים בפרויקט, סדנאות לחיזוק המיומנות בשפה העברית, קורסים באנגלית, סדנאות ייחודיות לחיזוק מיומנויות אקדמיות בתחום הלימוד וכד'. הסטודנטים מקבלים סיוע של מלגות לימודים ומלגות קיום חודשיות.
- **נגישות פיזית** - אנו פועלים בשיתוף משרדי התחבורה והאוצר ובשיתוף התאחדות הסטודנטים והמוסדות למיפוי צרכים נקודתיים של סטודנטים ממקום יישוביהם למוסדות האקדמיים. מומלץ כי משרד התחבורה יקצה משאבים נוספים ליישום הפתרונות. בנושא הדיר, אנו ממליצים לתת עדיפות לסטודנטים ערבים מרקע סוציאקונומי נמוך להתגורר במעונות, וכן בשל הקושי היחסי להשיג דירות בשכירות מוצע כי המוסד יפעל ישירות להסדרת דיור לאוכלוסייה זו בסביבת הקמפוס.

- **קרן מלגות והלוואות-** אנו פועלים בשיתוף גופים פילנתרופיים להקמת קרן מלגות והלוואות לסטודנטים ערבים בעלי מאפיינים סוציאקונומיים נמוכים.
- **מוסד אקדמי ערבי** – נושא הקמת מוסד אקדמי ערבי והעברת מכללות להוראה במגזר הערבי לתקצוב ות"ת עולה כתוצאה מפניות ויוזמות רבות, אשר מבקשות להגדיל את הנגישות של מערכת ההשכלה הגבוהה למגזר הערבי ולהביא לצמצום תופעת הלימודים של סטודנטים ערבים בחו"ל. הסוגיה מורכבת ודורשת בחינה יסודית ולימוד נוסף, לפיכך הצוות ימשיך להעמיק בנושא זה במהלך השנה.

ملخص الإدارة

يعرض التقرير التالي أسس عمل الطاقم المهني الذي تم تعيينه من قبل رئيس لجنة التخطيط والموازنة بشأن إمكانية وصول السكان العرب إلى نظام التعليم العالي ، والبرنامج الذي تم في النهاية تبنيه على يدي اللجنة.

إن هذا البرنامج ، المعد لمؤسسات التعليم العالي الممولة بواسطة لجنة التخطيط والموازنة ، قد تمت صياغته بعد التشاور مع لجنة التوجيه في لجنة التخطيط والموازنة برئاسة البروفسور فيصل عزازية ، عضو لجنة التخطيط والموازنة، وبمشاركة : البروفسور "روزه أزهرى، كلية أورط براوده ، د. ربيعة بسيس، كلية غوردون للتربية، بروفسور داود بشوتي، التخنيون، بروفسور عزري طرزي، بتسالييل أكاديمية للفنون والتصميم – القدس ، د. سراب أبو ربيع قويدر، جامعة بن غوريون النقب ، د. طالي ريغف، جامعة تل أبيب ، السيد رسول سعده – رئيس قسم تطوير الطلاب العرب، اتحاد الطلبة، السيد روعي أساف، السلطة للتطوير الاقتصادي - الاجتماعي للوسط العربي الدرزي والشركسي ، مكتب رئيس الحكومة ، مراقب دائم.

التقرير يشمل أربعة فصول:

الفصل الأول يركز معلومات أساسية عن السكان العرب بمنظور اجتماعي اقتصادي ، ويتركز بالمعطيات والحقائق الأساسية المتعلقة بالتعليم العالي – عدد الدارسين للقب الأول والاختصاصات على مدى سنوات، مجالات الدراسة، التوزيع بحسب مؤسسات، قضية التسرب ومد فترة الدراسة ، تحليل حسب الجنس، ظاهرة الدراسة في الخارج وغيرها.

من المعطيات أعلاه يظهر أن السكان العرب في إسرائيل يعيشون بمستوى اجتماعي اقتصادي منخفض قياسا للسكان اليهود. معظم البلدات العربية مدرجة في الكتل الاجتماعية – الاقتصادية الأكثر انخفاضا حسب سلم المكتب المركزي للإحصاء. هناك فجوات واضحة في قيمة الدخل الإجمالي للنفس من العمل مقارنة بمجموعة الأغلبية، في حين أن نسبة الفقراء ومدة استمرار الفقر أعلى بكثير. نسبة التشغيل الإجمالي أكثر انخفاضا من السكان اليهود وفي التوزيع بحسب الجنس هناك فجوة واضحة بين النساء العربيات واليهوديات. غالبية الذين يتم تشغيلهم ليسوا أكاديميين، وكلما ارتفع مستوى الدخل تزداد الفجوة. معظم النساء يتم تشغيلهن في مجال التربية، ومعظم الرجال يتم تشغيلهم في مجالات مهنية. هناك فجوة في متوسط سنوات الدراسة لدى العرب مقارنة باليهود وتم الحفاظ على هذه الفجوة في السنوات الأخيرة. الكثافة في المدارس الابتدائية في الوسط العربي أكبر بكثير منها في الوسط اليهودي. معطيات امتحانات المستوى، بشكل أساسي الانجليزية والعلوم، منخفضة أكثر لدى التلاميذ العرب. تسرب الطلاب العرب من الصفوف السابع حتى الثاني عشر أكبر وأبرز وخصوصا في الصف التاسع. نسبة المتقدمين لامتحانات البجروت أقل. ونسبة العرب الحاصلين على شهادات البجروت والذين يلبون شروط الحد الأدنى للجامعات أقل بكثير من نسبة اليهود. برغم هذه المعطيات فإن نسبة الدارسين في السنوات التحضيرية أقل. وبناء على ذلك لا عجب في أن تمثيل السكان العرب في التعليم العالي منخفض بالقياس لمجموع السكان الكلي ، هذا برغم الزيادة خلال السنوات الأخيرة (والتي تقودها النساء). نسبة الأكاديميين العرب هي أقل من نصف نسبة الأكاديميين اليهود. مقارنة نسبة الطلاب الدارسين للقب الأول من مجمل السكان في المجموعة العمرية ذات الصلة للتعليم العالي يدل على وجود انخفاض في نسبة المشاركة للعرب في الدراسة للقب الأول مقابل زيادة لدى اليهود. يمثل الطلاب العرب لاختيار مجالات دراسة مهنية التي لها أفق تشغيلي خصوصا في القطاع العام، مثل الطب ومواضيع المساعدة الطبية (الصيدلة ، التمريض وما شابه)، التربية والتعليم، ويكادون يغيبون نهائيا من العلوم الطبيعية والهندسة. نسبة التسرب في الانتقال من السنة الأولى إلى الثانية هي أكبر بكثير وكذلك مدة الدراسة حتى إنهاء اللقب. الفجوة في نسب التسرب عالية وخصوصا في الكليات الأكاديمية، وظاهرة مد فترة الدراسة عالية خصوصا في الجامعات. تمثيل المجموعة السكانية العربية في جهاز التعليم العالي أخذ في التضاؤل في كل مرحلة ومرحلة في الجهاز الأكاديمي في إسرائيل، ابتداء من اللقب الأول وانتهاء بتمثيل السكان في الطاقم الأكاديمي العالي في مؤسسات التعليم العالي. إن ظاهرة الدراسة في الخارج للمواضيع المطلوبة أخذة في الاتساع خاصة في الأردن. الظاهرة في اتجاه تزايد مستمر. معطيات السكان البدو منخفضة تقريبا في جميع المقاييس.

الفصل الثاني يشمل العوائق الأساسية في الدخول والانخراط في جهاز التعليم العالي. وعلى رأسها نميز العوائق التي هي نتيجة لجهاز التعليم الرسمي الذي يمنح "صندوق الأدوات" الذي يفتح أبواب التعليم العالي، ويصمم القدرات على المنافسة في الأطر والمجالات المختلفة، وكذلك عوائق أخرى مرتبطة بعوامل بيئية، تقليدية وغيرها:

اللغة العبرية هي عائق أساسي. برغم تدريس اللغة العبرية في المدارس العربية يكاد استخدامها خارج جدران الصف معدوماً ولذلك هناك صعوبة فورية في التحد ، الفهم، القراءة والكتابة الأكاديمية. هناك أيضا صعوبة بالغة في اللغة الانجليزية المطلوبة في الأكاديمية، كونها واحدة من أربع (أو خمس) لغات أجنبية للطالب العربي. مهارات وقدرات التعلم هما أيضا عائق أساسي اضافي. الدراسة في المدارس في جهاز التعليم الرسمي تركز على طرق تعليم تختلف عنها في الأكاديمية. جهاز التربية يعلم بطرق أساسها الحفظ وفهم النصوص بمستوى أساسي، لكنه لا يشجع التفكير الإبداعي، التفكير الناقد، التحليل، الاستنتاج المستقل وما شابه. **الامتحان السيكومتري** يشكل عائقا مركزيا أمام الدخول للدراسة الأكاديمية في المجالات المطلوبة والمؤسسات الراقية. هناك فجوة بحوالي 110 نقاط لصالح الممتحنين بالعبرية مقابل الممتحنين بالعربية (برغم متوسط علامات مجزوت أعلى). هناك نقص بالمعلومات، الاستشارة والتوجيه المسبق بما يتعلق بشروط القبول، انواع البرامج والمؤسسات، مضامين الدراسة الخاصة، الملائمة للموضوع، احتمالات التشغيل وما أشبه. على سبيل المثال، "التضخم" في عدد الطلاب العرب في موضوعات التربية كان من الممكن تعديله بواسطة التوجيه المهني ونقل معلومات بخصوص إمكانيات أخرى للعمل. هناك صعوبة في إمكانية الوصول جغرافياً. مبنى جهاز التعليم العالي ومبنى سوق العمل يجبر السكان العرب بشكل عام على الخروج للدراسة الأكاديمية والعمل خارج مناطق سكناهم، وبحسب ذلك النقص في المواصلات المتاحة ورخيصة الثمن يشكل عائقا هاما. في البلدان العربية البعيدة عن المركز هناك نقص شديد في المواصلات العامة المتاحة من حيث وتيرة الحافلات ، ساعات العمل والدخول إلى البلدات. بالإضافة إلى أن مدة السفر تطول عندما تكون هناك ضرورة لاستخدام عدة خطوط باصات أو بالقطار. بالإضافة إلى الصعوبة في استئجار الشقق. هناك **فجوة ثقافية**، والتي تبرز في الانتقال من المجموعات السكانية العربية المختلفة إلى مؤسسات التعليم العالي (خصوصا في الجامعات التي غالبا ما يكون فيها نمط التعليم والموقع الجغرافي ملزما بالانتقال والحياة المستقلة). المجموعات السكانية العربية برغم التوجهات المعاصرة تحافظ على الكثير من المميزات التقليدية، هذه الفجوة تزيد من صعوبة التأقلم لدى الطلاب، وخصوصا لدى النساء، في جهاز التعليم العالي. يواجه الطلاب العرب حقيقة كونهم أقلية للمرة الأولى في إطار الدراسة العليا دون حماية المجموعة السكانية العربية في أماكن سكناهم. وللمرة الأولى ينتقلون إلى الثقافة الغربية، إلى بيئة يهودية تحكمها اللغة العبرية وكذلك إلى بيئة أكاديمية يجدونها منسلخة. بالإضافة يصل الطلاب العرب إلى الأكاديمية في **جيل شاب** نسبيا (معظمهم لا يخدم في الجيش ولا يخرج في رحلة طويلة في خارج البلاد كالطلاب اليهود). هذه هي المرة الأولى التي يخرجون فيها إلى خارج بيئتهم السكنية وتوجب عليهم التصرف بصورة مستقلة. في بعض المجالات التعليمية المطلوبة تحدد المؤسسات جيل الحد الأدنى للدخول ب 20 سنة بادعاء أنه في جيل شاب ينقص النضج المطلوب للعمل في المهنة المطلوبة. **العائق الاقتصادي** من شأنه أن يحول دون الدخول إلى الدراسة الأكاديمية، وأن يؤدي على التسرب وإطالة مدة الدراسة. كما يظهر من المعطيات، عائلة الطالب العربي المتوسط (التي غالبا تمول تكاليف اللقب) تنتمي إلى خلفية اجتماعية اقتصادية منخفضة أكثر من عائلة الطالب اليهودي المتوسط ، لكن مصادر تمويلها لقسط التعليم ومصاريف الحياة أثناء الدراسة قليلة جدا. يحول غياب الخدمة العسكرية لدى معظم الطلاب العرب يحول دون الحصول على منح من مؤسسات عامة وخاصة كثيرة. بالنسبة للفرد – الطالب العربي – مساعدة العائلة في معيشتها والادخار لبناء بيت (خصوصا لدى الرجال) هما أيضا دوافع للخروج للعمل في جيل مبكر وليس للتعليم العالي.

الفصل الثالث يستعرض الأدوات والبرامج القائمة حتى كتابة هذا التقرير وتطبيق التوصيات، خصوصا في لجنة التخطيط والموازنة وفي جهاز التعليم العالي، وفي الوزارات الحكومية المختلفة. يظهر من الاستعراض أنه بالرغم من الأهمية التي علقها لجنة التخطيط والموازنة بشأن على لجنة التوجيه الخاصة لزيادة إمكانيات الوصول للوسط العربي التي أقيمت وتعمل منذ 2002، فإن الميزانية التي استثمرت لصالح الموضوع قليلة جدا وتم استخدامها أساسا في تمويل وظائف لتركيز العمل في المؤسسات وكذلك لتشجيع تشغيل طلاب للقب الدكتوراه والطاقت المتميز. من الجدير الذكر بأن مؤسسات أكاديمية مختلفة قد فعلت برامج واسعة جدا من مصادرها ومصادر من هيئات متبرعة وبذلك ساهمت في انخراط عالي الجودة للطلاب العرب الذين حصلوا على معرفة وخبرة قيمتين. إن خطط الحكومة في مجالات التربية، التشغيل، المواصلات وغيرها، مثل: تربية توجيه مهني في المدارس الثانوية ، تحسين مستوى تعليم العبرية في المدارس، إقامة مراكز تشغيل في البلدات العربية، تحسين جهاز المواصلات من البلدات العربية إلى مراكز التعليم والعمل وما شابه من خطط موجودة في مرحلة التطوير وعلى صعيد ما زال منخفضا ومشكوك في قدرتها على إحداث التغيير في المدى القريب.

في الفصل الرابع تعرض سياسة لجنة التخطيط والموازنة التي تم تبنيها في السنوات الأخيرة. فيما يلي اسس هذه السياسة:

- **المعرفة، الاستشارة والتوجيه** – إقامة مراكز معلومات، استشارة وتوجيه للوسط العربي لزيادة إمكانية الوصول للتعليم العالي في المناطق البعيدة عن المركز. هذه المراكز ستزود معلومات موثوقة وموضوعية حول التعليم العالي على المستويين المحلي والقطري، وتقدم توجيهها تعليميا ومهنيا – منذ المرحلة الثانوية وتوجيهها تشغيليا من أجل الانخراط في سوق العمل. يتم البرنامج بالتنسيق مع وزارتي التربية والصناعة والتجارة والتشغيل.
- **سنوات تحضيرية** – تمنح رزمة لكافة السنوات التحضيرية الممولة بواسطة لجنة التخطيط والموازنة التي يدرس فيها الطلاب أبناء الأقليات (المختلطة والخاصة) والتي تشمل: تعزيزا لغويا، دروس مساعدة، تمويل سكن/سفر، مركز استشار وتوجيه للبيخومتري (إذا اقتضت الحاجة). بالإضافة، تساهم لجنة التخطيط والموازنة في تسويق السنوات التحضيرية بهدف إيصالها إلى وعي الجماهير العربية والتشديد على أفضليتها. وكخطوة مكملة تمنح اللجنة ابتداء من العام 2013-2014 منح تميز ل-20% من خريجي السنوات التحضيرية أبناء الأقليات أصحاب التحصيل الأعلى. تعطى المنحة بعد القبول للسنة الأولى للقب الأول بحجم قسط التعليم السنوي.
- **تحضير للاندماج في الأكاديمية – خطوة أولى** – التهيئة معدة للطلاب أبناء الأقليات الذين تم قبولهم للتعليم في الكليات المختلفة. يدور الحديث عمليا عن دورة مكثفة قبل بدء الدراسة والتي تمنح الأساس المعرفي وتبني مهارات أولية من شأنها التمكين من بدء الدراسة بالشكل الأفضل منذ بداية السنة الأولى للقب الأول. برامج التحضير تستمر بين شهر واحد إلى شهرين قبل بدء الدراسة. المضامين التعليمية الأساسية التي يركز عليها البرنامج هي – تقوية اللغات (العبرية والانجليزية)، مهارات تعلم وتوجه أكاديمي.
- **برامج استيعاب ذات جودة في السنة الأولى** – نحن نرى في بداية التعليم في السنة الأولى مرحلة حرجية بالنسبة لنجاح الطالب العربي في الدراسة للقب سواء من ناحية المواظبة أو من ناحية التحصيل. مواردنا الأساسية توجه لبرامج المؤسسات المطلوبة لتحصيل الأهداف التالية: تقليص التسرب، إنهاء الدراسة في الوقت وتقليص الانتقال بين الصفوف التعليمية، رفع مستوى التحصيل الأكاديمي، الدراسة في مختلف المجالات، كما هو في مجموعة الأغلبية (سواء بدافع اكتساب مهنة أو من نواح اجتماعية)، تقليص الشعور بالانسلاخ في الحرم التعليمي وتوسيع إمكانية تحقيق القدرات التعليمي، العوامل التي ستقر هي: استعداد اجتماعي (شخصي وجماعي) استعداد أكاديمي، ورشات أكاديمية، ورشات قدرات ومهارات تعلم، دعم نفسي، توجيه دراسي، تكاليف مستشار أكاديمي للطلاب العرب، دمج اجتماعية بما يتعلق بالدراسة، الأخذ بعين الاعتبار الأعياد غير اليهودية وما شابه ذلك، بينما يركز الجهد الأساسي في السنة الأولى للدراسة الأكاديمية.
- **التوجيه المهني** – يتم رصد دعم للانخراط بشكل أوسع للأكاديميين في سوق العمل- زيادة عددية ونوعية - من ناحية التشغيل الملائم للدراسة، وذلك قبل إنهاء اللقب.
- **برنامج للطلاب أبناء الأقليات المتفوقين في الدراسات العليا** – من زيادة عدد الباحثين أبناء الأقليات وسعت لجنة التخطيط والموازنة دعمها للطلاب المتفوقين للقب الدكتوراه، وكذلك تستمر بدعمها بمنح تشجيعية لأعضاء الطاقم الأكاديمي من أبناء الأقليات. بالإضافة لذلك ابتداء من السنة 2013-2014 ستقوم بدعم 25 طالبا متفوقا للقب الثاني في البحث العلمي وستقدم 25 منحة لطلاب مرحلة ما بعد الدكتوراه.

- **استيعاب أبناء الأقليات في الطواقم الأكاديمية -** يوصى باتخاذ جهود لتشجيع الطلاب المتفوقين للاستمرار من أجل تحصيل ألقاب متقدمة وتفضيل انخراط مرشحين ملائمين من الوسط العربي كأعضاء طاقم.
- **وحدة مؤسسية -** بما أن الحديث يدور حول تشكيلة واسعة من المواضيع التي يجب الإجابة عليها - من منظور اقتصادي، أكاديمي، اجتماعي، ثقافي، إمكانية وصول، تشغيل وغيرها، فإن النجاح بالعمل يلزم انشاء أرضية مؤسسية المدعومة على مستوى الإدارات العليا في المؤسسة. تشكل هذه الوحدة وحدة لتطوير الطلاب من الوسط العربي بحيث توجه، تدير وتراقب تنفيذ المشروع على الصعيد المؤسسي من جهة وعلى صعيد الطالب الفرد من جهة أخرى. يرأس هذه عضو طاقم مشرف تحت إشراف الرئيس. وظيفة الرئيس معرفة في المستندات الرسمية للمؤسسة. يقدم الرئيس تقارير عن عمل اللجنة وإنجازاتها لإدارة المؤسسة ولجنة التخطيط والموازنة عندما يطلب منه ذلك. حسب الإمكان يكون الرئيس من أبناء الأقليات.
- **ترجمة مواقع الانترنت (الواجهات ذات الصلة) للعربية -** ترجمة مواقع المؤسسات وموقع مجلس التعليم العالي من أجل إتاحة الإطلاع على معلومات أكاديمية أكثر لمرشحين من المجتمع العربي.
- **دمج أبناء الأقليات في مؤسسات الإدارة واللجان -** يوصى بأن تتبنى المؤسسات مبدأ التفضيل الإصلاحي لأبناء الأقليات ضمن أعضاء اللجان، المؤسسات، المدراء وأصحاب الوظائف.
- **زيادة دمج أبناء الأقليات في الطاقم الإداري للمؤسسة -** يوصى بأن تسعى المؤسسات لزيادة نسبة العرب في الطاقم الإداري بواسطة تحديد هدف سنوي لاستيعاب موظفين من أبناء الأقليات، مع الأخذ بعين الاعتبار نسبة التغيير الداخلي وحجم الطاقم الإداري للمؤسسة.
- **الجامعة المفتوحة -** لجنة التخطيط والموازنة تدعم، ولمرة واحدة، بعرض "مشروع القرن" الذي يقترح في إطاره على الطلاب العرب الذين يمرون بالتصنيف برنامج دراسة خاص في اربعة مجالات تعليمية محددة ومضمون بها أفق تشغيلي للمجموعة المستهدفة. الطلاب الذين ينجحون بنجاح البرنامج في الجامعة المفتوحة يمكنهم الانتقال في إطار "أفاق الانتقال" إلى جامعة ينهون بها اللقب الأول في مجال الدراسة الذي اختاروا ، بما يتناسب مع متطلبات برنامج الدراسة في الجامعة التي تستوعبهم. في إطار العرض يحصل الطلاب على دعم يشمل رزمة معززة بالعربية لجميع الدورات في المشروع، ورشات لتعزيز المهارات باللغة العبرية، دورات في الانجليزية، ورشات مخصصة لتعزيز المهارات الأكاديمية في مجال الدراسة وما شابه ذلك. يحصل الطلاب على مساعدة عن طريق منح تعليمية ومنح حياتية شهرية.
- **تمكين الوصول الجغرافي -** نحن نعمل بالمشاركة مع وزارتي المواصلات والمالية وبمشاركة اتحاد الطلبة الجامعيين والمؤسسات لوضع خارطة طريق للاحتياجات العينية للطلاب من مكان سكنهم إلى المؤسسات الأكاديمية. ويوصى بأن تقوم وزارة المواصلات بفرز موارد إضافية لتنفيذ الحلول. بما يخص السكن، نحن نوصي بإعطاء أفضلية للطلاب العرب من خلفية اجتماعية اقتصادية متدنية للسكن في مساكن الطلبة، وكذلك بسبب الصعوبة النسبية في الحصول على شقق مستأجرة يوصى بأن تقوم المؤسسة بشكل مباشر بترتيب السكن لهذه المجموعة السكانية في محيط حرم المؤسسة.
- **صندوق منح وقروض -** نحن نعمل بالمشاركة مع أجسام خيرية لإقامة صندوق للمنح والقروض للطلاب العرب ذوي الخلفية الاجتماعية الاقتصادية المنخفضة.

- **مؤسسة أكاديمية عربية -** يتم طرح موضوع إقامة مؤسسة أكاديمية عربية ونقل كليات التربية في الوسط العربي لموازنة اللجنة نتيجة لتوجهات ومبادرات كثيرة التي تطالب بزيادة امكانية وصول جهاز التعليم العالي للوسط العربي والعمل لتقليص ظاهرة دراسة الطلاب العرب خارج البلاد. هذه القضية مركبة وتتطلب فحصا أساسيا ودراسة إضافية، بناء على ذلك سيستمر الطاقم بالتعمق في هذا الموضوع خلال العام الجاري

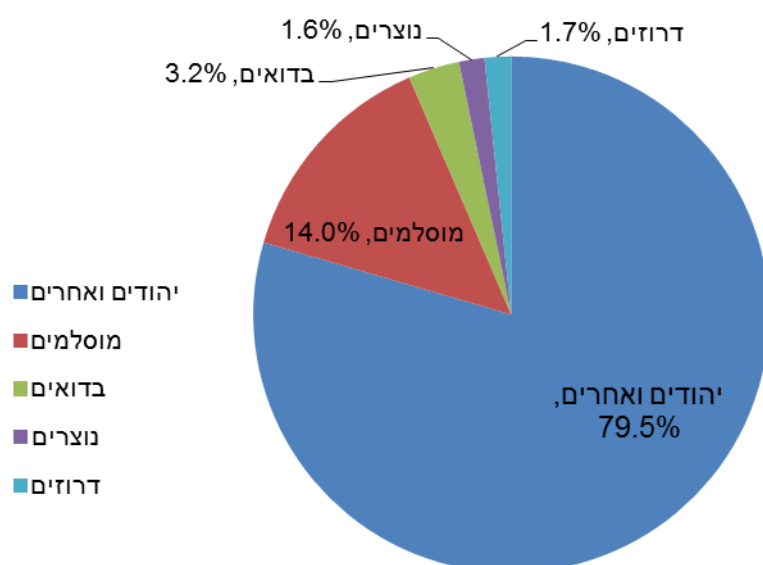
פרק א' - האוכלוסייה הערבית – נתונים עקריים ותמונת מצב במערכת ההשכלה

הגבוהה

1. רקע כללי

המגזר הערבי מונה, כמיליון וחצי אנשים, ולמעשה מכיל בתוכו אוכלוסייה הטרוגנית מאוד הכוללת את בני הדת המוסלמים (ובכללם הבדואים), הנוצרים, הדרוזים והצ'רקסים.¹ אוכלוסייה זו מגוונת מאוד וצרכיה שונים בתוך מערכת ההשכלה הגבוהה, כמו גם בתחומים אחרים. המגזר הערבי מורכב מאוכלוסייה עירונית המתגוררת הן בערים ערביות והן בערים מעורבות ובכפרים- כאשר חלק מהכפרים אינם מוכרים, מקבוצות בהן רמה סוציו אקונומית שונה, נורמות תרבותיות שונות, רמת דתיות ומסורתיות שונות, וכן שונות ברמת החינוך וההשכלה הגבוהה. מבחינת פיזור גיאוגרפי בשנת 2011 כ- 58% מתושבי המגזר הערבי מתגוררים בצפון הארץ- מחוזות הגליל וחיפה, כ- 19% במחוז ירושלים, 11% במחוז המרכז ותל אביב, וכ- 13% בדרום.²

**התפלגות אוכלוסיית ישראל ב-2011 לפי דת וקבוצות
אוכלוסייה**

¹ הצ'רקסים הינם מיעוט בתוך האוכלוסייה המוסלמית בישראל, ומונים כ-4000 נפש, המתרכזים בעיקר בשני כפרים בגליל. לאור מספרם המועט, ומיעוט הנתונים הסטטיסטיים על אוכלוסיית זו, הם נכללים בנתוני האוכלוסייה המוסלמית בישראל.

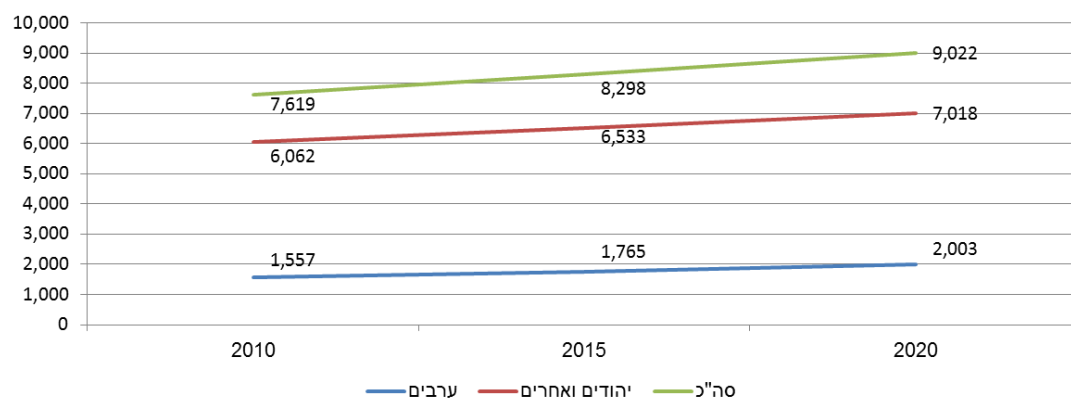
² מקור: נתוני למ"ס – השנתון הסטטיסטי לישראל 2012, לוח 2.10

2. דמוגרפיה

בשנת 2011 מנתה אוכלוסיית ישראל 7,765,800 איש, מתוכם כ-1,592,300 ערבים, שהם כ-20.5% מאוכלוסיית ישראל (כולל תושבי מזרח ירושלים). קצב גידול האוכלוסייה במגזר הערבי עומד בשנת 2011 על כ-2.4% בשנה, לעומת 1.7% בשאר האוכלוסייה (יהודים ואחרים). קצב הגידול הואט בשנים האחרונות, כאשר בשנת 2002 עמד על כ-3.1% באוכלוסייה הערבית לעומת כ-1.8% בקרב שאר האוכלוסייה, אולם לפי נתוני הלמ"ס בשנת 2011 כ-47% מהאוכלוסיה הערבית בישראל היא מתחת לגיל 19 (בהשוואה לכ-33% באוכלוסיה היהודית). קצב הגידול הגבוה יחסית באוכלוסייה הערבית בא לידי ביטוי בשיעור הפרייון הכולל³ הגבוה יחסית באוכלוסייה הערבית, העומד בשנת 2011 על כ-3.3. ההתפלגות לפי דת מראה כי שיעור הפרייון של נשים מוסלמיות עומד על כ-3.5, נשים דרוזיות – כ-2.3 ונשים נוצריות – כ-2.2. זאת לעומת שיעור פרייון של כמעט 3.0 אצל נשים יהודיות.

עפ"י תחזיות הלמ"ס, צפויה אוכלוסיית ישראל לעמוד ב-2015 על כ-8.5 מיליון נפש, מתוכם כ-1.8 מיליון ערבים, אשר יהוו כ-21% מכלל האוכלוסייה. יצוין כי בקבוצת הגיל 15-24, היא קבוצת הגיל הרלבנטית להשכלה גבוהה בשנים הבאות, מהווה האוכלוסייה הערבית בשנת 2011 כ-26% מכלל האוכלוסייה (לעומת 20.5%, כאמור, בכלל האוכלוסייה), ובשנת 2015 צפויה אוכלוסייה זו לעמוד על כ-28% מכלל האוכלוסייה.⁴

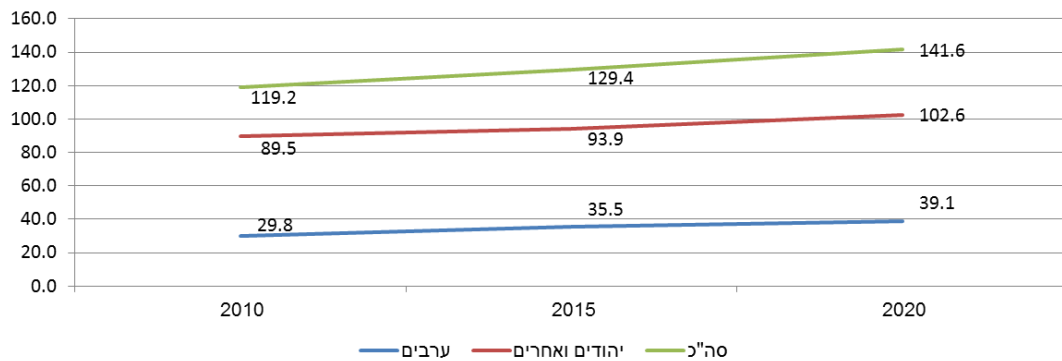
אוכלוסייה כוללת - אלפים

³ שיעור פרייון כולל - ממוצע מספר הילדים הכולל אשר אישה צפויה ללדת בימי חייה.

⁴ עפ"י החלופה הגבוהה, על-בסיס האוכלוסייה בסוף 2010 (לא כולל לבנונים).

שנתון גילאי 15-24 - באלפים

3. מצב כלכלי

נושא הפערים הכלכליים בין האוכלוסייה הערבית והיהודית נדון בקונוטציות רבות. ההשכלה הגבוהה היא גורם אשר השפעתו יכולה להיות חזקה מאד בהשתלבותם של הערבים בכלכלת ישראל לטווח קצר ולטווח ארוך: הן בהיבטים של תעסוקה איכותית עבור בוגרי האקדמיה, והן בהיבטים עתידיים באמצעות הקשר בין רמת ההכנסה של משק הבית לבין דור ההמשך - הישגי הילדים במערכת החינוך, במבחן הפסיכומטרי ובהשתתפותם במערכת ההשכלה הגבוהה.

האוכלוסייה הערבית בישראל מהווה כאמור כ- 20% מאוכלוסיית המדינה, אולם תרומתה לתמ"ג היא כ-8% בלבד. במונחים של הפסד תוצר מדובר על למעלה מ-40 מיליארד ₪ למשק לשנה⁵. הכנסותיה של האוכלוסייה מעבודה מהוות רק 11% מההכנסות מעבודה בישראל. שיעור משקי הבית העניים (לפי הגדרת העוני של הביטוח הלאומי) בקרב הערבים הינו גבוה ביותר ועומד על כ- 49% לעומת 15% בקרב אוכלוסיית הרוב.⁶ בשנת 2007 היתה ההכנסה **ברוטו** הממוצעת למשק בית במגזר הערבי כ-8,100 ₪ לעומת כ-13,700 ₪ במגזר היהודי, הכנסה הנמוכה בכ-40% בהשוואה להכנסה הממוצעת למשק בית בקרב אוכלוסיית הרוב היהודי. הפער, בסך של כ- 5,600 שקלים לחודש למשק בית נובע בעיקר בשל פערים בהכנסה מעבודה.⁷ פערים אלה מוסברים בפערי ההשכלה ופערי ההכנסה הנובעים מכך, ובשל העובדה כי רק כרבע מהנשים הערביות בגילאי 18-66 משתתפות בכוח העבודה האזרחי. משקי הבית הערבים גדולים יחסית ומכילים בממוצע 4.8 נפשות (בקרב הבדואים יותר מ-6 נפשות) לעומת 3.1 נפשות בקרב אוכלוסיית הרוב. שילוב רמת ההכנסה הנמוכה עם גודלם של משקי הבית מביא לכך שההכנסה מעבודה פר אדם בקרב המגזר הערבי מגיעה ל-1,860 ₪ ברוטו לנפש לעומת 5,149 ₪ ברוטו לנפש באוכלוסיית הרוב (פער של כ-64%).⁸

⁵ "האוכלוסייה הערבית ומדינת ישראל: אסטרטגיה של שילוב כלכלי" - איימן סייף, משרד ראש הממשלה, 2008.

⁶ אוכלוסיית הרוב מוגדרת כסך האוכלוסייה ללא חרדים וללא ערבים.

⁷ "שילוב המגזר הערבי בכלכלת ישראל - מאפיינים וחסמים" - המכון הישראלי לתכנון כלכלי, 2010.

⁸ יש לזכור כי הכנסה זו היא מעבודה בלבד ואינה כוללת את הכנסת המשפחות הערביות מתשלומי העברה, כמובן כי לאחר תשלומי ההעברה ההבדלים בהכנסה מתמתנים.

מבחינת הסטודנטים הערבים, רובם המוחלט מגיע מישובים הנמצאים באשכולות החברתיים-כלכליים המדורגים ע"י הלמ"ס במס' 1-4, כאשר הממוצע באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות המתוקצבות ע"י הות"ת עומד על 3.3. המוסדות החריגים (למטה ולמעלה) הם מכללת ספיר (אשכול 1.5) ומכללת אחוה (אשכול 1.6) מחד, ומכללת ת"א-יפו (אשכול 6.5) מנגד.

4. תעסוקה⁹

שיעור התעסוקה של גברים ערבים דומה מאד לשיעור התעסוקה של גברים יהודים - 66% לעומת 67% בקרב היהודים.¹⁰ שיעור התעסוקה של נשים ערביות עומד על 22%, שיעור זה נמוך באופן משמעותי משיעור התעסוקה של נשים יהודיות - 67%, או משיעור התעסוקה של נשים ערביות במדינות ערב, אך הוא תוצאה של גידול משמעותי שחל בעשר השנים האחרונות (בשנות ה-90 עמד שיעור התעסוקה על כ-10%).

כ-18% מהערבים המועסקים הינם בעלי תעודה אקדמית לעומת 33% מהיהודיים. בקרב המועסקים ממוצע שנות לימוד עבור גברים ערבים הוא כמעט 12 שנים, עבור נשים ערביות - כמעט 14 שנים. ממוצע שנות הלימוד של יהודים - גברים ונשים - הוא 14.5 שנים. מרבית הגברים הערבים המועסקים (34%) הם בוגרי חטיבת ביניים, מרבית הנשים המועסקות (35%) הן בעלות תואר אקדמי. השוואת נתונים אלה לשיעור בעלי התעודה האקדמית באוכלוסייה הערבית - כ-10% מעלה כי בקרב המגזר הערבי השכלה מקדמת תעסוקה, כאשר הקשר חזק באופן משמעותי בקרב נשים.

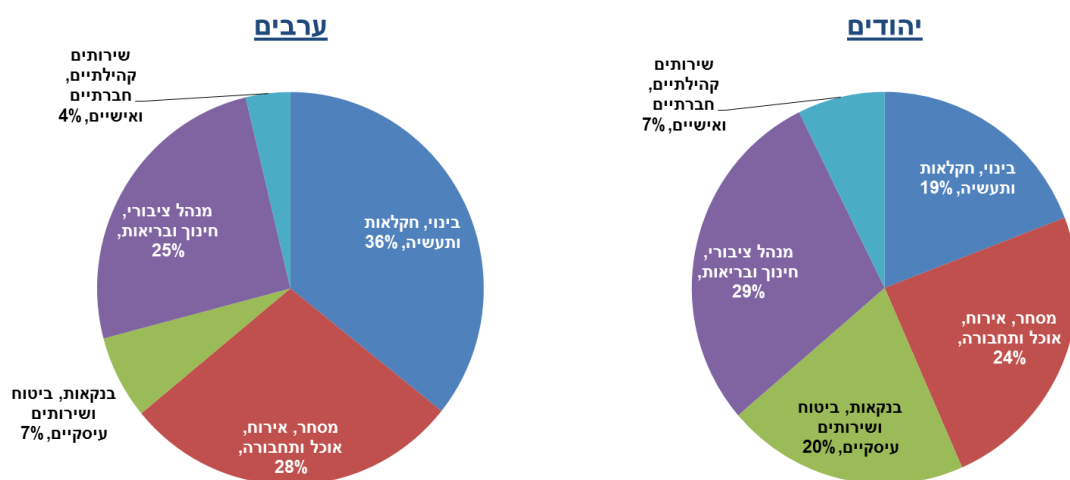
השוואת נתונים אלה עם מצב השתכרות האוכלוסייה הערבית משלימה את התמונה: בקרב הגברים הערבים ההכנסה הממוצעת מעבודה עבור בוגרי ביה"ס יסודי וחטיבת הביניים הולכת ויורדת עד בוגרי התיכון. בעלי השכלה האקדמית משתכרים בממוצע כ-2,300 ₪ לחודש יותר מבוגרי בתי הספר, אך כ-3,500 ₪ לחודש פחות לבוגרי האקדמיה היהודים. יתרה מזאת, בחינת ההכנסה החודשית הממוצעת של בוגרי עד 8 שנות לימוד (כיתה ח') לעומת בוגרי 15 שנות לימוד במגזר הערבי, מעלה כי לא קיים כמעט הבדל בשכר בין שתי קבוצות אלה, והוא עומד על כ-5,000 ₪ בלבד.

נתונים אלה מסבירים בין השאר את הנשירה המאסיבית של גברים ערבים ממערכת החינוך סביב המעבר לבתי הספר התיכוניים והמעבר לבתי הספר העל תיכוניים. השוואת השתכרות המגזר היהודי לערבי מעלה כי מעבר לקשר ההפוך בין רמות השכלה נמוכות במגזר הערבי ורמת השתכרות, ככל שעולה רמת ההשכלה גדלים פערי השכר בין יהודים וערבים.

⁹ מקור: "הערבים בישראל, דיוקן האוכלוסייה, מאפייני תעסוקה, רמת חיים, הכנסות והוצאות 1980-2008" - משרד התמ"ת, מנהל מחקר וכלכלה, 2010.

¹⁰ בגילאי 18-66, עפ"י עיבוד מיוחד לסקרי כוח אדם של מנהל מחקר וכלכלה במשרד התמ"ת.

משלחי היד הרווחים בקרב האוכלוסייה הערבית תואמים לרמות ההשתכרות והחינוך, ומשקפים את מגמות ההשכלה הקיימות: כ-44% מהנשים הערביות מועסקות בתחום החינוך, וכ-53% מהגברים הם עובדים מקצועיים. רק כ-7% עובדים בשירות המדינה, מרביתם במשרד הבריאות. מרבית העבודות בעלות אוריינטציה ביטחונית חסומה בפניהם. סקר של משרד התמ"ת בנושא תעסוקת אקדמאים משנת 2010 מעלה כי מבין האקדמאים הערבים כ-17.5% למדו מקצועות הנדסה, מדעי החיים ומדעים מדויקים, וכ-10% למדו את המקצועות הפיננסיים. מבין בוגרי לימודי ה"היי טק" כ-1% עובדים בהתאם להשכלתם, ו-

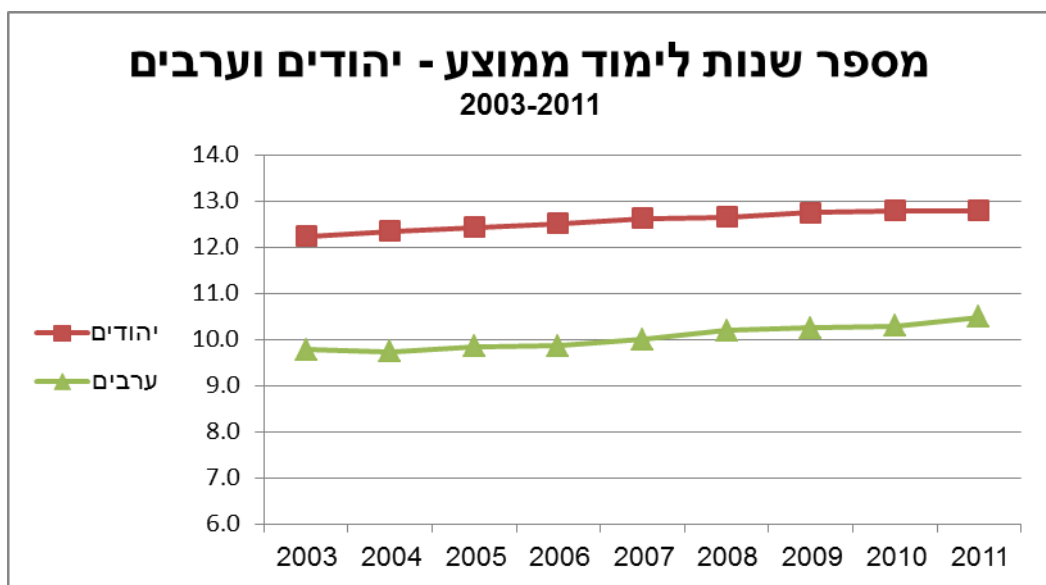

50% עובדים בחוראה. מבין בוגרי המקצועות הפיננסיים כ-50% עובדים בתחומי הנהלה, פקידות, מכירות ושירותים, ועובדים מקצועיים.

5. מערכת החינוך הערבית

החברה הערבית רואה בחינוך את אחד האתגרים המרכזיים בעיצובה, בפיתוחה, בקידומה ובשמירה על צביונה ומורשתה, ולפיכך, מעורבותה בענייני חינוך הולכת וגוברת. מאז קום המדינה חלה עליה ניכרת ברמת ההשכלה של האוכלוסייה הערבית בישראל. בשנת 1961 כמעט מחצית מבני האוכלוסייה היו חסרי השכלה, בשנות ה-70 הצטמצם שיעורם לכרבע מן האוכלוסייה, ובשנות ה-90 – לעשירית מן האוכלוסייה (בשנת 2011 עמד שיעור חסרי ההשכלה בחברה הערבית על כ-5%). חלקם היחסי של בעלי השכלה יסודית בלבד (1-8 שנות לימוד) בכלל האוכלוסייה הערבית עלה והגיע לשיא בשנת 1975 – כ-50%. מאז ירד ובשנים האחרונות עומד על כחמישית בקירוב. למרות העלייה התלולה ברמת ההשכלה של האוכלוסייה הערבית, ככלל רמה זו עדיין נמוכה ביחס למוצע באוכלוסייה היהודית, והפער פחות או יותר נשמר.¹¹

¹¹ מקור: החברה הערבית בישראל – אוגדן מידע – יוזמת קרן אברהם, 2009

ממוצע שנות הלימוד בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל עומד על כ-11 שנות לימוד, לעומת כמעט 13 בקרב האוכלוסייה היהודית. להלן השוואה של התפלגות מספר שנות הלימוד באחוזים בין האוכלוסייה הערבית והיהודית:

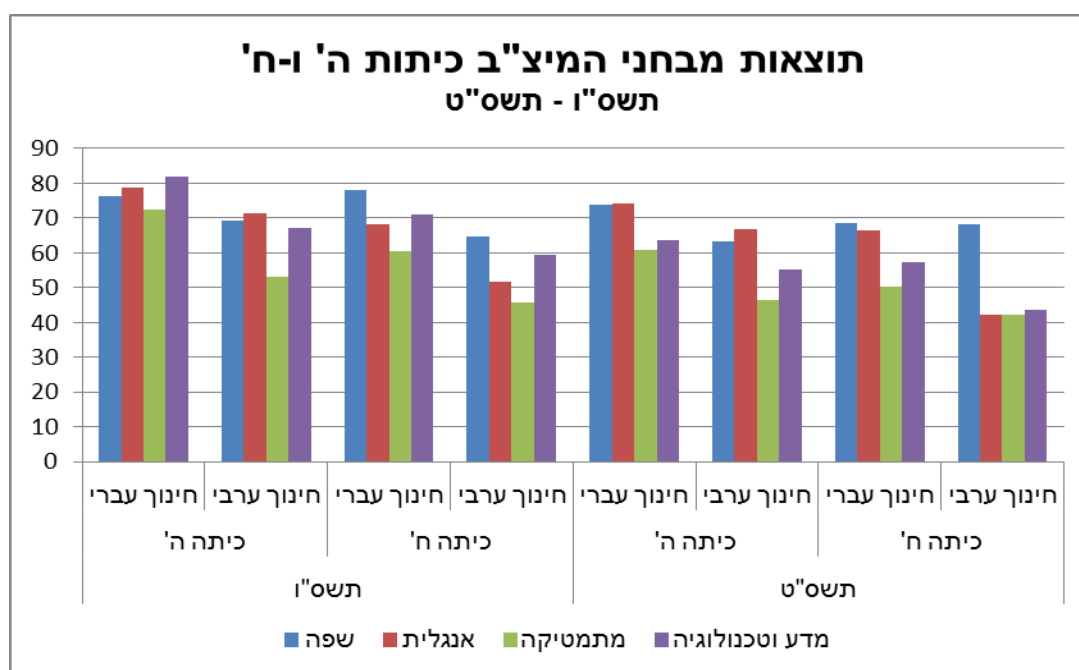
מספר שנות לימוד	אוכלוסייה ערבית	אוכלוסייה יהודית
0	5.0%	1.6%
1-8	18.1%	5.9%
9-12	53.1%	43.7%
+13	23.8%	48.8%

מאז קום המדינה ועד היום גדל מספר בתי הספר במערכת החינוך הערבית כמעט פי 3 יותר מהגידול במספר בתי הספר במערכת החינוך העברית. גם במספר הכיתות במערכת החינוך הערבית חל גידול רב יותר מאשר במערכת החינוך היהודית.

למרות הגידול הבולט במספר בתי הספר ובמספר הכיתות במערכת החינוך הערבית, צפיפות התלמידים בכיתה בחינוך הערבי נותרה לאורך השנים גבוהה יותר מצפיפות התלמידים בכיתה בחינוך העברי. מספר התלמידים בכיתה לימוד במערכת החינוך הערבית גדול בפי 4 מזה שבכיתת לימוד במערכת החינוך העברית. הפער גבוה בעיקר בבתי ספר יסודיים והוא מצטמצם בבתי ספר תיכוניים. אחת הסיבות לצפיפות תלמידים רבה יותר במערכת החינוך הערבית לעומת זו העברית נעוצה בעובדה שמספר התלמידים במערכת החינוך העברית (לא כולל גני ילדים) גדל מאז קום המדינה ועד היום בשיעור גבוה במעט משיעור הגידול במספר הכיתות, ואילו מספר התלמידים במערכת החינוך הערבית (לא כולל גני ילדים) גדל בשיעור כפול משיעור הגידול במספר הכיתות.

ניתן לראות את הגידול המשמעותי בכך שעל-אף שהמגזר הערבי מהווה כ-20% מאוכלוסיית ישראל הכללית, בגילאי 6-18 מהווה המגזר הערבי יותר מ-28% מקבוצת הגיל.¹²

השוואת נתוני בחינות המיצ"ב בכיתות ה' ו-ח' מצביעה על פערים הולכים וגדלים בין התלמידים הערבים ליהודים, זאת ככל שמתקדמים במערכת החינוך, ובמיוחד במקצועות המתמטיקה, האנגלית והמדע והטכנולוגיה. כך, לדוגמא, בתשס"ט עמד ממוצע הציונים בבחינות השפה, האנגלית, המתמטיקה והמדע והטכנולוגיה בבחינות המיצ"ב לתלמידי כיתה ה' במערכת החינוך הערבי על 58, לעומת 68 במערכת החינוך העברי – פער של כ-10 נקודות. לעומת זאת, באותה שנה עמד ממוצע הציונים במקצועות אלה בבחינת המיצ"ב לתלמידי כיתה ח' במערכת החינוך הערבי על 49 לעומת ממוצע ציונים של 61 במערכת החינוך העברי – פער של כ-12 נקודות. ניתן לראות כי מתשס"ו חלה ירידה בציוני בחינות המיצ"ב באופן כללי – גם באוכלוסייה הערבית וגם באוכלוסייה היהודית, מציון ממוצע של 77 ו-69 בכיתות ה' ו-ח' בהתאמה בתשס"ו ל-68 ו-61 בכיתות אלו בתשס"ט, במגזר היהודי, ומ-65 ו-55 בכיתות ה' ו-ח' בהתאמה בתשס"ו, ל-58 ו-49 בכיתות אלו בתשס"ט, במגזר הערבי.¹³

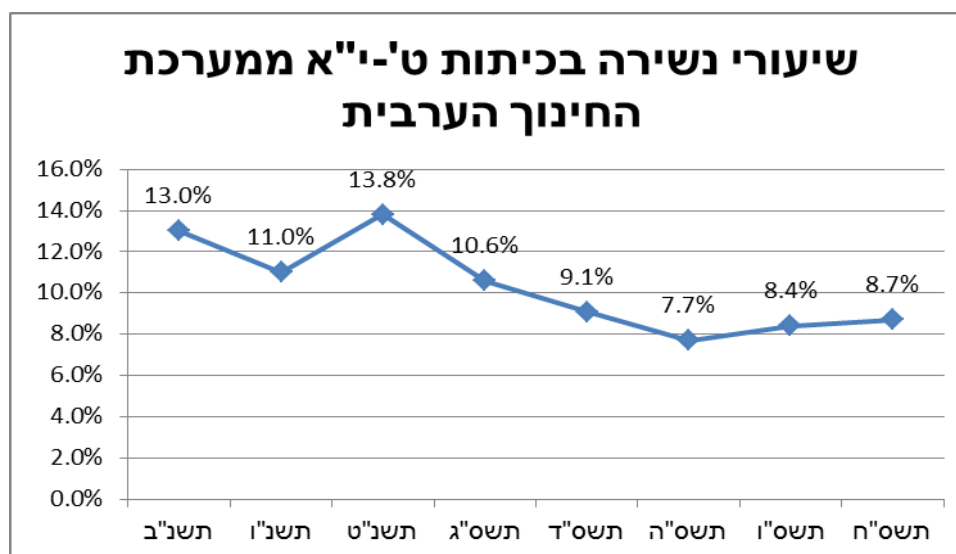

שיעורי הנשירה של תלמידים ערבים ממערכת החינוך גבוהים במידה רבה מאלה של תלמידים יהודים. לפי נתוני למ"ס, במעבר משנה"ל תשס"ט לתש"ע עמד שיעור הנושרים בכיתות ז'-י"ב במערכת החינוך הערבי על 6.2% לעומת 4.2% בחינוך העברי. בכיתה ט', שבה שיעורי הנשירה הם הגבוהים ביותר, היו הפערים אף גבוהים יותר ועמדו על 15.7% בחינוך הערבי, לעומת 5.3% בחינוך העברי. שיעורי הנשירה של בנות ערביות בכל הכיתות נמוך בהשוואה לשיעורי הנשירה של בנים ערבים, ועמדו במעבר משנה"ל תשס"ט לתש"ע על 4.3% בקרב הבנות בכיתות ז'-י"ב לעומת

¹² מקור: שנתון למ"ס 2012 – לוח 2.19

¹³ מקור: שנתון למ"ס 2012 – לוחות 8.13 ו-8.23

8.1% בממוצע בקרב הבנים בכיתות אלה.¹⁴ יחד עם זאת, בשנים האחרונות הולכים ומצטמצמים ממדי נשירת תלמידים ממערכת החינוך הערבית, מכ-13% בתשנ"ב לכ-8.7% בתשס"ח בקרב תלמידי כיתות ט"ו-י"א.¹⁵

6. השכלה גבוהה

6.1. תלמידי כיתה י"ב וזכאי בגרות

בתשי"ע למדו כ-20,700 תלמידי כיתה י"ב במגזר הערבי, זאת לעומת כ-82,800 תלמידים בשאר האוכלוסיה (יהודים ואחרים). שיעור הניגשים לבחינות הבגרות באותה שנה בקרב תלמידי כיתה י"ב עמד על כ-92% במגזר הערבי – שיעור גבוה בהשוואה למגזר היהודי (כ-82%), ומתוך אוכלוסייה זו, כ-48% זכאים לבגרות וכ-36% עומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות (לעומת כ-58% וכ-49% בהתאמה בקרב יתר האוכלוסייה).¹⁶ עם זאת, מהשוואת נתונים מספריים אלה עם נתוני גודל האוכלוסייה לפי גילאים, עולה כי רק כ-64% מהאוכלוסייה הערבית בגילאי 17-18 לומדת בכיתה י"ב,¹⁷ זאת בהשוואה לכ-95% משאר האוכלוסייה. כאשר משקללים את הנתון הנ"ל בנתוני הניגשים למבחני הבגרות והזכאים לתעודת בגרות, מתקבלת תמונה שונה: שיעור הניגשים לבגרות בתשי"ע בקרב בני 17-18 במגזר הערבי עומד על כ-60% (לעומת כ-78% בשאר האוכלוסייה), שיעור הזכאים לתעודת בגרות עומד על כ-31% (לעומת כ-55% בשאר האוכלוסייה) ושיעור העומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות¹⁸ – על כ-23% בלבד (לעומת כ-47% בשאר האוכלוסייה).

שיעור נמוך זה של עומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות במגזר הערבי משפיע כמוכן על מספר המועמדים והמתקבלים ללימודים אקדמיים, כפי שנראה בהמשך.

¹⁴ מקור: שנתון למ"ס 2010 – לוח 8.31

¹⁵ מקור: "החברה הערבית בישראל – אוגדן מידע" – יוזמת קרן אברהם, מאי 2009

¹⁶ מקור: נתוני למ"ס שנתון 2012, לוח 8.24

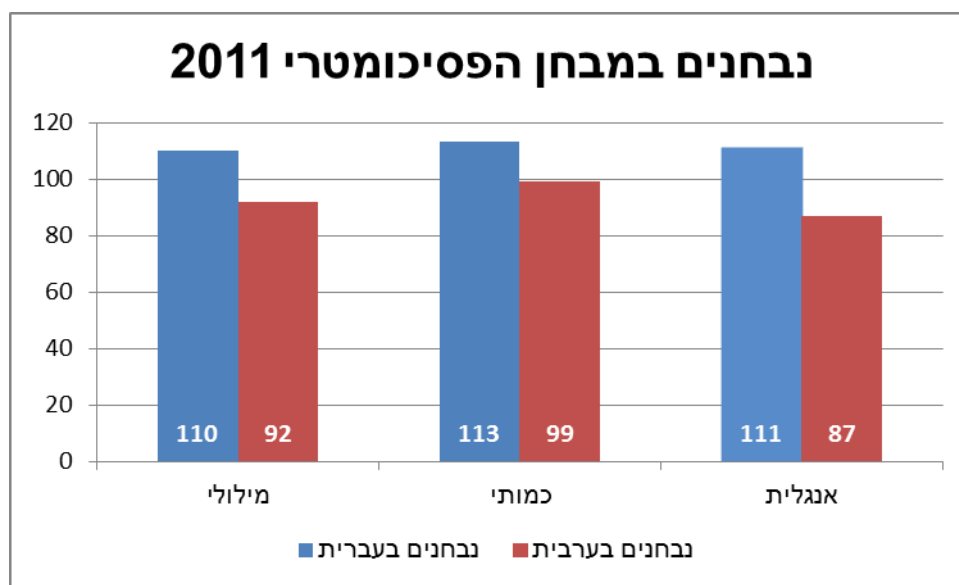
¹⁷ לא כולל התלמידים הלומדים בביה"ס המקצועיים שבפיקוח משרד התמ"ת. כ-83.5% כולל (שנתון 2012 לוח 8.21)

¹⁸ לפחות 4 יח"ל באנגלית ו-3 יח"ל במתמטיקה ומקצוע מוגבר נוסף.

יהודים ואחרים		מגזר ערבי		
אחוזים	סה"כ	אחוזים	סה"כ	
46.6%	40,857	23.0%	7,394	עמדו בדרישות הסף
54.6%	47,826	31.2%	10,000	זכאים לתעודת בגרות
77.5%	67,859	59.4%	19,063	ניגשו לבחינות הבגרות
94.6%	82,831	64.5%	20,697	תלמידי כיתה י"ב ואחוז משנתון (תש"ע)

6.2. הבחינה הפסיכומטרית

מנתוני שנת 2011 של "המרכז הארצי למדידה והערכה", אשר אמון על הבחינה הפסיכומטרית, עולה כי קיים פער של כ- 100 נקודות לטובת נבחנים בעברית לעומת הנבחנים בערבית (למרות ממוצע ציוני בגרות גבוה יותר). הפער נשמר בהשוואה מגדרית, כאשר הגברים מקבלים בממוצע כ- 25 נקודות יותר מנשים (זאת לעומת בגרות טובה יותר לנשים). בחינת ההתפלגות הפנימית של נושאי המבחן מראה כי הפערים הגדולים ביותר הם באנגלית, לאחר מכן בחשיבה מילולית ולבסוף בחשיבה כמותית. תוצאות אלה מחזקות את הטענות כי חולשת הנבחנים הערבים נובעת בין היתר מכך שהשפה האנגלית היא עבורם שפה רביעית (ערבית מדוברת, ערבית ספרותית ועברית), ואילו השפה הערבית הספרותית בה מתנהל המבחן היא להם השפה השנייה.

כמו כן, עולה כי כ- 70% מהנבחנים בעברית מסתפקים בבחינה אחת אשר ציונה הממוצע הוא 555 לעומת 46% מהנבחנים בערבית אשר משיגים ציון ממוצע של 432 בבחינה הראשונה שלהם. נתון משלים הוא כי 8% מדוברי העברית נבחנים מעל לשלוש פעמים ומשפרים את ציונם לממוצע של עד 646, לעומת כ- 28% מדוברי הערבית אשר נבחנים

מעל לשלוש פעמים ומשפרים לציון של עד 546. נתון זה אינו קשיח אולם הוא מעיד על טיבם של קורסי הכנה, ועל המאמץ הנדרש מהמועמד הערבי בדרך לקבלה לחוג יוקרתי (היבחנות בשלושה מועדי בחינות משמעה השקעה של שנה נוספת לטובת פסיכומטרי בלבד). מעניין לציון כי בקרב מי שעזב תיכון- יהודים וערבים, ועשה בגרות אקסטרנית הפערים הם הגדולים ביותר - כ- 130 נקודות. ייתכן שהדבר מעיד על איכותם של קורסי ההכנה בעברית לעומת המקבילה בערבית ועל איכות המערכת האקסטרנית במגזרים השונים. ציון הפסיכומטרי הממוצע בדרום (בקרב מועמדים בדואים) הוא 384, נמוך בצורה משמעותית גם ביחס ליתר האוכלוסייה הערבית.

ראוי לציון כי באופן כללי נמצא כי קיים מתאם בין השכלת ההורים לבין ציוני הפסיכומטרי. במציאות בה רבים מהסטודנטים הערבים הם דור ראשון להשכלה גבוהה צפוי כי הציונים יהיו נמוכים יחסית. נתונים אלה משפיעים, בין היתר, גם על בחירת הסטודנטים הערבים ללמוד מחוץ לישראל, כפי שנראה בהמשך.

6.3. מועמדים

מתוך כלל המועמדים ללימודי שנה ראשונה לתואר ראשון באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות בתשע"א 13.2% הם ערבים (באוניברסיטאות 18.5%, במכללות האקדמיות 8.9%), כאשר כ- 10.7% מכלל המתקבלים והלומדים הינם ערבים. לעומת זאת, בחינת שיעור הנדחים מתוך כלל המועמדים ללימודים אקדמיים מעלה כי כ- 30% מהמועמדים הערבים נדחים מקבלה ללימודים אקדמיים, בעוד אצל היהודים, שיעור הדחיה מתוך כלל המועמדים עומד על כ- 17% בלבד. מגמה זו של שיעור נדחים של מועמדים ערבים לעומת יהודים תקפה גם לגבי מועמדות לתואר שני (40.6% נדחים בקרב המועמדים הערבים באוניברסיטאות לעומת 20.9% בקרב המועמדים היהודים).¹⁹

מגזר ערבי		יהודים ואחרים		
אחוזים	סה"כ	אחוזים	סה"כ	
100.0%	9,184	100.0%	63,294	נרשמו ללימודי תואר ראשון*
31.9%	2,929	18.8%	11,873	לא התקבלו ללימודי תואר ראשון
16.5%	1,518	13.3%	8,400	התקבלו ואינם לומדים
51.6%	4,738	68.0%	43,020	התקבלו ולמדו במוסדות אקדמיים בישראל

* אוניברסיטאות ומכללות אקדמיות, נתוני תש"ע

¹⁹ מקור: נתוני למ"ס שנתון 2012, לוחות 8.52-8.50.

6.4. מכינות קדם-אקדמיות

על-אף תנאי הפתיחה הנחותים של סטודנטים ערבים במערכת ההשכלה הגבוהה, מעטים מהמועמדים ללימודים אקדמיים בקרב אוכלוסייה זו פונים אל המכינות הקדם-אקדמיות. המכינות מיועדות להכין את הסטודנטים ללימודים אקדמיים באמצעות הכנה (בדרך כלל שנה) שבמהלכה ישופרו הישגיהם והכישורים האקדמיים של המועמדים על מנת שיגדלו סיכוייהם להתקבל למוסד האקדמי וכדי שיוכלו להתמודד בהצלחה עם הלימודים האקדמיים. עפ"י נתוני הלמ"ס, בתשע"א למדו בסה"כ במכינות הקדם-אקדמיות, בכל המסלולים, כ-12,250 תלמידים, אך רק כ-780 מתוכם היו ערבים – כ-6.4% בלבד. נתון זה אינו שונה בהרבה מהשנים הקודמות. מתוך קבוצה זו 51.6% התחילו ללמוד במוסדות להשכלה גבוהה (לעומת 55.6% בקרב קבוצת התלמידים היהודים) וזאת בטווח של עד שלוש שנים מסיום הלימודים במכינה). מפילוח הבחירה המוסדי בקרב כל אחת משתי הקבוצות שהחלו ללמוד נראה כי בקרב הערבים-הרוב (29.7%) בוחרים להתחיל את לימודיהם באוניברסיטה (לעומת 19.6% במכללה כללית ו-2.4% במכללה לחינוך) ובקרב היהודים – הרוב (32.1%) בוחרים להתחיל את לימודיהם במכללה אקדמית כללית (לעומת 19.9% באוניברסיטה ו-3.5% במכללה לחינוך). שיעור הסטודנטים הערבים הלומדים במכינות מסך הסטודנטים לתואר ראשון מראה כי שיעור הערבים נמוך פי שניים לעומת היתר. הסיבות לכך שהסטודנטים הערבים ממעטים ללמוד במכינות יפורטו בהמשך, בפרק 2.

6.5. סטודנטים

לפי נתוני הלמ"ס, בשנה"ל תשע"ב שיעור ההשתתפות של הסטודנטים הערבים בתואר ראשון הוא 12.1% מתוך סה"כ הסטודנטים שלמדו באוניברסיטאות המחקר²⁰, 8.4% מתוך סה"כ הסטודנטים שלמדו באוניברסיטה הפתוחה (נתוני תשע"א), 8.7% מתוך סה"כ הסטודנטים שלמדו במכללות האקדמיות הכלליות (כולל התוכניות שבחסות אקדמית, 6.6% ללא) ו-24.7% מתוך סה"כ הסטודנטים שלמדו במכללות להכשרת עובדי הוראה שבתקצוב משרד החינוך.

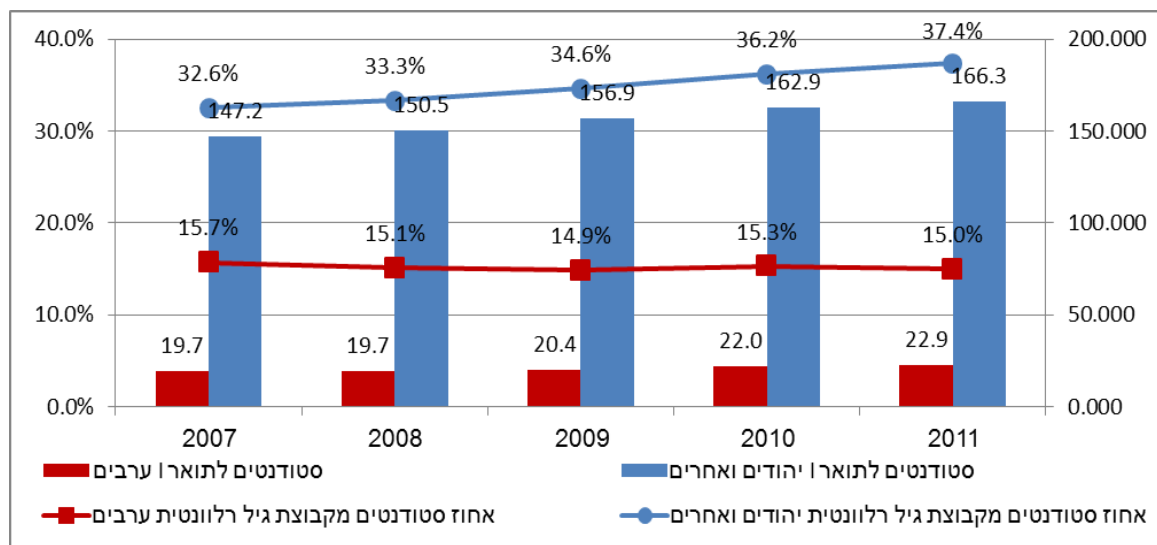
מניתוח נתוני השנים האחרונות נראית מגמה של גידול בשיעור השתתפות האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה. מכ-7.6% בתשס"ז ועד 9.5% בתשע"א²¹. עם זאת, בחינה נוספת של חלקם היחסי של הסטודנטים הערבים לתואר ראשון **מתוך כלל האוכלוסייה הערבית בגילאי 18-22**, לעומת חלקם של היהודים לתואר ראשון מתוך כלל האוכלוסייה בגילאי 20-24 חושפת דווקא ירידה באחוז הסטודנטים הערבים לתואר ראשון במוסדות הישראלים להשכלה גבוהה מתוך קבוצת הגיל הרלוונטית – מכ-15.7% בתשס"ז לכ-15.0% בתשע"א (לעומת גידול מכ-32.6% לכ-37.4% בין השנים תשס"ז-תשע"א בקרב האוכלוסייה היהודית בגילאי 20-24). זאת על אף גידול משמעותי במספרם

²⁰ נתון זה אינו כולל את הסטודנטים שלמדו במכללות שבחסות אקדמית של אוניברסיטת בר-אילן ובן-גוריון (14.4% כולל).

²¹ מקור: שנתון למ"ס 2008-2012 – סטודנטים לתואר ראשון, שני ושלישי (אוניברסיטאות, ומכללות – ללא האו"פ)

המוחלט של הערבים המשתתפים במערכת ההשכלה הגבוהה – מכ-19,700 סטודנטים
בתשס"ז לכ-22,900 סטודנטים בתשע"א.

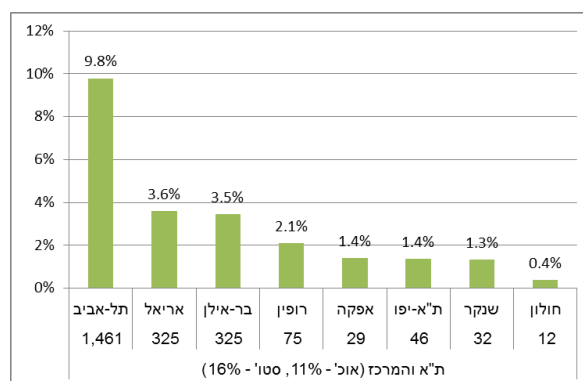
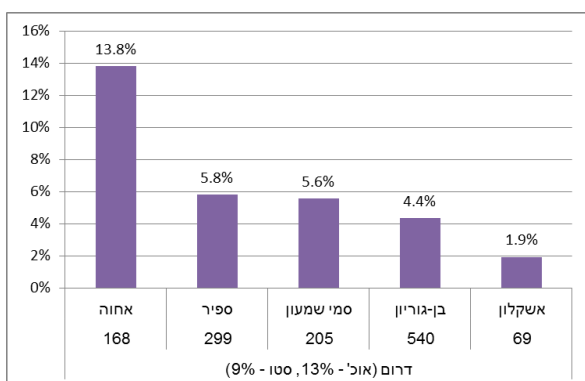
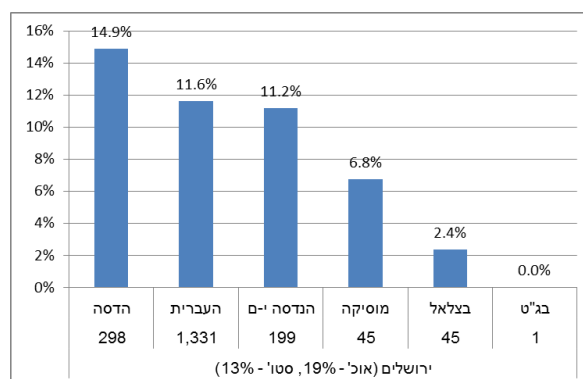
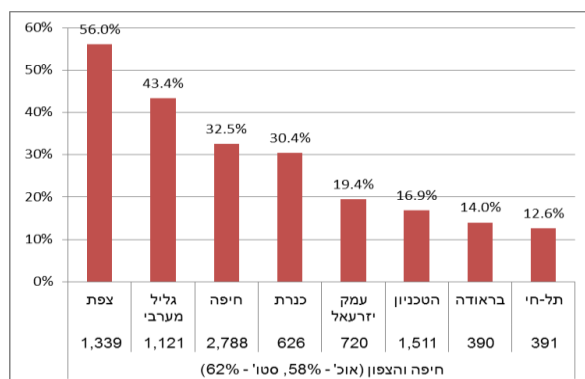
סטודנטים לתואר ראשון 2007-2011 (אלפים) ואחוז מקבוצת הגיל 18-24

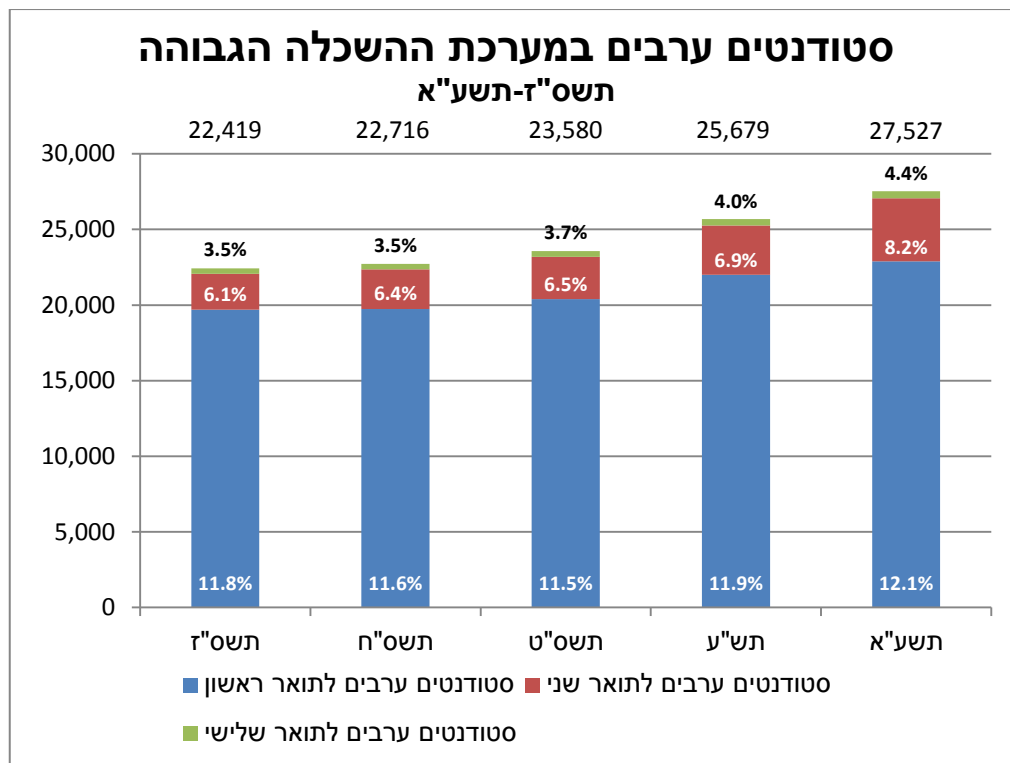
הערות: סטודנטים לתואר ראשון באוניברסיטאות המחקר (ללא האו"פ), במכללות האקדמיות ובמכללות להוראה. אחוז הסטודנטים היהודים מתוך קבוצת הגיל 20-24, אחוז הסטודנטים הערבים מתוך קבוצת הגיל 18-22.

השוואת התפלגות המגורים של האוכלוסייה הערבית כפי שהוזכרה לעיל, עם שיעור ההשתתפות של הסטודנטים הערבים במוסדות מעלה שונות גדולה בין מוסד למוסד. ניתן לומר באופן כללי ביותר כי במכללות הכלליות הפריפריאליות, בדגש על מכללות הצפון הכלליות-מכללת צפת, גליל מערבי, וכנרת, ובאוניברסיטאות (פרט לאוניברסיטת בר אילן) תואם אחוז קליטת סטודנטים ערבים להתפלגות המגורים. יש להסתייג ולציין כי קיימים חסמים ייחודיים ושונים בכל אזור, ובכל מוסד: בפני המכללות להנדסה והמכללות לאומנויות חסמים מורכבים לקליטת ערבים-חסימי תעסוקה, הכוונה ותרבות. בנוסף, בפני מוסדות הדרום עומד אתגר שונה מול האוכלוסייה הבדואית אשר, כפי שנראה בהמשך, תנאי המחיה שלהם קשים ונמוכים יותר באופן משמעותי בכל המדדים אליהם התייחסנו.

אחוז הסטודנטים לתואר ראשון מהמגזר הערבי באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות המתוקצבות ע"י ות"ת לפי המחוז בו נמצא מוסד הלימודים :

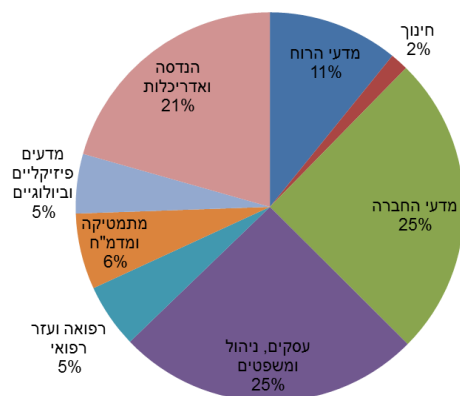
בשנה"ל תשע"א חלקם של הסטודנטים הערבים מתוך כלל הסטודנטים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה (לא כולל האוניברסיטה הפתוחה) **בכל התארים** היה 12.1% בתואר ראשון, 8.2% בתואר שני ו-4.4% בתואר שלישי (ובסה"כ כ-9.5% מכלל הסטודנטים לתואר אקדמי).

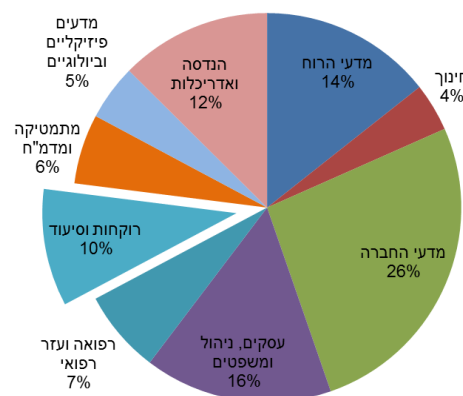
6.6. תחומי לימוד עיקריים

הסטודנטים הערבים פונים לתחומי לימוד אשר יאפשרו להם לרכוש מקצוע ולהשתלב בשוק העבודה. התחומים המבוקשים ביותר ע"י הסטודנטים הערבים הם תחום הרפואה, מקצועות העזר הרפואיים (ובעיקר רוקחות, סיעוד ואופטומטריה), ותחום החינוך וההוראה. חלק ניכר מהסטודנטים הערבים במכללות האקדמיות לומדים לתואר רב-תחומי (עם התמחות במדעי הרוח או החברה). מנגד, בתחומים מסוימים, ובעיקר אלה הקשורים למגזר העסקי ולהיי-טק, הסטודנטים הערבים נעדרים כמעט לגמרי: תחומי מדעי הטבע, ההנדסה והאדריכלות (למעט הנדסה אזרחית, כימית ורפואית), מנהל עסקים, פסיכולוגיה ועבודה סוציאלית. להלן השוואה של התפלגות הסטודנטים לתואר ראשון בשנה"ל תשע"ב במגזר הערבי לעומת שאר האוכלוסייה (יהודים ואחר):

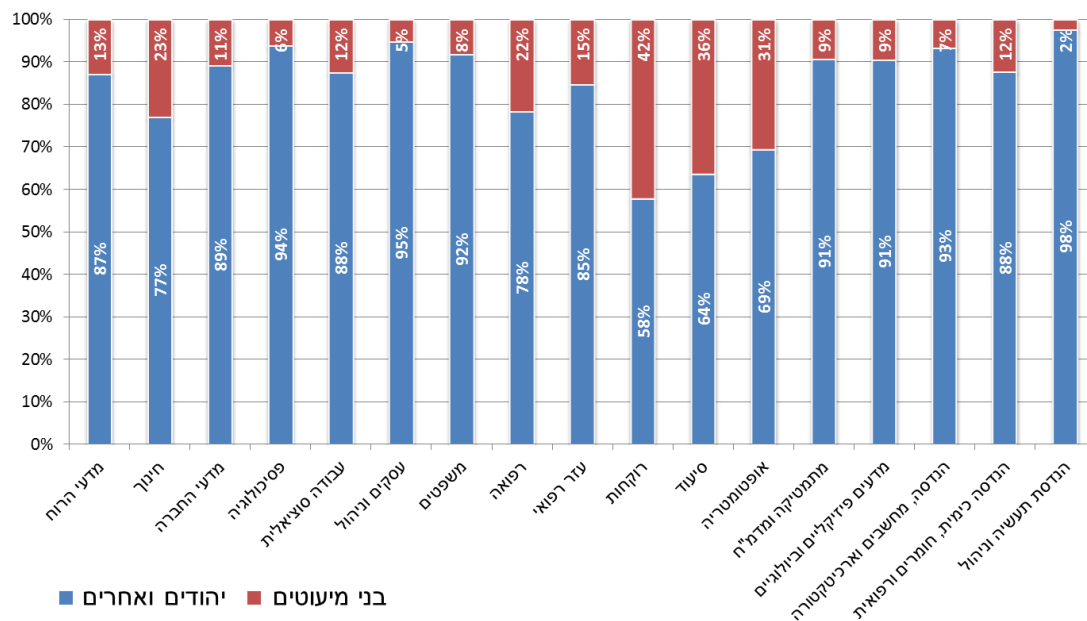
סטודנטים יהודים ואחרים לתואר I - תשע"ב

סטודנטים בני מיעוטים לתואר I - תשע"ב

בתחומי לימוד מסוימים ניתן לראות כי שיעור הסטודנטים הערבים מתוך כלל הסטודנטים בתחום עולה על שיעורם של הערבים באוכלוסייה באופן משמעותי. למשל, רוקחות – 42% מכלל הסטודנטים בתחום, סיעוד – 36% ואופטומטריה – 31%. ראוי לציון גם תחום הרפואה בו שיעור הסטודנטים הערבים עומד על כ-22% בדומה לשיעורם באוכלוסייה. בטבלה הבאה ניתן לראות את שיעור הסטודנטים הערבים לתואר ראשון בתשע"ב בתחומים השונים, מתוך כלל הסטודנטים הלומדים בתחום (באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות המתוקצבות והלא מתוקצבות):

יש לציין כי ספי הקבלה הגבוהים למקצועות הרפואה והרוקחות מחד, יחד עם מגבלת הגיל, והביקוש הגבוה לתחומי לימוד אלה בקרב הסטודנטים מהמגזר הערבי אינו מאפשר לכל מי שרוצה להתקבל ללימודים. כתוצאה מכך פונים סטודנטים רבים ללימודים בחו"ל, ובירדן בפרט. נרחיב על נושא זה בהמשך.

6.7. סטודנטים בשנה א' של התואר הראשון

על אף הגידול המרשים באחוז הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה, ובתואר הראשון בפרט, נראה כי שיעור הסטודנטים הערבים מתוך כלל הסטודנטים המתחילים את לימודיהם באקדמיה ולומדים בשנה א' של התואר הראשון הוא נמוך יותר, ועומד על כ-11% (או 9.8% ללא המכללות לחינוך והוראה).²² אחוז זה מעיד על תופעה נרחבת יותר של גרירת לימודים בקרב הסטודנטים מהמגזר הערבי לעומת הסטודנטים היהודים, כפי שנראה בהמשך.

²² מקור: עיבוד מיוחד של הלמ"ס על שיעור הנשירה בשנה א' באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות – נתוני תש"ע

6.8. בוגרי תואר ראשון

נתוני הבוגרים הערבים בשנת תשע"א²³ מעלים כי במהלך הלימודים הפערים בין האוכלוסיות גדלים. לפי נתוני שנתון למס 2012 לנתוני שנה"ל תשע"א עולה כי אחוז הערבים בוגרי תואר ראשון קטן ביחס לשיעור השתתפותם כסטודנטים כפי שתואר לעיל, באותם מוסדות: בתואר ראשון כ-9.6% מתוך סה"כ הסטודנטים שלמדו באוניברסיטאות (כולל שלוחות, וללא האוניברסיטה הפתוחה)²⁴ הם בוגרים, 4.2% מתוך סה"כ הסטודנטים במכללות הכלליות (כולל לא מתקצבות) ו-29.7% מתוך סה"כ הסטודנטים במכללות להכשרת עובדי הוראה (בהתאם, עולה שיעור הבוגרים היהודים לעומת שיעורם כסטודנטים), ובסה"כ עומד בתשע"א שיעור בוגרי התואר הראשון מקרב המגזר הערבי על כ-9.8% מכלל הבוגרים באותה שנה. השוואת נתונים אלה עם חלקם היחסי של הערבים באוכלוסייה - 20%, או השוואה חלופית בין שיעור האקדמאים היהודים – כ-24%, ובין שיעור האקדמאים הערבים - כ-10%²⁵, מעלה צורך בתמיכה אשר תביא לקידום והרחבה נוספת של ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית.

שיעור בוגרי תואר I מגזר ערבי (אחוזים)				
שנה	סה"כ	אוניברסיטאות (ללא האו"פ)	מכללות כלליות	מכללות להוראה
תשס"ח	10.7%	8.7%	4.7%	31.7%
תשס"ט	9.5%	8.7%	4.9%	28.3%
תש"ע	9.1%	8.7%	4.2%	25.6%
תשע"א	9.8%	9.6%	4.2%	29.7%

6.9. נשירה וגרירת לימודים בתואר ראשון

בשנים האחרונות התרחבה המודעות והכמות של הסטודנטים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה, אך מספר בוגרי תואר ראשון לא עלה בקצב דומה. מתוך מפגשים רבים עם נציגי המוסדות-אוניברסיטאות ומכללות, דוחות המוגשים לות"ת ונתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, עולה כי בקרב הסטודנטים הערבים תופעת הנשירה על צורותיה (מעבר מחוג לחוג, ממוסד למוסד, והפסקת לימודים) רחבה הרבה יותר בקרב סטודנטים ערבים מאשר סטודנטים יהודים, וזאת בעיקר בקרב הסטודנטים בשנה א' של לימודי התואר הראשון. עפ"י נתוני למ"ס²⁶, אחוז הסטודנטים מהמגזר הערבי שהחלו את לימודיהם בשנה"ל תש"ע ולא המשיכו לשנה ב' בשנה"ל תשע"א עמד על כ-15.5% (אוניברסיטאות ומכללות כלליות – לא כולל המכללות לחינוך והוראה). זאת לעומת כ-

²³ מקור: נתוני למ"ס – שנתון 2012

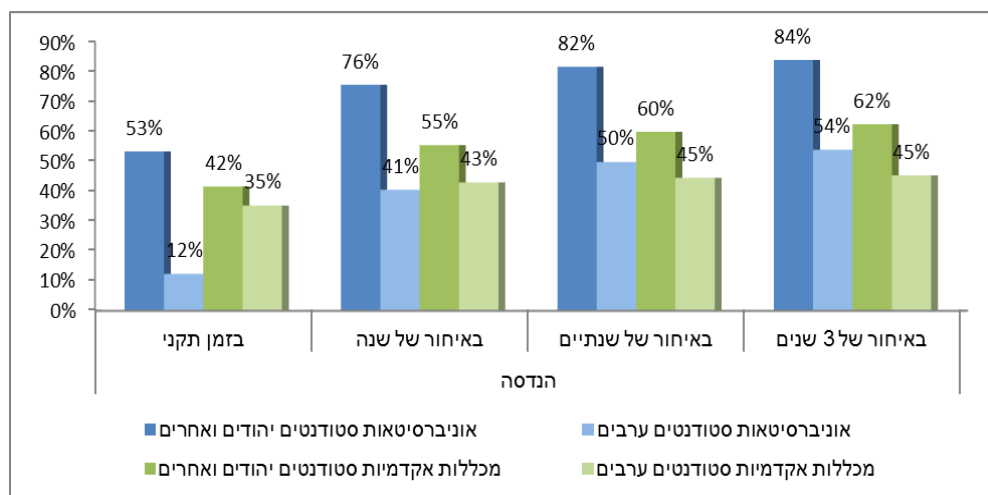
²⁴ באו"פ שיעור הבוגרים מהמגזר הערבי בתשע"א עומד על כ-4.1%

²⁵ מקור: נתוני למ"ס – סקרי כוח אדם 2010

²⁶ מקור: נתוני למ"ס 2011 – עיבוד מיוחד

11% מקרב הסטודנטים היהודים – פער של כ-4.5%. יצוין כי בקרב הסטודנטים הלומדים באוניברסיטאות, הפער בין אחוז הסטודנטים מהמגזר הערבי שהחלו את לימודיהם בשנה"ל תש"ע ולא המשיכו לשנה ב' בשנה"ל תשע"א, לבין מקביליהם במגזר היהודי קטן יותר, ועומד על כ-3%, בעוד במכללות הכלליות, פער זה עומד על יותר מ-6%, דהיינו, יותר מכפול מאשר באוניברסיטאות. כמו כן רמת ההישגיות הלימודית במכללות פחותה יותר וציוני הסטודנטים הערבים נמוכים יותר (בצורה משמעותית בעיקר בשנה הראשונה ללימודיהם). תופעות אלה מתבטאות בין היתר גם בייצוג הנמוך של סטודנטים הערבים הממשיכים ללימודים מתקדמים מחקריים, בהם עומד בתשע"א אחוז הסטודנטים לתואר שני מקרב המגזר הערבי על כ-8.2%, וכ-4.4% בלבד בתואר השלישי.²⁷

בנוסף אחוז הסטודנטים הערבים שמסיימים את לימודיהם נמוך יותר מאחוז היהודים, כאשר גם בקרב המסיימים – משך הזמן לסיום הלימודים הוא ארוך יותר בצורה משמעותית עבור סטודנטים ערבים. יצוין כי הפערים במשך הזמן עד לסיום לימודים בקרב הסטודנטים הערבים גבוהים יותר באוניברסיטאות מאשר במכללות, אולם בסך הכל אחוז הסטודנטים הערבים שמסיימים את לימודיהם באיחור של עד 3 שנים גבוה יותר באוניברסיטאות מאשר במכללות האקדמיות. הפערים הגדולים ביותר נצפים בתחום הנדסה: באוניברסיטאות – 53.4% מהיהודים מסיימים בזמן תקני לעומת 12.3% מהערבים, ובמכללות האקדמיות: 41.6% לעומת 35.2% בהתאמה. בבחינת המצב של אחוז המסיימים באיחור של שלוש שנים מהזמן התקני נצפים הפערים הבאים: באוניברסיטאות: 84% יהודים מסיימים 3 שנים אחרי הזמן התקני לעומת 53.9% ערבים, ובמכללות האקדמיות: 62.4% לעומת 45.3% בהתאמה.²⁸

²⁷ מקור: שנתון למ"ס 2012 – לוח 8.56

²⁸ עפ"י עיבוד מיוחד של הלמ"ס על שיעור המסיימים לימודיהם בזמן התקני, באיחור של שנה, שנתיים ושלוש שנים מהזמן התקני בקרב הסטודנטים שהחלו את לימודיהם בשנת 2001.

מודלים מחקריים שונים²⁹ מתייחסים לתופעות של נשירה, ולגורמים התומכים בהשתלבות מוצלחת של הפרט בלימודים גבוהים. מחקרים המתייחסים למשתנים פנימיים לפרט מצאו כי כישורים אקדמיים, מוטיבציה הישגית, אינטרסים אישיים, שאיפות מקצועיות, הנאה מלמידה, ביטחון עצמי, ערכים בעלי אוריינטציה אוניברסיטאית והזדהות עם בעלי השכלה אוניברסיטאית תומכים בהשתלבות מוצלחת. מנגד, המשתנים הפנימיים שהשפיעו לשלילה על השתלבות אקדמית הם נטייה לדחיית מטלות, בדידות, אי-הבעת צרכים ובעיות, פקפוק עצמי, חשש מכישלון, חשש מהצלחה, חשש מדחייה, קונפליקטים ערכיים, חוסר מכוונות מקצועית, שעמום. מודלים התנהגותיים המסבירים התמדה ונשירה מתייחסים לגורמים המשפיעים על שחיקת התלמידים ביניהם: כוונת עזיבה, ערך מעשי, וודאות ההחלטה, נאמנות, ציונים, קורסים, יעדים חינוכיים, תחום ההתמחות הלימודים וודאות תעסוקתית, הזדמנויות למעבר ואישור משפחתי של מוסד הלימודים.

6.10. סגל אקדמי ומנהלי

לא קיים מקור מידע מהימן למספר חברי הסגל הערבי במוסדות להשכלה גבוהה, אך מאומדן זהיר ובלתי רשמי נראה כי רק כ- 2%-3% מקרב חברי הסגל האקדמי במוסדות המתוקצבים ע"י ות"ת הם ערבים וכ-1.5% מהסגל המנהלי בלבד. תוכנית מלגות "מעוף" לקליטת סגל אקדמי מצטיין מהמגזר הערבי, המשותפת לות"ת ולקרן כהנוף³⁰ הביאה לקליטתם של למעלה מכ-60 חברי סגל אקדמי בכיר באוניברסיטאות ובמכללות האקדמיות במהלך שנות פעילותה (כמחצית מסך חברי הסגל).

6.11. נשים ערביות בהשכלה הגבוהה בישראל

פער שנות הלימוד בין נשים ערביות בגיל העבודה (18-64) לבין נשים יהודיות הינו גבוה ועומד על ממוצע של 11.3 ו-14.1 שנות לימוד בהתאמה, כאשר לכ-12% מהנשים הערביות יש תעודה אקדמית כלשהי, לעומת כמעט 33% בקרב הנשים היהודיות. פער זה בא לידי ביטוי גם בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה אשר עמד בשנת 2010 על כ-27.5% בלבד בקרב הנשים הערביות לעומת שיעור של 77.2% בקרב הנשים היהודיות.³¹

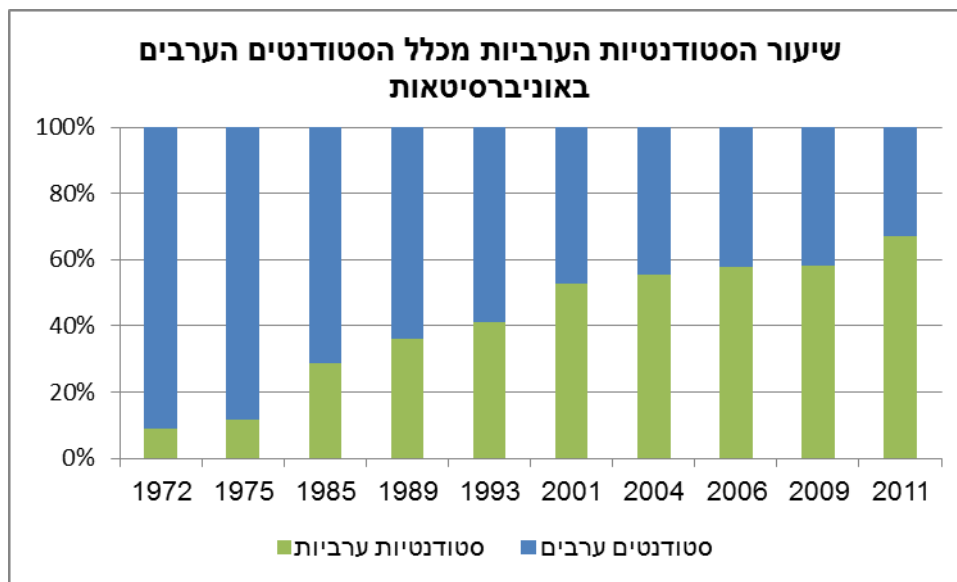
בשנים האחרונות ניכר גידול משמעותי בשיעור הסטודנטיות הערביות מתוך כלל הסטודנטים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, כאשר שיעורן בקרב הסטודנטים לתואר ראשון מהמגזר חצה את רף ה-50% בסוף שנות ה-90 של המאה הקודמת, ועלה מכ-10% בלבד בתחילת שנות ה-70 ועד כ-67% מכלל הסטודנטים הערבים לתואר ראשון בשנת תשע"א. גידול זה נובע בעיקר מעליה בשיעור הבנות הלומדות במערכת החינוך הערבי והעליה בזכאות לתעודת בגרות, ובא בעקבות המודעות

²⁹ מקור: "היוצאים מהכלל המעידים על הכלל" - ד"ר ענת גופן, 2009.

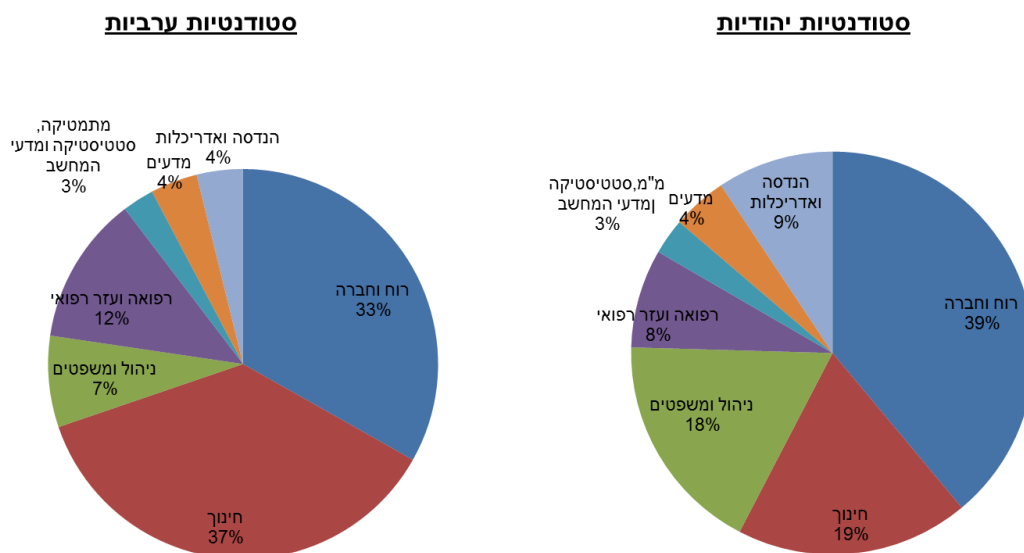
³⁰ ות"ת משתתפת בתקצוב התוכנית החל מ-1995. קרן כהנוף מסיימת השתתפותה בתכנית בתשע"ג.

³¹ מתוך: דיוקן האישה הערבייה העובדת – לקראת יום האישה הבינלאומי 2011 – משרד התמ"ת, מחקר וכלכלה, 2012.

הגוברת לחשיבות ההשכלה הגבוהה בקרב המגזר הערבי. לימודיה של האישה נתפסים כאמצעי לשיפור הרווחה הכלכלית וכסיוע לגבר בכלכלת הבית יותר מאשר כאמצעי להגשמה עצמית ולקריירה עצמאית.³²

תחומי הלימוד העיקריים בהן לומדות הסטודנטיות הערביות הינם: חינוך והוראה (37%), מדעי החברה (21%), מדעי הרוח (12%) ומקצועות העזר הרפואיים (11%), כאשר בתחומי הרפואה, ההנדסה והמדעים מספרן מועט באופן יחסי (כ-11% מכלל הסטודנטיות הערביות בסה"כ).³³

³² "ירדניזציה" של ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל (פרקים 1-3) - עראר וחאגי' יחיא, 2011.

³³ מקור: עיבוד מיוחד של הלמ"ס – נתוני 2010/11.

למרות מגמת הגידול של השתתפות נשים ערביות במערכת ההשכלה הגבוהה שיעור השתתפותן בשוק העבודה עדיין נמוך משמעותית מנשים יהודיות ועומד על 22.5% לעומת 71.3% בקרב נשים יהודיות, כאשר הנוצריים מועסקות בשיעור גבוה בהרבה מהמוסלמיות או מהדרוזיות. הגורמים העיקריים לשיעור השתתפות הנמוך מיוחסים לחסמים הקשורים בנשים עצמן (כגון מיעוט השכלה או רמת שליטה נמוכה בשפה העברית), תרבות ונורמות חברתיות של החברה הערבית לפיהן תפקיד האישה הוא גידול ילדים וניהול משק הבית ומבנה ההזדמנויות העומדות בפני המיעוט הערבי ובפני הנשים בפרט בשוק העבודה, לרבות קשיים הנובעים ממחסור בהסדרי טיפול בילדים, תחבורה זמינה, יחס המעסיקים כלפי העסקת אזרחים ערבים וכד'.³⁴

6.12. האוכלוסייה הבדואית במערכת ההשכלה הגבוהה

מתוך הנתונים ומפגשים עם סטודנטים ועם מוסדות (בעיקר בדרום הארץ) עולה כי יש צורך להתייחס לאוכלוסייה הבדואית באופן ייחודי לאוכלוסייה זו מאפיינים מובחנים- בעיקר דמוגרפיים, וכלכליים חברתיים אשר מצריכים התייחסות נפרדת. עפ"י אומדנים, נכון לשנת 2009, אוכלוסיית הבדואים בארץ מונה כ- 260,000 איש הנחלקים בין כ- 67,000 המתגוררים באזור הצפון והמרכז, לבין 193,000 המתגוררים באזור הנגב. כ- 2/3 מאוכלוסיית הבדואים בנגב מתגוררת באחד משבעה יישובי קבע (כ-40% מתגוררים ברהט) והיתר ביישובי הפזורה. שיעור הריבוי הטבעי של האוכלוסייה הבדואית בנגב היה מאז ומתמיד גבוה באופן משמעותי משיעור הריבוי הטבעי של כלל האוכלוסייה הערבית והיהודית בישראל (למעט האוכלוסייה החרדית). בשנת 2009 עמד אחוז הריבוי הטבעי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב על כ-3.8% (לעומת 2.4% בקרב האוכלוסייה הערבית ו-1.5% באוכלוסייה היהודית). מספר הנפשות הממוצע למשק בית בדואי גבוה באופן משמעותי מכל משפחה אחרת בישראל – כ-6 נפשות בממוצע, לעומת כ-4.5 ו-3 נפשות בממוצע בקרב משקי בית ערביים ויהודיים בהתאמה. תנאי המחיה של אוכלוסייה זו הינם קשים ביותר וקיימות בעיות בתחומים רבים כגון בהיצע מקומות תעסוקה, בתשתיות תחבורה, מים וחשמל, בחינוך והשכלה גבוהה וכד'.

סוגיית הכפרים הלא מוכרים מציבה אתגר קשה מאוד בפני המדינה לניהול ושיפור תנאי החיים של אוכלוסייה זו. העוני בקרב האוכלוסייה הבדואית עמוק יותר מאשר בחברה הערבית ובחברה החרדית, שהיא פלח האוכלוסייה העני ביותר בקרב החברה היהודית. הישובים הבדואים הם בתחתית המדד החברתי-כלכלי של הישובים בישראל, כאשר האוכלוסייה הבדואית הינה בעלת ההכנסה הנמוכה ביותר מעבודה בקרב המגזר הערבי. בשנת 2007 נכללו רק כ-37% מן האוכלוסייה הבדואית בכוח העבודה האזרחי (גילאי 15 ומעלה) לעומת כ-43% מכלל האוכלוסייה הערבית. שיעור השתתפות נשים בכוח העבודה עמד על כ-11% לעומת 19% בכלל האוכלוסייה הערבית וכ-53% באוכלוסייה היהודית,

³⁴ "תעסוקת נשים ערביות בישראל" – קינג, נאון, וולדה-צדק, מאירס-גיוינט-מכון ברוקדייל, - פרק מתוך "שילוב ושוויון התועלת הכלכלית של שילוב ושיוויון בין ערבים לבין יהודים בישראל", יוזמת קרן אברהם, 2009.

ושיעור האבטלה גבוה במיוחד בקרב הנשים – כ-23% בקרב האוכלוסייה הבדואית לעומת כ-13.5% בכלל האוכלוסייה הערבית וכ-9% באוכלוסיית הנשים היהודית.³⁵

מבחינת נתוני השכלה והשכלה גבוהה בפרט, שיעורם של חסרי ההשכלה בחברה הבדואית (כ-10%) גבוה כמעט פי 2 משיעורם בכלל האוכלוסייה הערבית וכמעט פי 5 משיעורם בחברה היהודית). בתשס"ח עמד שיעור הזכאים לתעודת בגרות ביישובים הבדואים על 41% ושיעור העומדים בדרישות הסף של האוניברסיטאות על כ-25% בלבד. זאת לעומת כ-44% ו-30% במערכת החינוך הערבית וכ-54% ו-48% במערכת החינוך העברית, בהתאמה. בשנה"ל תשס"ו עמד שיעור הסטודנטים הבדואים מתוך כלל הסטודנטים **הערבים** הלומדים באוניברסיטאות בישראל בכל רמות התואר על 4.7% בלבד. שיעור זה נמוך משיעורם של הבדואים בכלל האוכלוסייה הערבית בגילאי 20-29, שעמד בשנת 2005 על כ-10%.³⁶

6.13. לימודים של סטודנטים ערבים בחו"ל

בשנים האחרונות נצפית תופעה, שממדיה במגמת גידול מתמיד, של פניה של סטודנטים ערבים מישראל ללימודים גבוהים בחו"ל בכלל ובירדן וברשות הפלסטינית בפרט. המחקר בתחום זה הוא מועט וקשה להעריך את המספר המדויק של הערבים הישראלים הלומדים מחוץ לגבולות המדינה, עם זאת סקר שנערך בשנת 2004 על-ידי מרכז "מדא אל-כרמל", מרכז ערבי בישראל למחקר חברתי-יישומי, העריך שכ-15% מבוגרי האוניברסיטה הערבים בישראל השיגו את תואריהם באוניברסיטאות זרות. אוניברסיטאות במדינות הקומוניסטיות לשעבר היו יעד פופולרי בקרב ערביי ישראל אך עם נפילת המשטרים הקומוניסטיים קטן מספר הערבים מישראל המחפשים השכלה גבוהה במדינות אלה והאוניברסיטאות במערב אירופה נעשו מבוקשות יותר על ידם, ובמיוחד אלה שבגרמניה. בעקבות הסכם השלום עם ירדן הורשו אזרחים ישראלים ללמוד במוסדות ההשכלה הגבוהה הירדניים ומאז הם מהווים אלטרנטיבה מועדפת.³⁷

• הרשות הפלסטינית

כיום הגוף היחיד המחזיק בנתונים מקיפים על מספר הסטודנטים הישראלים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה שברשות הפלסטינית הוא משרד החינוך וההשכלה הגבוהה של הרשות. אולם עפ"י מחקר ראשוני שערך מרכז המחקר והמידע של הכנסת, בשנתיים האחרונות חל זינוק במספר הסטודנטים הישראלים הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה ברש"פ. מספרם הכולל של הסטודנטים במוסדות אלה נאמד בכ-1,300 בשנה"ל 2011/12 – רובם הגדול באוניברסיטה הערבית האמריקנית בג'נין (כ-800, עפ"י ההערכות) ובאוניברסיטת חברון (כ-500 עפ"י ההערכות), ובמיוחד בתחומי המקצועות הפרא-

³⁵ מקור: "החברה הבדואית בנגב – מאפיינים חברתיים, דמוגרפיים וכלכליים" - יוזמת קרן אברהם, 2011.

³⁶ מקור: שנתון למ"ס 2006 – לוח 2.10.

³⁷ מקור: "הגירה לצורך רכישת השכלה גבוהה: ערבים מישראל הלומדים באוניברסיטאות בירדן" – עראר וחאג'י-יחיא (מגמות, 2012)

רפואיים ובתחומי החינוך וההוראה. עפ"י הנתונים, אשר יש להדגיש שוב כי הם ראשוניים ומתבססים על מקור יחיד, חלק גדול מאד מהסטודנטים שנוסעים ללמוד ברש"פ הינם מהמגזר הבדואי בנגב.³⁸

• ירדן

הבחירה בלימודים בירדן נתפסת כברירת מחדל, כמסלול חלופי לרכישת השכלה גבוהה בישראל, שהכניסה למוסדותיה במקצועות המבוקשים ע"י הסטודנטים הערבים חסומה. בשנת 1998 נאמד מספרם בין 80-100, רובם למדו משפטים. בעשור האחרון חלה עליה דרסטית בהרשמה לאוניברסיטאות בירדן. בשנת 2004 הגיע מספר הסטודנטים הערבים מישראל לכ-1,700, מהם כ-30% סטודנטיות, ואילו בשנת 2008 הגיע מספרם לכ-5,400, מהם כ-31% סטודנטיות. כמעט מחציתם למדו רפואה, רוקחות ומקצועות העזר הרפואיים³⁹

החסמים המבניים במוסדות להשכלה הגבוהה בישראל, ובפרט המבחן הפסיכומטרי, הם שדוחפים את הסטודנטים הערבים לחפש אלטרנטיבות, שאותן מספקת ירדן. מראיונות שנערכו עם סטודנטים שנסעו ללמוד בירדן עולה כי תנאי הקבלה למוסדות להשכלה גבוהה הם החסם הראשון במדרג, וגורם ראשון במעלה שמושך את הסטודנטים להמשיך לימודיהם הגבוהים בירדן. חסמים נוספים הינם קשיי ההסתגלות של הסטודנטים הערבים למרחב הקמפוסים בישראל, שפת ההוראה העברית והתרבות הישראלית הדוחפים את הסטודנט הערבי ללמוד בירדן, וכמובן, הקרבה הגיאוגרפית היחסית. סיבה נוספת להעדפת הלימודים בירדן היא מגבלת הגיל, החלה בחלק ממקצועות העזר הרפואיים ולימודי רפואה במוסדות להשכלה הגבוהה בישראל, ואינה חלה באוניברסיטאות בירדן.⁴⁰

גם תנאי הקבלה ללימודים לתארים מתקדמים הם קלים יחסית בירדן. יותר ויותר בוגרי מכללות בישראל ממשיכים את לימודיהם הגבוהים באוניברסיטאות בירדן, במיוחד בתחום מדעי הרוח (חלק מהסטודנטים מבקשים ללמוד מקצועות כגון שריעה אסלאמית, שרכישתם במדינה ערבית מוסלמית נחשבת יוקרתית). תנאי הסף הנוחים באוניברסיטאות בירדן עשויים להשפיע באופן שלילי על תלמידי בתי-הספר התיכון בחינוך הערבי, מפני שהם עלולים לוותר מראש על לימודים גבוהים בישראל ולהשקיע מאמץ מועט בהכנה לבחינה הפסיכומטרית ובעמידה בתנאי הקבלה למוסדות הישראלים להשכלה גבוהה. בקרב הערבים בישראל כבר רווחת הטענה שההשכלה הגבוהה שנרכשת בירדן נחותה מזו שנרכשת בישראל, וטענה זו משפיעה לרעה על מערכת החינוך ועל החברה הערבית.

³⁸ מקור: "לימודי סטודנטים ישראלים בתחומי החינוך וההוראה במוסדות להשכלה גבוהה ברשות הפלסטינית" – יובל וורגן (ינואר 2012)

³⁹ מקור: "ירדניזציה" של ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל (פרקים 1-3) – עראר וחאג' יחיא, 2011.

⁴⁰ הסטודנטים הערבים מתחילים ללמוד כבר בגיל 18, מיד אחרי סיום הלימודים בתיכון.

הלימודים בירדן יקרים מאד בהשוואה ללימודים בישראל (ואף בהשוואה לחלק ממדינות אירופה). שכר הלימוד השנתי הממוצע עומד על כ-20,000 ₪ (ויכול אף להגיע לכ-37 אלפי ₪ בלימודי רפואה). בנוסף, הוצאות המחיה נעות בין 30-35 אלפי ₪ לשנה, ובסה"כ בין 50-70 אלפי ₪ בשנה. כדי לעמוד בהוצאות הגבוהות מסתייעים הסטודנטים הלומדים בירדן במשפחותיהם, הנרתמות ומשקיעות משאבים רבים למטרה זו. לעובדה זו משנה חשיבות לאור מצבן הכלכלי הנמוך יחסית של משפחות סטודנטים ערבים בהשוואה לזה של משפחותיהם של סטודנטים יהודים.

מראיונות עם הסטודנטים הלומדים בירדן עולה כי היו מעדיפים ללמוד בישראל, לו היו סיכויי הקבלה דומים לאלה שבירדן. הוצאות הלימודים הסבירות יותר, הרמה האקדמית הגבוהה, אפשרויות התעסוקה והאפשרות להמשיך לימודים גבוהים באוניברסיטאות בישראל הופכות את הלימודים בישראל לעדיפים על-פני הלימודים בירדן, והלימודים בשפה העברית אינם נתפשים ע"י הסטודנטים הערבים לא כמכשלה ולא כיתרון.

אין נתונים לגבי מידת הצלחתם בלימודים, או מידת השתלבותם בעבודה בארץ, אולם הצלבת נתונים אלה עם נתוני מעקב הרישיונות של משרד הבריאות מעלה כי בשלוש השנים האחרונות חזרו מירדן בין 300 ל-400 סטודנטים בכל שנה, כאשר מספרים אלה במגמת עלייה (ייתכן כי המסות הגדולות של סטודנטים שעברו ללמוד בירדן עדיין לא סיימו לימודיהם). במספר הרישיונות החדשים לרוקחים שהונפקו בשנת 2006, מתוך 263 רישיונות חדשים מחציתם הונפקו לרוקחים שהוכשרו בירדן, 16% לרוקחים שהוכשרו במזרח אירופה ורק 29% לבוגרי ישראל.⁴¹

⁴¹ "תמונת מצב על ההשכלה הגבוהה של האוכלוסייה הערבית בצפון" - ד"ר מיכל סלע, 2008.

פרק ב' - חסמים עיקריים בהשתלבות האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה

הגבוהה

מיפוי הנתונים וניתוח החסמים העיקריים של האוכלוסייה המדוברת בדרך להשתלבות איכותית במערכת ההשכלה הגבוהה מהווים תנאי הכרחי להבנת המענים שיש לתת כחלק מגיבוש מדיניות אפקטיבית בנושא. עיקר הלמידה בנושא זה נבע מהמפגשים בשטח - בעיקר עם תלמידים, סטודנטים וסגל מהמגזר הערבי, וכן עם בעלי תפקידים באקדמיה אשר להם נסיון בהובלת תכניות הפועלות לשילוב איכותי של סטודנטים מהאוכלוסייה הערבית במוסדות האקדמיים. מפגשים אלה חידדו את החסמים שהינם תוצר של מערכת החינוך הפורמאלית - כמו ידיעת השפה העברית, מיומנויות למידה, מידע וחשיפה לאקדמיה ועוד, וחסמים אחרים שהינם פועל יוצא של תרבות וסביבה כמו עצם היציאה ללימודים בחברה מערבית מעורבת, נגישות של תחבורה ציבורית, מצב כלכלי, הקושי להסתדר במוסד כמיעוט ועוד. נציג להלן את עיקר החסמים.

1. פערי ידע

מערכת החינוך בישראל מורכבת ממגזרים בהתאם ללאום ומידת דתיות. האוכלוסייה הערבית לומדת במסגרת ה"חינוך ערבי" כאשר שפת ההוראה היא ערבית (כולל בתי"ס רשמיים ולא רשמיים בפקוח משרד החינוך). המגזר הערבי במשרד החינוך נחלק לארבע קבוצות- ערבי, דרוזי צ'רקסי ובדווי, כאשר לכל מגזר תכנית לימודים ייחודית. אחד מהשינויים הגדולים המתחוללים במערכת החינוך הוא מגמת הגידול בהיקפה של קבוצת התלמידים הערבים: בשנת 2000 היוו התלמידים הערבים 21.5% מכלל התלמידים בישראל, בשנת 2011 גדלה הקבוצה ל- 28%, ובשנת 2014 צפויה להגיע לכ- 29%⁴², הגידול נובע הן מהגידול הטבעי באוכלוסייה הערבית והן מעליית שיעורי הלמידה. לאור שיעור ההשתתפות הנמוך יחסית של הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה, הקשיים שלהם והישיגיהם בה, עולות שאלות לגבי מערכת החינוך הערבית.

בתי הספר והמסגרות הפורמאליות, והבלתי פורמאליות הן המקנות את "ארגז הכלים" הפותח דלתות ההשכלה הגבוהה, ומעצב את יכולות ההתמודדות במסגרות ובתחומים השונים. מחקרים השוואתיים בין המגזרים אודות השפעת מערכת החינוך על פוטנציאל פיתוח ההון האנושי במערכת ההשכלה הגבוהה מתרכזים בהיבטים הבאים: אנשי ההוראה, שיטות ההוראה וכישורי הלמידה הנרכשים בבתי ספר, הישגי התלמידים, וההשקעה הציבורית בתלמיד-שעות לימוד ומספר תלמידים בכיתה. בחינת כל אחד מהפרמטרים הללו מעלה נחיתות של המערכת התומכת בתלמידי המגזר הערבי.

המרכז הארצי לבחינות והערכה השווה בין תוצאות מבחנים משווים שונים בשלבים שונים במערכת החינוך והעלה כי "בכל מדדי ההישגים, חוץ מציוני הבגרות, ממוצע ההישגים של

⁴² מקור: שנתון למ"ס - 2012.

המגזר הערבי נמוך מממוצע ההישגים של המגזר היהודי. הבדל עקבי בכל המקצועות שנבדקו, בכל דרגות הכיתה". החוקרים מצאו כי אותו פער מתבטא גם בציוני המכפ"ל (מבחן הכניסה הפסיכומטרי לאוניברסיטאות) וכן בשנה א' באוניברסיטאות.

לגבי ההשקעה הציבורית בתלמיד-דוח של מרכז טאוב בנוגע למדיניות החינוך לקידום אוכלוסיות חלשות לפי מגזרים⁴³ מעיד כי למרות קיומה של מדיניות העדפה מתקנת כלפי השכבות החלשות, תלמידי המגזר הערבי נהנים במידה מועטה מתקציבי העדפה מתקנת ביחס למגזר היהודי. הדבר משתקף במספר השעות הממוצע לתלמיד, ובמספר התלמידים בכיתה הן בבית הספר היסודי והן בתיכון. כפי שעלה מניתוח התעסוקה באוכלוסייה הערבית, הנשירה מכיתות אלה מקבילה לאיתנותם שליליים לגבי רמת השתכרות עתידית. יצוין כי פתרון בעיית הנשירה בכיתות נמוכות אלה במערכת החינוך אינו בתחום עבודת הצוות אך דורש התייחסות מתאימה בבחירת הפתרון המערכתי הנכון. ניתוח חסמי הכניסה להשכלה גבוהה מצביע על בתי הספר התיכוניים כחסם עיקרי, הן בשל הקושי בעמידה בתנאי הסף הנדרשים במוסדות להשכלה גבוהה והיעדר אינפורמציה, והן כתוצאה מאיתנותם שליליים משוק התעסוקה ותשואה נמוכה ולא וודאית להשכלה במגזר הערבי. קיים למעשה "מאגר בלתי מנוצל" של כ-10,000 תלמידים ערבים בעלי מוטיבציה ללימודים אשר ניגשים לבחינות הבגרות, אשר תחת הכוונה נכונה וליווי מוקדם עשויים להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה.

מעבר לעובדה שמערכת החינוך הפורמלית מאפשרת לפחות סטודנטים ערבים למצות את כישוריהם ולהגיע לאקדמיה, גם סטודנטים ערבים שיכולים להתקבל ללימודים אקדמיים נתקלים בקשיים אשר ניתן היה לצמצם אותם עם הכנה מתאימה במהלך שנות הלימודים בבתי הספר. כישורי השפה בהם מחזיקים הסטודנטים מהווים מכשול מרכזי. שפת האם של הסטודנט הערבי היא ערבית מדוברת. ערבית ספרותית, עברית ואנגלית הן שפות נוספות בהן על הסטודנט הערבי לשלוט ברמה גבוהה על מנת שיוכל להתמצא ולהתקדם בעולם האקדמי. השימוש התדיר בערב רב של השפות ברמה רדודה בא על חשבון שליטה מעמיקה בשפה אחת והכישורים השפתיים הכלליים הנרכשים אשר אינם תואמים דרישות האקדמיה. השפה העברית הינה מכשול מרכזי. למרות לימודי עברית בבתי הספר הערביים כמעט ואין שימוש בשפה מחוץ לכותלי השיעור ולכן קיים קושי מיידי בדיבור, הבנה, קריאה וכתובה אקדמיים. בנוסף, רמת ההוראה כנראה אינה גבוהה. בחירה בהוראת השפה העברית אינה בעדיפות גבוהה – ונעשית לרוב ע"י סטודנטים ערבים שלא התקבלו לתחומי הוראה אחרים⁴⁴. יש לציין כי במסגרת שיחות עם סטודנטים ערבים עלה כי לחלק מהם קל יותר לעשות בגרות בעברית מאשר בערבית ספרותית (הערבית הספרותית נלמדת ע"י מורה שמדבר בערבית מדוברת ולכן גם בה אין שליטה חזקה), כנ"ל פסיכומטרי.

מישור אחר הוא נושא מיומנויות וכישורי למידה. הלימודים בבתי ספר במערכת החינוך הפורמאלית מתבססים על שיטות הוראה שונות מהאקדמיה. מערכת החינוך מחנכת בשיטות

⁴³ "דוח מצב המדינה-חברה כלכלה ומדיניות 2009" – מרכז טאוב, מרץ 2010.

⁴⁴ בהקשר זה נמסר לנו ממושרד החינוך כי בכוונתם לפעול להבאת מורים ששפת האם שלהם עברית

שעיקרן שינון והבנת טקסטים ברמה הבסיסית, אך אינה מעודדת חשיבה יצירתית, חשיבה ביקורתית, ניתוח, הסקת מסקנות עצמאית וכד'. נוסף לכך הלימודים בבתי הספר הערביים והמורים הערביים מושפעים גם מסביבה תרבותית מסורתית, מדפוסים של קבלת סמכות, פער טכנולוגי- דיגיטאלי ועוד. כתוצאה הסטודנטים לעתיד אינם נחשפים כלל למוקדים המעודדים הטלת ספק וביקורת, אינם נדרשים לעיבוד עצמאי של מידע (אם בספרים או באמצעות רשת האינטרנט), גיבוש עצמאי של טיעון או מסקנות וכדומה. אלה הם כישורים בסיסיים הנדרשים במסגרת הלימודים האקדמיים. סקר שנערך באוניברסיטת חיפה בשנת 2001 מצביע על כך שאחת הבעיות המרכזיות של סטודנטים היא להתרגל לשיטת לימוד חדשה (42.5% בקרב ערבים ו-27.2% בקרב היהודים). רקע זה מקשה על הסטודנט הערבי להסתגל לשיטת לימוד המדגישה עבודה עצמאית יותר, דיון אנאליטי ושימוש עצמי במקורות שונים.⁴⁵

2. הבחינה הפסיכומטרית

על מנת להתקבל ללימודים גבוהים, ובייחוד לשורות האוניברסיטאות או ללימודים במקצועות הלימוד היוקרתיים נדרש ציון פסיכומטרי גבוה. דרישה זו מהווה חסם נוסף לתלמידים ערבים בעלי תעודת בגרות איכותית. לאורך השנים מתקיים דיון ציבורי קבוע ומתמשך אודות תקפותה של הבחינה הפסיכומטרית, ומשמעות השימוש בה ככלי בורר ללימודים גבוהים. נטען כנגד הבחינה כי היא מפלה נשים בשל תפיסת זמן שונה, מפלה על רקע תרבותי את המועמדים הערבים (וכן את האתיופים, ויוצאי המזרח), בין היתר בשל אופיים של הטקסטים הנבחרים וכן מפלה את המועמדים הערבים על רקע לשוני- מאחר וכתובה בערבית ספרותית בה אינם שולטים באופן דומה לשליטת היהודים בעברית ומאחר והאנגלית בבחינה היא שפה זרה שלישית לסטודנט הערבי. יש לציין כי המבחן הפסיכומטרי עלה כחסם מרכזי בכל פגישות הצוות עם סטודנטים ערבים במגוון תארים ועם אנשי אקדמי הערביים ואנשי מערך התמיכה. מתברר שתלמידים רבים לא מנסים אפילו לגשת לבחינה הפסיכומטרית ומחפשים אלטרנטיבות כגון לימודים במוסדות שאינם דורשים ציון בבחינה הפסיכומטרית, לרבות לימודים מחוץ למדינת ישראל.

היבט נוסף אשר משפיע על הישגי התלמידים בבחינה הפסיכומטרי הוא קורסי ההכנה. לאור הביקוש והמודעות הפחותים והן לאור העלות הגבוהה של הקורסים, היצע קורסי ההכנה קטן יותר ואיכותם נמוכה יותר מאלה של הקורסים המיועדים לאוכלוסייה היהודית.

היבטים אלה משקפים מציאות של נחיתות המועמדים הערבים לעומת המועמדים היהודים, וכן משמעויות נוספות: מבחינה אקדמית, ציוני הבחינה הפסיכומטרית מהווים חסם עיקרי כיום המונע מסטודנטים ערבים להתקבל ללימודים במוסדות יוקרתיים יותר, או בפקולטות יוקרתיות. לחזרה על הבחינה גם משמעות כספית - עלות קורס ההכנה במגזר הערבי היא

⁴⁵ "השכלה גבוהה בקרב הערבים בישראל: מצב, בעיות ומגמות" – מאגיד אלחאג', המרכז לרב תרבותיות וחקר החינוך, אוניברסיטת חיפה, 2001.

בממוצע כ- 2,500 ש. עבור פלח אוכלוסייה אשר מתמודד עם קשיים כלכליים עלות זו מהווה הוצאה משמעותית.

בתשובה לטענות כי המבחנים מוטים ופועלים לרעת קבוצות המוצא החלשות בחברה, נטען כי המבחנים תקפים במידה שווה והוגנים כלפי קבוצות הנבחנים השונות ולכן שימוש בהם יביא לבחירת התלמידים המתאימים ביותר לאקדמיה מתוך כל קבוצה. המרכז הארצי טוען כי ההבדלים בין הקבוצות משקפים את התוצאה, ולא את הסיבה, וממליץ כי תיקון ייעשה ברמת אימוץ מדיניות של העדפה מתקנת במוסדות ולא על ידי ביטול הכלי עצמו שתורם לניבוי הצלחה באקדמיה. לאחרונה התקבל שינוי במבנה הבחינה הפסיכומטרית במסגרתו ידרשו המועמדים לכתוב חיבור. לפי הערכות דרישה זו תקשה אף יותר על מצבם של המועמדים הערבים- בהתחשב בכישורים הנדרשים לשם כך ובקשיי השפה אשר העלו.

3. העדר מידע, יעוץ והכוונה קדם אקדמיים

במסגרת מפגשי הצוות עם סטודנטים, אנשי אקדמיה ואנשי מערך התמיכה, אחד מהחסמים העיקריים שעלה לקראת הרחבת השתלבותם של ערבים במערכת ההשכלה הגבוהה הוא העדר מידע, יעוץ והכוון בשלב הקודם להתחלת הלימודים האקדמיים. חלק גדול מהמועמדים אשר אינם מתקבלים ללימודים נדחים בשל מחסור במידע מוקדם לגבי ספי הקבלה, וחלק גדול מהמעבר מחוג לימודים אחד לאחר מתרחש בשל היעדר מידע מקדים לגבי תכן הלימודים הספציפי. בדומה, ה"אינפלציה" בסטודנטים ערבים לחינוך היתה יכולה להתמתן בעזרת הכוונה מקצועית והעברת מידע לגבי אופציות מקצועיות נוספות לתעסוקה וכד'.

בחירת תחום לימודים ומקצוע נתפסת כאחת ההחלטות החשובות שמקבלים במהלך החיים, והיא תורמת ישירות להשתלבות מוצלחת בשוק העבודה. צעירים רבים מתקשים בקבלת החלטה זו, הן בשל מגוון האפשרויות הקיימות כיום מבחינת מקצועות, חוגי לימוד, מסלולי הכשרה ומוסדות לימוד, הן בשל השיקולים הרבים שצריך לקחת בחשבון, והן בגלל אי-הוודאות לגבי העתיד של עולם העבודה. גם בתחום ההכוונה והיעוץ בבחירת לימודים, מקצוע ותעסוקה קיים פער בין השירותים הניתנים לכלל האוכלוסייה לבין השירותים המותאמים למגזר הערבי ולצרכיו. כתוצאה, אחוז גבוה של סטודנטים מהמגזר הערבי נושר ממוסדות ההשכלה הגבוהה או מחליף חוגים, ויש לכך השלכות חברתיות וכלכליות כאחד. מידע ויעוץ נגישים עשויים לתרום לקבלת החלטה נכונה יותר ולמנוע תופעות אלה.⁴⁶

בחירת תחום הלימוד ומוסד הלימודים מושפעת גם משיקולים חברתיים ותרבותיים. המשפחה והסביבה החברתית לוקחת חלק פעיל בבחירת המשקלות הניתנות לשיקולים השונים, בעיקר בחברה הערבית אשר מחזיקה באלמנטים מסורתיים. בקרב הסטודנטים הערבים שרבים מהם דור ראשון להשכלה גבוהה, וכן בקרב אוכלוסיות מיעוט ניתנת עדיפות

⁴⁶ מתוך: "הצעה לפיתוח מערכת ייעוץ וסיוע בבחירת לימודים ומקצוע ייעודית למגזר הערבי" - פרופ' איתמר גתי וצוות כיוונים לעתיד, האוניברסיטה העברית בירושלים.

ויוקרה למקצועות פרופסיונאליים אשר יאפשרו וודאות גדולה יותר לתעסוקה בטוחה ולהכנסה גבוהה, מקצועות הנתפסים כנחשבים ומוכרים לסביבה. עם זאת, בהיעדר מידע מתאים מוכרעות החלטות על סמך נתונים כללים ומידע חלקי, תוך התחשבות פחותה ביכולות ורצונות פרטיים.

פלטפורמה מקצועית אשר תהיה אמונה על העברת המידע באופן אובייקטיבי ומקצועי, בפריסה כלל ארצית תוכל להרחיב את המודעות להשכלה הגבוהה, תגביר את האוריינטציה ללימודים גבוהים בקרב הצוותים החינוכיים בבתי הספר, התלמידים ומשפחותיהם ותאפשר החלטה מודעת יותר באשר לאופי הלימודים. בטווח הארוך ביכולתה של מודעות זו גם להשפיע על התכנים הנלמדים במסגרת המערכת הפורמאלית ועל התכנים החינוכיים הבלתי פורמאליים אליהם ייחשפו התלמידים במסגרת הלימודים ואחריהם. שילוב עבודת נציגי מערכת ההשכלה בתוך בתי הספר יצור ממשק רציף יותר עם מערכת החינוך וביכולתו להביא לצמצום מספרם של תלמידים בעלי תעודת בגרות שאינה עומדת בתנאי הסף האקדמיים, ושל מסיימי 12 שנות לימוד בעלי בגרות חלקית.

4. הכנה קדם אקדמית

לאור נתוני הזכאים לבגרות אקדמית מתוך כלל הזכאים לבגרות והנתונים לגבי זכאי תעודות בגרות חלקית, המשתקפים במערכת החינוך התיכונית, וכן נתוני הפסיכומטרי והנשירה מלימודים אקדמיים, נראה כי המכינות הקדם אקדמיות יכולות להוות פתרון מוצלח לגישור על פערי ההישגים ולשילובם של סטודנטים ערבים חדשים במערכת ההשכלה הגבוהה, וכן להכנה איכותית ומקיפה ללימודים גבוהים. עם זאת כמפורט לעיל רק 784 תלמידים ערבים למדו במכינות קדם אקדמיות בשנת 2011, שיעור של 6.4% מתוך סה"כ 12,252 תלמידי המכינה באותה שנה, וחלק ניכר לא הגיע ללימודים אקדמיים לאחר המכינה.

על מנת לעמוד מקרוב על החסמים בכניסה למכינות וסיום מוצלח שלהן, ולבחון פתרונות אפשריים, הפעילה ות"ת במהלך תשע"ב פיילוט מצומצם במסגרתו נכללו חמש מכינות, שלוש מהן מעורבות-תומכות (בהן לומדים תלמידים יהודים וערבים יחד) ושתי מכינות ייחודיות, בהן לומדים תלמידים ערבים בלבד, עם תכנית פדגוגית מותאמת לאוכלוסייה זו, ומעטפת תמיכה לימודית וחברתית מורחבת. בנוסף, במכינות הייחודיות ניתנה מלגת לימודים ומלגת קיום. סה"כ נכללו בפיילוט 97 תלמידים. הפיילוט לוהה במחקר ע"י מכון "ברוקדייל"⁴⁷. להלן עיקרי הממצאים הראשוניים, שנאספו בסוף שנת הלימודים תשע"ב:

- **מכינות ייחודיות לעומת מעורבות:** בסך הכל תלמידי המכינות בפיילוט הביעו שביעות רצון גבוהה ממרכיביהן השונים ומתרומתן להם בתחומים הלימודיים, האישיים והחברתיים. עם זאת, במרבית התחומים, שיעורי שביעות הרצון גבוהים יותר במכינות

⁴⁷ "הכנת סטודנטים ערבים להשתלבות מוצלחת במוסדות להשכלה גבוהה: ממצאים נבחרים ממחקר הערכה על פיילוט לשדרוג המכינות הקדם-אקדמיות", " - בן רבי דליה, סגל-בארו סופקה, הנדן אילה, בשותפות אבו עסבה ח'אלד (מכון מסאר), מאירס-גיוינט מכון ברוקדייל.

הייחודיות ביחס למעורבות. יצוין כי בין המכינות השונות יש הבדלים רבים וגם בין התלמידים ומסלולי הלימוד, שיכולים להסביר חלק מההבדלים בשביעות הרצון של התלמידים. עם זאת, נראה שמשתנה מבחין מרכזי בהיבטים אלה הוא יכולת התאמת המענים בתכנית לצרכים ולמאפיינים הייחודיים של התלמידים (כגון: הוספת מורה דובר ערבית בקורסים הלימודיים, פעילויות מרוכזות ומודרכות בקבוצות קטנות, צמצום החשש לדבר בכיתה מול אוכלוסייה דוברת עברית כשפת-אם ועוד). בנוסף, נמצאו שיעורים גבוהים יותר של סיום מכינה וקבלה ללימודים אקדמיים במכינות הייחודיות.

- **שיווק ומיצוב המכינות:** רק חלק קטן מהתלמידים דיווחו ששמעו על המכינה מאנשי צוות בבית הספר התיכון או באמצעות פרסום. חלק ניכר שמעו על המכינה מהמוסד האקדמי עצמו. נראה שיש מקום להרחיב את שיווק המכינות ויתרונותיהן בקרב אנשי מקצוע בצוותי בתי הספר התיכון, על מנת שיוכלו להפנות תלמידים למסלול זה. בנוסף, ניתן לקיים ימי הסברה לתלמידים בבתי ספר תיכוניים.

- **נסיבות הפנייה למכינה:** כמחצית מהתלמידים ציינו את הרצון להמשיך ללימודים גבוהים באותו המוסד כשיקול בבחירת המכינה. התמיכה הכספית במהלך הלימודים הייתה השיקול השני שהוזכר ואחריו, התכנית המיוחדת של המכינה (צוין בעיקר במכינות הייחודיות). בקבוצות המיקוד דיווחו חלק מהתלמידים על סטיגמה הכרוכה בהרשמה למכינה, לאור התחושה שהלימודים במכינה נחשבים כלימודים "לא אמיתיים", הכרוכים בזבוז זמן וכסף. אחת התכניות בפיילוט, המוגדרת כחלק מתכנית ארבע-שנתית (כשבשנת הלימודים במכינה התלמידים יכולים לצבור נקודות זכות להמשך התואר) היא דוגמא להתמודדות מוצלחת עם חסם הסטיגמה. לתכנית זו גם יתרונות נוספים, משום שהיא מאפשרת רצף תמיכה בתלמידים לאורך הלימודים האקדמיים.

- **מענים לימודיים:** מרבית התלמידים דיווחו כי נעזרו במענים הלימודיים שהוצעו להם. הרוב המכריע של התלמידים נעזר בשיעורי התגבור בעברית, ומרבית התלמידים נעזר בשיעורי התגבור באנגלית ובשיעורים ובסדנאות בנושא מיומנויות למידה. כמו כן מרבית התלמידים דיווחו שקיבלו עזרה בקורסים המקצועיים, באמצעות שיעורי עזר או חונכות (אישית או קבוצתית), ומרבית ממקבלי החונכות דיווחו שהם מרוצים או מרוצים מאוד ממנה. עם זאת, קרוב למחצית מהתלמידים דיווחו שהם זקוקים לעזרה נוספת בקורסים המקצועיים. יצוין בנוסף כי רמת שביעות הרצון מהמענים הלימודיים היתה גבוהה, למעט משיעורי האנגלית ומקורס הכנה למבחן הפסיכומטרי (התקיים כחלק מהתכנית בשני מסלולים בלבד).

- **מענים בתחום חברתי:** מרבית התלמידים דיווחו שהשתתפו בסדנאות העצמה ובפעילויות חברתיות, ושהם היו שבעי רצון מהם. מרבית התלמידים הסכימו שהמכינה תרמה להשתלבותם החברתית ולהיכרותם עם החברה הישראלית.

- **תרומה אישית:** מרבית התלמידים דיווחו כי המכינה תרמה לתחושת הסיפוק האישי שלהם, לביטחונם העצמי הכללי, לרצונם לפנות ללימודים עם סף דרישות גבוה יותר, לביטחונם העצמי ביכולת להצליח בלימודים, ליכולתם להסתדר בחיים באופן עצמאי ולגיבוש תכניות לימודיות-תעסוקתיות. בקבוצות המיקוד דיווחו התלמידים על שיפור ביטחונם העצמי בדיבור מול קהל, על שיפור היכולת להתמודד עם מצבי לחץ ועל תרומה הלימודים במכינה לחיים האישיים, גם מעבר לערך עבור המשך הלימודים (למשל, קבלת ידע בנושאי כלכלה וחברה).

- **ייעוץ:** חלק גדול מהתלמידים פנו ליועץ שלוש פעמים ויותר. הסיבות העיקריות לפניה ליועץ היו קשורות בסוגיות לימודיות במכינה ו/או לעיסוק מקצועי בעתיד. פניות בנושאים אישיים וחברתיים היו פחות שכיחות. בדרך כלל דיווחו התלמידים שהיועץ עזר, וגם בקבוצות המיקוד הדגישו את חשיבות היועץ. עם זאת, חלק נכבד מהתלמידים דיווחו שבמקרה של בעיה אישית, לרוב לא היה להם למי לפנות. נראה שבקרב מרבית התלמידים ייעוץ נתפס כמכוון לסייע בהיבט האקדמי יותר מאשר בהיבט האישי.

- **איזון בין מרכיבי התכנית:** המטרה הכפולה של המכינות – לשפר את סיכויי הקבלה של התלמידים ללימודים אקדמיים, ולשפר את יכולתם להתמודד עם לימודים אקדמיים, יוצרת עומס רב על התלמידים. מטבע הדברים, כשעומס הלימודים רב, נותר פחות זמן ללימודים ולפעילויות בתחומים אחרים. במסגרת תכניות המכינה, ראוי לחשוב על האיזון הראוי בין שני תחומים אלה, או על הארכת שנת הלימודים על מנת להפחית את העומס.

- **תמיכה כלכלית:** תלמידי המכינות הייחודיות היו זכאים למלגת לימודים, מלגת קיום ומימון להסעות במידת הצורך. גם מרבית התלמידים במכינות המעורבות דיווחו על קבלת מלגת לימודים, ואף קרוב למחצית מהתלמידים במכינה שלא בפילוט שנכללה במחקר. למרות זאת, כשליש מהתלמידים במכינות הפילוט דיווחו שהכנסותיהם אינן מספיקות לחלק או רוב מצרכיהם.

מהממצאים לעיל ומהמפגשים שקיימו עם סטודנטים וסגל במכינות ניתן לומר כי החסמים העיקריים המביאים לחוסר ניצול או ניצול לא מוצלח של המכינות הינם:

✓ חוסר מודעות לאופציה של מכינות קדם אקדמיות.

✓ מוניטין שלילי- מכינות נועדו לתלמידים "לא טובים", חלשים, אשר לאחר מכן מתויגים ביישובי המוצא שלהם כמוצלחים פחות מיתר התלמידים שסיימו בזמן.

✓ שיטת הלימודים במכינות- בדומה לתלמידי תואר ראשון, תלמידי המכינה הערביים במכינות מעורבות נתקלים בקשיים רבים הנובעים מחוויית הלימוד המשותף עם אוכלוסייה שונה ומלימודים בשפה העברית, אך בניגוד ללימודי התואר הראשון, ברוב המכינות לא קיים מערך סיוע לימודי וחברתי תומך, דבר אשר בסופו של דבר מביא לשיעור גבוה של נשירה. נראה כי במכינות ייחודיות ניתן לתת מענה טוב יותר לצרכים והמאפיינים הייחודיים של אוכלוסייה זו אם כי היערכות טובה במכינות המעורבות יכולה גם היא לתת את המענה הנדרש. בכל מקרה, המרכיבים הלימודיים הקריטיים להצלחת הסטודנטים במכינות הינם: תגבור שפתי, תכנים תרבותיים וחברתיים ותגבור מיומנויות אקדמיות. המרכיבים הסוציאליים הקריטיים להצלחת הסטודנטים במכינות: ייעוץ -לימודי ואישי וככל הנראה גם הסעות/מעונות וסיוע כספי. יש לשים לב למידת העומס על התלמידים ולשקול הארכה מסוימת של המכינה.

✓ עלות אלטרנטיבית - למרות שמרבית התלמידים הערבים מוכרים כ"זכאי סיוע" וזכאים לקבל מימון עבור הלימודים במכינה, ללימודים עלויות אלטרנטיביות של שנת עבודה, וכן עלויות נוספות הכרוכות בהשקעת פרק זמן משמעותי נוסף הנתפס כחלק אינטגרלי מהלימודים, ולעיתים, בהעדר הכוונה נכונה אין חשיבותו מובנת. מתווספת לכך אי וודאות באשר לסיכויי הקבלה למוסד אקדמי לאחר המכינה.

5. היעדר נגישות פיזית למוסדות להשכלה גבוהה

השקעה בתחבורה ציבורית הינה כלי לפיתוח כלכלי וחברתי, ומקבלת משנה תוקף בישובים הערביים בהיותם ממוקדמים בפריפריה החברתית והגיאוגרפית של ישראל. קיים פער של כמעט פי שניים בהיקף הרכבים הפרטיים לאלף נפש בין האוכלוסייה הערבית ליהודית. בישובים הבדואים בדרום הפער גדול בהרבה. כן ישנו מחסור חמור בתחבורה ציבורית זמינה. ברובם הגדול של הישובים הערביים יש עד חמש נסיעות יומיות של קו תחבורה ציבורית לאלף נפש (חריגה נצרת עם כ-20 נסיעות יומיות), זאת לעומת עשרות נסיעות בישובים יהודיים עם מאפיינים דומים⁴⁸. בחינת התדירות של האוטובוסים וכניסה לישוב מראה כי בכשליש מהישובים שעות הפעילות של האוטובוסים מצטמצמת במידה ניכרת כאשר בוחנים את האוטובוסים הנכנסים לישוב עצמו - קיימים ישובים בהם מרבית האוטובוסים הנכנסים לישוב פועלים רק בשעות הבוקר, או שמפסיקים לעבוד בשעות אחר הצהריים ומשאירים את התושבים בלא תחבורה ציבורית בשעות הערב. בעיה נוספת היא משך הנסיעה כאשר יש צורך להשתמש במס' קווי אוטובוס או ברכבת. לפיכך ברבים מהישובים התפתחה תרבות של הליכה ברגל גם במרחקים גדולים, מנגנונים עצמאיים וחסרי פיקוח של הסעות ציבוריות, לעיתים במחירים גבוהים ובזמינות ותדירות נמוכה וכן תלות ברכב פרטי בעלות גבוהה יותר. יש לציין כי גם המידע על תחבורה ציבורית נגיש פחות. אתר האינטרנט של משרד התחבורה המרכז את הקווים ולוחות הזמנים של כל חברות האוטובוס ושל רכבת ישראל מוצג בעברית ולא תואם את המתרחש בשטח⁴⁹.

⁴⁸ "החברה הערבית בישראל: נתונים כלכליים חברתיים מרכזיים" - סייף איימן, הרשות לפיתוח כלכלי של המגזר הערבי, דרוזי וצ'רקסי, משרד ראש הממשלה, 2009.

⁴⁹ "תחבורה ציבורית בישובים ערביים" - תותרי פחירי ולירון פרחי, יוזמת קרן אברהם, 2012.

מבנה מערכת ההשכלה הגבוהה ומבנה שוק העבודה מחייב את התושבים הערביים בדרך כלל לצאת ללימודים אקדמיים ולעבודה מחוץ לאזור מגוריהם. לפיכך על מנת לשלב אותה במערכת ההשכלה הגבוהה ובחברה הכללית הנגישות הפיזית למוסדות להשכלה גבוהה, למרכזי תעסוקה ולערים הינה חיונית. תחבורה ציבורית חיונית במיוחד עבור נשים ערביות אשר לא יתגוררו במעונות הסטודנטים ואשר הנגישות שלהן לרכב פרטי נמוכה יותר, כך ששילובן מותנה בתחבורה זמינה ומהירה בין המוסדות השונים ובתיהן בכפרים. כמו כן בעיה זו מהותית ומציבה מגבלה אפקטיבית עבור סטודנטים בדואים בכפר המוכרים, ובצורה מגבילה עוד יותר בכפרים הלא מוכרים, אשר נדרשים למשך נסיעה ארוך מאוד כל יום הכולל מעבר בין מספר קווי אוטובוס, או שאין להם כל אפשרות ריאלית להגיע באמצעות תחבורה ציבורית למוסד הלימודים. יצוין כי בחמש השנים האחרונות משרד התחבורה פעל להרחבת השירות בישובים ערביים והעליה ברמת השירות שם גבוהה מהעלייה ביתר הישובים.

6. הסתגלות תרבותית וחברתית

חינוך והשכלה גבוהה מקבלים כיום עדיפות עליונה בקרב האוכלוסייה הערבית. בוגרי האוניברסיטאות נתפסים כמובילים בחברה הערבית, הם נתפסים כסוכנים של שינוי חברתי וכחלק מהניסיון לשיפור הסטאטוס החברתי, פוליטי וכלכלי של האוכלוסייה הערבית.⁵⁰ עבור הפרט הלימודים הגבוהים הם אחד מהפרמטרים העיקריים שקובעים את מידת יוקרתו האישית והחברתית של האדם, ואת יוקרת משפחתו. עם זאת, המעבר והפער התרבותי מהקהילות הערביות השונות אל המוסדות להשכלה גבוהה (בעיקר באוניברסיטאות בהן לרוב אופי הלימודים ומיקומן הגיאוגרפי מחייב מעבר וחיים עצמאיים) מהווה חסם וקושי מרכזי עבור סטודנטים וסטודנטיות ערבים. הקהילות הערביות, למרות מגמות מודרניזציה שומרות על מאפיינים מסורתיים רבים, פער זה מקשה מאוד על הסתגלות הסטודנטים, בעיקר הנשים במערכת ההשכלה הגבוהה.

במסגרת הלימודים הגבוהים חווים הסטודנטים הערבים לראשונה את היותם מיעוט, ללא הגנת הקהילה הערבית במקום מגוריהם. הם לראשונה עוברים לתרבות מערבית, לסביבה יהודית בה שולטת השפה העברית- הרצאות, עבודות, חיפוש מידע, שלטים, אתרי האינטרנט, שרותי מזכירות, רישום סטודנטים וכד', וכן לסביבה אקדמית הנתפסת עבורם כמנוכרת.

לפערי הגילאים בין סטודנטים ערבים ויהודים השפעה מהותית נוספת מעבר לפערים תרבותיים וחברתיים בלבד. פערי הגיל וניסיון החיים הם משמעותיים. המוסדות להשכלה גבוהה מאפיינים את הסטודנט הממוצע, בהתאם למרבית הסטודנטים היהודים, כסטודנט בוגר, בעל ניסיון בניהול חיים עצמאיים (מחוץ לבית ההורים), בעל ניסיון של התמודדות עם מערכות מנוכרות (צבא), ביקורתי. לעומתו הסטודנט הערבי הממוצע הוא בוגר תיכון 'צעיר' אשר חווה לראשונה את החיים מחוץ לבית הוריו וקהילתו ומנהל בעצמו את משק הבית

⁵⁰ מקור: "Higher Education among the Arabs in Israel" – אלחאג', 2003.

ולוחות הזמנים שלו. על הסטודנט הערבי הצעיר לעבור תהליך התבגרות מזורז במספר חזיתות הכולל בנוסף ללימודים האקדמיים גם מיומנויות חיים בוגרות- אחריות, ניהול זמן, עמידה בלחצים וכדומה. בהקשר זה יש לציין כי ישנם חוגים בהם קיימת מגבלת גיל מינימלי לקבלה אשר מהווה מגבלה אפקטיבית עבור האוכלוסייה הערבית אשר אינה משרתת בצבא.

7. היבטים כלכליים

אין ספק כי קיים חסם כלכלי לכניסה ללימודים אקדמיים, לנשירה ולגרירת לימודים. כפי שעולה מהנתונים, משפחתו של הסטודנט הערבי הממוצע (אשר מממנת לרוב את הוצאות התואר) באה מרקע סוציאקונומי נמוך יותר ממשפחתו של הסטודנט היהודי הממוצע, אולם מקורות המימון שלה לשכ"ל ודמי קיום במהלך הלימודים דלים בהרבה (ראה פירוט בפרק השלישי להלן). ההכנסה נמוכה בהרבה בהשוואה בין שתי האוכלוסיות כמו כן מספר הילדים בכל משפחה בממוצע גדול יותר מזו של המשפחה היהודית ומקשה על מימון ההוצאות עבור כולם. נוסף על כך עבור הפרט - הסטודנט הערבי עצמו- סיוע בפרנסת המשפחה וחسכון לבניית בית (בעיקר בקרב גברים) גם הם מניעים ליציאה לעבודה בגיל צעיר ולא ללימודים גבוהים.

גובה שכר הלימוד ועלויות המחיה עלול להציב מגבלות אפקטיביות על עצם ההחלטה לטובת לימודים אקדמיים, על בחירת מוסד הלימודים, וכן בעל השפעות על איכות הלימודים ועל נשירה וגרירת הלימודים. מציאות זו מחייבת בחינה של מערך התמיכה סוציו אקונומי עבור סטודנטים ערבים. היצע המלגות עבור סטודנטים יהודים הוא מפותח מאוד כיום וכולל הן מקורות ממשלתיים והן מקורות רבים המגויסים ע"י גורמים ציבוריים ופרטיים. למשל, משרד הביטחון באמצעות הקרן להכוונת חיילים משוחררים מעמיד עבור כל חייל משורר פיקדון ומענק בגובה של עשרות אלפי ₪ לסטודנט לטובת לימודים אקדמיים והכנה לפסיכומטרי, אשר ניתן לניצול במהלך חמש שנים לאחר השחרור. בנוסף, החל משנת תשע"ב מעניק המשרד תמיכה בחיילים משוחררים יוצאי הפריפריה הלומדים במוסדות בפריפריה ומעניק להם מימון מלוא שכר הלימוד בשנת הלימודים הראשונה. כמו כן הקרן לסיוע נוסף מסייעת במהלך חמש שנים מתום השירות הצבאי במימון שכ"ל ודמי קיום במכינות קדם אקדמיות ובהכשרה מקצועית.

קרנות ציבוריות ופרטיות רבות תומכות בלימודים אקדמיים אולם מרביתן מחייבות שירות צבאי או שירות אזרחי. עבור האוכלוסייה הערבית, שירות צבאי אינו אפשרי, וגם השירות הלאומי/אזרחי (למרות שצובר מעט תאוצה בקרב בנות בשנים האחרונות) הוא בעייתי מבחינה אידיאולוגית ולא תמיד זמין.

אין לנו ספק כי בנוסף לקרן התמיכה של ות"ת ומשרד החינוך יש לעודד פתיחת הקרנות הפרטיות התומכות במימון הלימודים עבור האוכלוסייה היהודית גם לאוכלוסייה הערבית, או לפתח קרנות ייעודיות למטרה זו.

פרק ג' – כלים ותכניות קיימות

בפרק זה אנו סוקרים את עיקר התכניות של ות"ת/מל"ג, הממשלה וגופים ציבוריים ופילנתרופיים אשר יכולות להשפיע על מצב הסטודנטים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה.

1. ות"ת/מל"ג

המועצה להשכלה גבוהה תומכת בקידום המגזר הערבי החל משנת 2002. כתוצאה מדוח ועדת המשנה לקידום ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית בראשות פרופ' מאגיד אל חאג' (2001) הוקמה ועדת היגוי קבועה להרחבת הנגישות למגזר הערבי והוקצה תקציב ייעודי שנתי אשר הופנה למוסדות במטרה ליצור תמיכה בשירותים אקדמיים וחברתיים לקידום הסטודנטים הערבים. מהלכים אלה העלו את המודעות בקרב המוסדות לטיפול ולתמיכה בסטודנטים הערבים. בנוסף, בשנים האחרונות נלמד לעומק מודל התמיכה בשנה א' של הטכניון ועל בסיסו ניתן מינוף לתכניות המוסדות. התקציב אשר הועמד לטובת קידום והרחבת הנגישות להשכלה גבוהה לאוכלוסייה הערבית עמד על סך של 4-5 מליון ₪ בלבד, ויועד בהתאם להמלצות דו"ח ועדת המשנה והחלטות ועדת ההיגוי למטרות הבאות:

- תמיכה בשרותי המוסדות אשר התבטאה בעיקר בהעמדת יועץ אקדמי לסטודנטים ערביים, שיעורי חניכה חברתיים ואקדמיים.
- מלגות לדוקטורנטים ערבים מצטיינים.
- תמיכה בתלמידים ערבים במכינות, (תוספת לתקצוב תלמידי המכינות הכללי).
- עד שנת תשס"ח תוקצבו מרכזי ידע אזוריים ברהט, ובשפרעם בסכומים של עד כמיליון ₪. אולם לאור קשיי הערכה ובקרה הוחלט להשהות את פעילותם ולבחון את מטרותיהם דרכי הפעולה האופטימאליות, ולהגדיר יעדים מדידים.

למרות הסכומים הנמוכים יחסית שהשקיעה ות"ת בנושא עד תשע"א, במרבית המוסדות התפתח מערך של תמיכה וסיוע לסטודנטים בני מיעוטים- חניכה, שיעורי עזר אקדמיים ויועצים ערבים ייעודיים למגזר הערבי. חשוב לציין כי במוסדות רבים מתפתחת פעילות רחבה הרבה מעבר מתקצוב ות"ת, וכי מוסדות רבים משקיעים תקציבים נוספים על תקציבי הוועדה מגייסים תרומות ויוצרים שיתופי פעולה עם קרנות פילנתרופיות לטובת תכניות ייחודיות לקידום המגזר הערבי כגון מכינות ייחודיות, קורסי הכנה מזורזים, ימי אוריינטציה, הכוון תעסוקתי, הכוון ללימודי המשך ותוכניות נוספות. סכומי כסף אלה הצליחו לעורר תכונה בקרב המוסדות ולהעלות את המודעות לרגישות אוכלוסיית הסטודנטים הערבים ולמצוקותיהם, אולם קיימת שונות רבה בין המוסדות וברור כי יש צורך בתמיכה משמעותית יותר על מנת לספק תמרוץ משמעותי לשינוי דפוסי בהן בקרב האוכלוסייה והן בקרב המוסדות להשכלה גבוהה.

גם וועדת שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה (2007) נתנה דעתה לחשיבות שילוב המגזר הערבי במערכת ההשכלה הגבוהה: "יש להמשיך ולתגבר את המאמצים לקירוב מסיימי בתי"ס התיכוניים במגזר הערבי והחרדי ובקרב אוכלוסיות נוספות בעלות נגישות נמוכה

להשכלה הגבוהה. מאמצים אלה חייבים להיעשות בשיתוף פעולה עם מנהיגי הקהילה, מערכת החינוך התיכוני ומערכת ההשכלה הגבוהה. שילובן של אוכלוסיות אלה במערכת ההשכלה הגבוהה הוא תנאי להמשך צמיחתה בחומש הקרוב. אך יותר משילוב זה חשוב למערכת, הוא חיוני לחברה ולמשק בישראל בשאיפת למודרניזציה, צמיחה כלכלית ושוויון. מערכת ההשכלה הגבוהה בפריסתה הנוכחית מאפשרת קליטת ביקוש זה. קירובן של האוכלוסיות הללו לשעריה... (הוא אחד מ-) שני האתגרים העיקריים עמם תצטרך המערכת להתמודד בעשור הקרוב.⁵¹ בהמשך לכך, ובהתאם למדיניות שהתווה יו"ר ות"ת החדש, במסגרת ההסכם הרב שנתי לתשע"א-תשע"ו הגדירה ות"ת את הרחבת הנגישות של מערכת ההשכלה הגבוהה למגזר הערבי כאחד מהיעדים המרכזיים לשנים אלה.

בנוסף לתמיכה השוטפת באמצעות התקציב האמור מקיימת ות"ת תכניות תמיכה נוספות למגזר הערבי, או תכניות כלליות המתייחסות גם לאוכלוסייה הערבית:

- **מלגות "מעוף" - מלגות "מעוף"** מיועדות למדענים מצטיינים מקרב בני המיעוטים, אזרחי מדינת ישראל, שהמוסדות להשכלה גבוהה המתוקצבים ע"י ות"ת מעוניינים בקליטתם בסגל האקדמי הבכיר בתום תקופת המלגה. המלגה מקבילה למלגת אלון המופעלת ע"י ות"ת אך מתמקדת, כאמור, בקליטת אנשי סגל בכיר מבני המיעוטים. בחירת הזוכים נעשית על בסיס של הצטיינות אישית, וללא קביעת מכסה לתחומי מחקר או למוסד. התוכנית משותפת לוועדה לתכנון ותקצוב של המועצה להשכלה גבוהה ולקרן כהנוף (אשר מסיימת תמיכתה בתשע"ג). בכל שנה זוכים כ- 7 מלגאים, ובסה"כ עד כה 91 חוקרים.⁵² תקציב ות"ת לטובת מלגות מעוף עמד בשנה"ל תשע"א על כ- 3 מיליון ₪.
- **מלגות פר"ח - במסגרת מפעל החונכות של פר"ח מתנדבים סטודנטים לתואר ראשון לשמש כחונכים עבור ילדים בגילאי בית ספר תמורת מלגה של כמחצית שכ"ל. פר"ח פעיל בכל המוסדות להשכלה גבוהה אשר קיבלו הרכה על ידי מל"ג, לרבות מכללות אשר אינן נתמכות מתקצוב המדינה. מנתוני פר"ח עולה כי שיעור הסטודנטים הערבים החונכים בתכנית מגיע ל- 23%, ושיעור הפרויקטים ובתי ספר הערבים בתכנית הוא 16%. תקציב פר"ח בשנת תשע"א הוא כ- 150 מיליון ש"ח, מזה תמיכת ות"ת הינה כ- 112 מיליון ₪.**
- **קרן הסיוע לסטודנטים - ות"ת ומשרד החינוך מקיימים קרן התומכת בסטודנטים נזקקים, הקרן מעניקה מלגות והלוואות על סמך נתונים סוציו אקונומיים, כאשר הקריטריונים העיקריים הם - מקום מגורים, מספר נפשות במשפחה, מצב בריאותי, טיפול בלשכות רווחה וכדומה. סך תקציב קרן הסיוע המקורי לשנה"ל תשע"ג עמד על כ- 100 מיליון ₪. הקרן תומכת בכלל הסטודנטים ללא קשר למוצא או דת עם זאת קיימים מספר מדדים אליהם רגישה התמיכה בקרן אשר אינם מתאימים לאוכלוסייה הערבית:**

⁵¹ מתוך: דו"ח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, בראשות אברהם (בייגה) שוחט (עמוד 30), 2007.

⁵² מלגות מעוף - רקע ונתונים עיקריים - ות"ת, יוני 2011.

ניתנת עדיפות משמעותית ליוצאי צבא/שירות לאומי-אזרחי וכן למשרתי מילואים כמו כן ישנם קריטריונים אשר ההתייחסות אליהם אינם תואמת לנורמות באוכלוסייה הערבית וכך לעיתים אינם משקפת נאמנה מצוקה כלכלית כמו בעלות על בית.

בחנית מקבלי המלגות בשנת תשע"ב מעלה כי כ-22% מהסטודנטים המגישים בקשות לקרן הם ערבים וכי כ-21% מהסטודנטים אשר זוכים במלגות הם ערבים. קשה להעריך את מידת האפקטיביות והמיקוד של הקרן בקרב האוכלוסייה הערבית- מצד אחד שיעור מקבלי המלגות כפול משיעורם של הסטודנטים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה, מאידך מצבם הסוציו- אקונומי של סטודנטים ערבים קשה יותר משל סטודנטים יהודים ובנוסף כמעט ואין תמיכה במימון לימודים באוכלוסייה הערבית באמצעות קרנות פילנתרופיות פרטיות (ראה התייחסות בהמשך). כך שנושא זה טעון בדיקה נוספת. יצוין כי הקרן מאפשרת גם מסלול של לקיחת הלוואה, אשר לא רבים מנצלים. במסגרת מסלול זה 40% הם סטודנטים ערבים, מתוכם כ-80% מימשו את הזכות לקבלת הלוואה. ייתכן כי הרחבת השימוש בהלוואות לצורכי לימודים יהווה פתרון בהנגשת הלימודים עבור חלק מהאוכלוסייה הערבית.

2. משרדי ממשלה⁵³

בשנים האחרונות קיבלה הממשלה החלטות להשקיע תקציבים משמעותיים ולפתח ותכניות ייעודיות לשיפור מצב הערבים אזרחי ישראל ולצמצום הפערים מול האוכלוסייה היהודית. בעקבות הקמת הרשות לפיתוח כלכלי של האוכלוסייה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית במשרד ראש הממשלה בשנת 2007, נעשים מאמצים רבים לתכלל את כלל התקציבים לאפקט רחב ושלים אשר ישפיע על אוכלוסייה גדולה ככל הניתן תוך תאום בין המשרדים השונים. יצוין כי הרשות מהווה גוף שמטרתו להביא למיצוי הפוטנציאל הכלכלי של המגזר הערבי בדרך של עידוד הפעילות הכלכלית היצרנית והעסקית בתוך היישובים הערבים, הדרוזים והצ'רקסיים ושילובם בכלכלה הלאומית. בנוסף, הרשות משמשת גוף תיאום, אינטגרציה, חשיבה ומעקב אחר הפעילות הממשלתית לקידום כלכלי של אוכלוסייה זו. להלן פירוט החלטות עיקריות בהיבט פיתוח כלכלי.

בשנים 2006-2007 קיבלה הממשלה החלטות לפיהן עד סוף שנת 2012 יוגדל שיעורם של בני המיעוטים בכלל עובדי המדינה ויעמוד על 10% לפחות. 30% לפחות מהמשרות החדשות בכל שנה יוקצו לאוכלוסייה הערבית. יצוין כי לפי ממצאי ועדת החקירה הפרלמנטרית בנושא קליטת ערבים בשירות הציבורי, מספר העובדים הערבים, דרוזים וצ'רקסים בשירות המדינה בסוף 2011 היה 4982 (7.78%) מכלל העובדים בשירות המדינה, כאשר השיעור הגבוה ביותר מועסק במשרדי הרווחה והבריאות. שיעור הבכירים הערבים מהווה כ-1% מכלל הבכירים.

⁵³ תודה לרועי אסף ממשרד ראש הממשלה, לאלה איל בר דוד ממשרד התמ"ת ולשרון מלכי ממשרד התחבורה על הערותיהם המועילות לסקירה זו.

החלטות נוספות שהתקבלו בתקופה זו נגעו להקמת מרכזי מו"פ במסגרת תכנית הצפון, במסגרתם יועסקו לפחות 20% אקדמאים ממגזר המיעוטים ולהכללת כל יישובי המיעוטים באזורי עדיפות לאומית א' לצורך קבלת הטבות לפי החוק לעידוד השקעות הון.

בין השנים 2010-2012 התקבלו סדרה של החלטות ממשלה רב שנתיות לטובת כלל החברה הערבית, הבדואית הדרוזית והצ'רקסית בסך כולל של 3.7 מיליארד ש"ח:

- **החלטת ממשלה מס' 1539 מיום 21.3.10** – החלטה על תכנית חומש לפיתוח כלכלי של שלושה עשר יישובים נבחרים במגזר המיעוטים - מג'אר, סכנין, שפרעם, נצרת, עראבה, טמרה, דלית אל כרמל, עוספיה, טירה, כפר קאסם, אום אל פאחם, קלנסוואה ורהט, לשנים 2010-2014, אשר מנוהלת על ידי הרשות לפיתוח כלכלי, והיקפה התקציבי מסתכם בכ-778 מיליון ₪ (400 מיליון ש"ח מהווה תקציב תוספתי וחדש ממשרד האוצר). התוכנית תתמקד בארבעה תחומים עיקריים: (1) פיתוח כלכלי תעסוקתי (2) דיור ונדל"ן (3) נגישות תחבורתית (4) ביטחון אישי ואכיפה. בהתייחס לנושא אמר ראש הממשלה, בנימין נתניהו: "חשוב לנו, שלצד השוויון האזרחי המלא בפני החוק, שהוא דבר שקיים, כמובן, לכל אזרחי ישראל, יתקיים במגזר הלא יהודי גם שוויון הזדמנויות כלכלי בתעסוקה, בתשתיות, בהשכלה, ברמת החיים. היעד שלנו יהיה להרחיב את התוכנית הראשונית ליישובים רבים נוספים. אני חושב שזה צעד מאוד חשוב בראיה שלנו את מדינת-ישראל כמעצמה אזורית, מעצמה טכנולוגית-עולמית, שכל אזרחיה, יהודים ולא יהודים, יכולים ליהנות מפירות השגשוג והקידמה בתוכה".
- **החלטת ממשלה מס' 1994 מיום 15.7.10** - אימוץ המלצות דו"ח ועדת אקשטיין שמינה שר התמ"ת, בין היתר, בדבר העלאת שיעור התעסוקה הנמוך של גברים ונשים ממגזר המיעוטים: לגברים בגיל שבין 25 לבין 64 - לשיעור תעסוקה של 78% בשנת 2020, בגיל שבין 20 לבין 24 - לשיעור תעסוקה של 65% בשנת 2020. לגבי נשים ממגזר המיעוטים - בגיל שבין 25 לבין 64 - שיעור תעסוקה של 41% בשנת 2020, בגיל שבין 20 לבין 24 - שיעור תעסוקה של 42% בשנת 2020. מדובר בכניסת כ-300 אלף בני מיעוטים לשוק העבודה תוך עשור כאשר מוערך כי כ-176 אלף הינם מעל לגידול הטבעי.
- **החלטה מס' 2861 מיום 13.2.11** – הפעלת תכנית ארבע שנתית (2011-2014) שמהותה קידום הפיתוח והצמיחה הכלכליים של האוכלוסיות הדרוזית והצ'רקסית. התכנית מורכבת משלושה יעדים בתחומי התעסוקה, החינוך, תשתיות ותחבורה. המשרדים הנוטלים חלק בתכנית הינם: משרד התמ"ת, משרד הבינוי והשיכון, משרד החינוך, משרד התיירות, משרד הפנים ומשרד התחבורה. היקף תקציבי כולל בסך של כ-680 מלש"ח.
- **החלטת הממשלה מס' 3211 מיום 15.5.11** - מורה על הפעלת תכנית חמש שנתית (2011-2015) שמהותה קידום הפיתוח והצמיחה הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בצפון ושילובם של האזרחים הבדואים בכלכלה ובחברה הישראלית. התכנית מורכבת משני יעדים בתחומי התעסוקה, החינוך, תשתיות ותחבורה. המשרדים הנוטלים חלק בתכנית

הינם: משרד התמ"ת, משרד הבינוי והשיכון, משרד החינוך, משרד הפנים ומשרד התחבורה. תקציב התכנית הכולל עומד על כ-353 מלש"ח.

- **החלטת הממשלה מס' 3708 מיום 11.9.11** - תוכנית חמש שנתית לשנים 2012 - 2016 לקידום הפיתוח והצמיחה הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב ולקידום שילובם של האזרחים הבדואים בנגב בכלכלה ובחברה הישראלית. מטרתה לקדם את המצב הכלכלי של האוכלוסייה הבדואית בנגב, לחזק את הרשויות המקומיות הבדואיות, לשפר את מצבן הכלכלי ואת תנאי החיים בהן, לחזק את חיי החברה, את הקהילתיות ואת המנהיגות ביישובי הרשויות המקומיות הבדואיות בנגב. שותפים לה 13 משרדי ממשלה: משרד התמ"ת, משרד הבינוי והשיכון, משרד הבריאות, משרד החינוך, המשרד לבטחון פנים, המשרד לפיתוח הנגב והגליל, משרד התחבורה והבטיחות בדרכים, משרד התרבות והספורט, משרד הפנים, משרד הרווחה והשירותים החברתיים ורשות המים. מטעם החלטה זו הוקם מטה יישום הפועל גם הוא (כמו הרשות לפיתוח כלכלי) בתוך משרד רה"מ. היקף תקציבי כולל בסך של כ-1.263 מיליארד ₪.

- **החלטת ממשלה מס' 4193 מיום 29.1.12** - בהתאם להמלצות הועדה לשינוי כלכלי חברתי. ("ועדת טרכטנברג"). תוכנית זו מנוהלת על ידי הרשות לפיתוח כלכלי ומשרד התמ"ת. החלטה זו על הפעלת תוכנית חומש לשנים 2012-2016 שמהותה לשפר את פוטנציאל הצמיחה של כלל המשק ולצמצם את רמת אי השוויון והפער החברתיים באמצעות העלאת שיעור התעסוקה בקרב האוכלוסייה הערבית, העלאת שיעור התעסוקה בקרב אנשים עם מוגבלות, הגברת חוקי האכיפה, ועידוד תעסוקת הורים יחידים. התוכנית מורכבת משלושה יעדים בתחומי התעסוקה, החינוך תשתיות והאכיפה. המשרדים הנוטלים חלק בתוכנית הינם: משרד התמ"ת, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, משרד הבריאות ומשרד החינוך. היקף תקציבי כולל בסך של 730 מלש"ח.

- **החלטת ממשלה מס' 4432 מיום 18.3.12** - החלטה בדבר תוכנית פיתוח למגזר המיעוטים בתחום הדיור, שגובשה ומנוהלת על ידי הרשות לפיתוח כלכלי, לשנים 2012-2016. היקף תקציבי כולל בסך של כ-250 מיליון ש"ח. ההחלטה הינה פועל יוצא של המלצות הוועדה לשינוי כלכלי חברתי ("ועדת טרכטנברג").

- **החלטת ממשלה מס' 4774 מיום 17.6.12** - חיזוק שלטון החוק והגברת הביטחון האישי לצד שיפור שרותי המשטרה ואיכות החיים במגזר המיעוטים. היקף תקציבי - 34 מלש"ח ל-2012.

להלן פירוט תכניות עיקריות של המשרדים השונים הנגזרות מהחלטות הממשלה האמורות ותכניות נוספות שכבר פועלות או עתידות לפעול במשרדים השונים, הרלבנטיות לנושא השכלה גבוהה:

הרשות לפיתוח כלכלי של המגזר הערבי, דרוזי וצ'רקסי שבמשרד ראש הממשלה משמשת כאמור כגוף תיאום, אינטגרציה, חשיבה ומעקב אחר הפעילות הממשלתית לקידום כלכלי-חברתי של האוכלוסייה הערבית. בנוסף הרשות לפיתוח כלכלי יוזמת ומנהלת תוכניות

ממשלתיות רחבות היקף עם משרדי הממשלה הביצועיים שמטרתן קידום כלכלי-חברתי של אוכלוסיית המיעוטים. מנהל הרשות לפיתוח כלכלי הוא יו"ר וועדת ההיגוי המשותפת לתמ"ת ולג'וינט אשר מפעילה את מרכזי ההכוון התעסוקתי היעודיים לאוכלוסיית המיעוטים (ראה פירוט להלן). לאחרונה החלה הרשות בביצוע פיילוט במסגרתו ניתן לזוגי לחמש מאות סטודנטיות מצטיינות הכולל תגבור שפתי, הכנה לפסיכומטרי, תמיכה במהלך הלימודים והכוון תעסוקתי. בנוסף מממנת הרשות את מלגות הווקף לסטודנטים. בנוסף, הרשות בשיתוף עם נציבות שירות המדינה השיקה קמפיין על מנת לעודד את האוכלוסייה הערבית לגשת למכרזים למשרות בממשלה שחלקן אף הוגדרו ייעודיות לערבים, דרוזים וצ'רקסים בלבד.

משרד התמ"ת אמון על פיתוח כלכלי-תעסוקתי במדינת ישראל ומפעיל כלים רבים למיגור אי השוויון, לטיפול בחסמים בכניסת אוכלוסיית החברה הערבית על גווניה לשוק העבודה ולהשתלבותה בתעסוקה הולמת. בצד טיוב ההון האנושי והיצע העובדים מקרב האוכלוסייה הערבית משרד התמ"ת תומך בהכשרות מקצועיות, מפעיל תוכניות לעידוד יזמות עסקית - כאלה שירחיבו את התעסוקה בתחומי הפריפריה, מפעיל תוכניות לעידוד התעסוקה ברמה המקומית בשיתוף ותיאום עם הרשויות המקומיות הערביות, תומך בפתיחתם והרחבתם של מעונות יום וצהרונים לעידוד תעסוקת נשות המגזר ועוד מגוון פרויקטים הדורשים ליווי לאורך כל הדרך.

- הכוונה וסיוע לתעסוקה - אחד הפרויקטים הייחודיים במסגרת שילוב האוכלוסייה הערבית בתעסוקה הינו הפעלת כ-21 מרכזי תעסוקה ייעודיים לאוכלוסיית המיעוטים בפריסה ארצית. המרכזים מהווים "One Start Shop" לבלתי מועסקים הנמצאים מחוץ לעולם העבודה להשתלבות והכוונה לתעסוקה הולמת. המרכזים יספקו השירותים: מתן שירותי הכוונה ויעוץ תעסוקתי, הכשרה והכוונה להשלמת השכלה ולהשכלה גבוהה (בשיתוף ות"ת), הכנה לעולם העבודה, השמה הולמת וליווי תעסוקתי לאורך זמן. ההשמות מתבצעות ע"י פיתוח קשרי מעסיקים וסיוע בהסעות עובדים מיישובים ערביים למקומות התעסוקה. עד כה הוקמו 8 מרכזי הכוון תעסוקתי ועד שנת 2014 צפויים לפעול 21 מרכזים, 8 במגזר הבדואי בדרום, 4 במגזר הבדואי בצפון, 3 במגזר הדרוזי והצ'רקסי ו-13 בישובי בני מיעוטים. התקציב הרב שנתי להפעלת תכנית מרכזי התעסוקה לחברה הערבית הינו כ-200 מיליון ש"ח בשותפות עם ג'וינט ישראל ויד הנדיב.

- השגחה על ילדים - כחלק מעידוד תעסוקת נשים במגזר הערבי משרד התמ"ת תומך במסגרות השגחה על ילדים. בשנת הלימודים תשע"ב שהו במעונות ובמשפחתונים כ-3,000 פעוטות, כשהמשרד סייע במימוןם בסך של כ-30 מיליון ₪. בצהרונים שהו כ-1,270 ילדים ופעוטות, כאשר המשרד סייע במימוןם בסך של כ-3.2 מיליון ₪. כמו כן בשנת 2011 הוקצו לטובת בינוי ושיפוץ מעונות יום ברשויות מקומיות במגזר המיעוטים, כ-31 מיליון ₪ ובשנת 2012 כ-66 מלש"ח.

- תמריצים למעסיקים - על מנת לייצר תמריצים למעסיקים להעסקת מיעוטים הקים המשרד "מסלול תעסוקה" במרכז ההשקעות לשיפור וטיפול בתעסוקה במגזר. תוכנית זו

מסבסדת שכר של עובדים חדשים בתעשייה ובשירותים, תוך מתן עדיפות לבני המיעוטים. רק בשנת 2011 אושר סיוע בהיקף של כ- 19 מליון ₪, כאשר משמעות הדבר היא תוספת של כ-350 משרות. בשנת 2012 פורסם מקצה חדש ומורחב, בו מעסיקי נשים ערביות יקבלו סבסוד גבוה יותר העומד בשיא על כ-37% ממשכורת העובדת למשך 30 חודשים.

- טיפוח היזמות העסקית ועידודה - כלי נוסף וחשוב להגברת התעסוקה בקרב האוכלוסייה הערבית בעיקר בקרב נשים. החל מפברואר 2011 מפעילה הסוכנות לעסקים בינוניים וקטנים קרן הלוואות מיוחדת לעידוד יזמות של נשים ערביות. הקרן פועלת בשיתוף הרשות לפיתוח כלכלי במשרד רוה"מ, ווההלוואות בה ניתנות בשיטה של ערבות הדדית. ההלוואות מסייעות בביסוסה של פעילות עסקית ומעודדות יזמות נשית. מתחילת התוכנית אושרו יותר מ-1000 הלוואות בהיקף של מיליוני ש"ח. במהלך שנת 2011 והמחצית הראשונה של 2012, הוקמו שני מרכזי עסקים בשפרעם ונצרת, יתרה מכך, בכוונת הסוכנות לעסקים קטנים ובינוניים בשיתוף עם הרשות לפיתוח כלכלי והרשות למעמד האישה במשרד רוה"מ להפעיל תכנית ייעודית לעידוד יזמות נשים בחברה הערבית בתקציב של למעלה מחצי מיליון ₪.

- פיתוח תעשייתי - המשרד פועל לפיתוח תעשייתי ממוקד בצפון הארץ, באיזור המשולש ובדרום שם מרוכזות אוכלוסיות המיעוטים. פעילות זו באה לידי ביטוי בפיתוח אזורי תעשייה ותעסוקה במגזר הערבי, הבדאי והדרוזי. פיתוח אזורים אלו מתועדף במסגרת פעילותו של מנהל אזורי פיתוח ובתקציבים ייעודיים. דוגמא טובה לכך, הוא אזור התעשייה שער הנגב בצומת להבים המשותף ליהודים וערבים (שלוש הרשויות הנהנות ממנו הינן רהט- להבים- בני שמעון), אזור תעשייה זה צפוי להעסיק מאות עובדים ועובדות מהפזורה הבדואית. דוגמאות נוספות הינן אזור תעשייה שגב שלום, המעסיק יותר מ- 1,000 עובדים ועובדות מהפזורה הבדואית בדרום, אזור התעשייה אום אל פחאם צפוי להעסיק עשרות עובדים במשולש, ובצפון הארץ מפותחים אזורים נוספים כדוגמת כיסרא-סמיע, מג'אר, אסו- סנאן, איכסאל נצרת, ס'חנין ועוד, הצפויים להעסיק מאות עובדים. לאור מצוקת התעסוקה בחברה הערבית מפתח המשרד פתרונות יצירתיים ובשיתוף פעולה עם משרד ראש הממשלה ומשרדים נוספים, מפתח אזורי תעשייה על קרקע פרטית ולא רק על קרקע מדינה כפי שהיה נהוג עד כה. יתרה מכך - מתוקף החשיבות שיש לפיתוח תשתיות תעסוקה במגזר, המשרד בוחן פיתוח אזור תעשייה מרחבי במגזר, בו ימוקדו כלים מאמצים ומשאבים, לפיתוח עוגן תעשייתי ומגוון מקורות תעסוקה.

מעבר לתכניות הנגזרות מהחלטות הממשלה המצוינות לעיל משרד התמ"ת מקדם מיזמים משותפים עם גופי מגזר שלישי זאת בעלות כוללת של כ-5.5 מליון ₪. מיזם ייחודי של התמ"ת עם עמותת "צופן" להסבת אקדמאים להייטק פועל באזור נצרת, בנוסף פועל מיזם נוסף עם עמותת "בעצמי" לשילוב 300 נשים ערביות בשוק העבודה בשישה יישובים עירוניים מעורבים ברחבי הארץ.

משרד החינוך קיבל על עצמו לשנים הקרובות ביצוע תכניות לשיפור הישגי התלמידים הערביים. בתכניות אלה קיימת התייחסות לצוות ההוראה ולמתודות הוראה שיעודדו כישורי למידה אקדמיים. בנוסף, מפעיל המשרד בשיתוף משרד ראש הממשלה ועמותת קו משווה, תכניות לחינוך לחיי קריירה ב-50 בתי הספר התיכוניים בחברה הערבית שיכללו: מידע וחשיפת התלמידים לעולם האקדמיה הישראלית לרבות ע"י ביצוע סיורים מודרכים במסגרות האקדמיות הישראליות ומפגשים עם אנשי אקדמיה מובילים במגזר הערבי וחשיפת התלמידים לשוק העבודה המודרני ולשינויים שחלים בו. יש לציין כי המשרד מתכנן להקים 60 מרכזי פסיכומטרי בית ספריים, ולחזק את שליטת התלמידים בשפה העברית ע"י שילוב מרכיב הבעה בע"פ בבחינת הבגרות בשפה העברית וע"י עידוד מורים מהמגזר היהודי ללמד את מקצוע השפה העברית בבתי ספר ערביים. בהיבט של הכשרת מורים, מפעיל המשרד שלוש מכללות לחינוך בישובים ערביים ועוד מספר מסלולים לערבים במכללות לחינוך הכלליות. בכל שנה מסיימים כ-2,400 סטודנטים ערבים את לימודי ההוראה במכללות אלה. בנוסף עוד כ-1,200 מסיימים מסלול הסבה להוראה, וסטודנטים נוספים מסיימים לימודים לתעודת הוראה באוניברסיטאות. לעומת זאת בכל שנה נדרשים רק כ-1,200 מורים למערכת החינוך במגזר הערבי, דבר המביא לאבטלה בקרב בוגרי ותכניות ההכשרה ולתעסוקה במשרות חלקיות בלבד. בהמשך לכך הציע המשרד כי ות"ת תקלוט את אחת מהמכללות לחינוך בצפון למכללה כללית שלא תכשיר עוד מורים. כן פועל המשרד להעלאת רמת המורים ע"י ארגון שונה של לימודי ההכשרה במכללות ובמסלולים הערביים במכללות: הכשרת אקדמאים בלבד למסלול העל יסודי לקראת מעבר להכשרה לתואר שני משולב תעודת הוראה (M. Teach) והגבלת ההכשרה לתואר ראשון (Ed.B) רק למסלולי גננות, יסודי וח"מ. יש לציין בנוסף כי המשרד מפעיל מיזם להענקת מלגות עבור הסטודנטים מהמגזר הדרוזי והבדואי הלומדים במוסדות מוכרים להשכלה גבוהה.

משרד התחבורה התשתיות הלאומיות והבטיחות בדרכים משקיע בעשור האחרון בפיתוח תחבורה ציבורית ביישובים ערבים. שיפורי התחבורה נעשים הן באופן שוטף והן במסגרת החלטות ממשלה. בשל מצב התשתיות הירוד בישובים רבים המקשה על הנגישות, מהלך שיפור שירות התחבורה הציבורית מתלווה לשיפור מקביל בתשתיות תחבורה בכלל ותשתיות תומכות תחבורה ציבורית בפרט (מסופים, נקודות קצה, מפרצי עצירה, סככות המתנה, תיקוני אספלט, שילוט אלקטרוני ועוד).

- **שיפורי תשתית תחבורה ציבורית** - שתי החלטות הממשלה המרכזיות במסגרתן נערכים כיום שיפורי תשתיות הינן:

א. תכנית החומש לפיתוח כלכלי של יישובי המיעוטים - החלטת ממשלה מספר 1539 המפורטת לעיל, במסגרתה יושקעו כ-100 מיליון ₪ בתחבורה. בתוכנית הוקצו בין היתר תקציבים לשיפור שירות ותשתיות תחבורה ציבורית כמנוף לנגישות לתעסוקה ולמוסדות השכלה גבוהה. שיפורי השירות כוללים בין היתר העלאת התדירויות בקו המשרת את קלנסווה, טייבה וטירה, פתיחת קו בינעירוני בין כפר קאסם לפתח תקווה, הוספת קווים מרהט למכללת אחווה ולמכללת ספיר, הוספת קווים מאום אל

פאחם לאוניברסיטת חיפה ולמרכזית המפרץ בחיפה, הוספת קווים פנימיים בסכנין, חיזוק משמעותי של הקשר שבין דלית אל כרמל ועוספיה לחיפה וליקנעם ועוד.

ב. תכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית - החלטת ממשלה מספר 3708 המפורטת לעיל, על בסיסה מינהל תשתיות ומינהל היבשה במשרד התחבורה משפרים את נגישות יישובי הרשויות המקומיות הבדואיות בנגב למוקדי השכלה ותעסוקה באמצעות שיפור תשתיות תחבורה ובאמצעות הרחבת פריסה של תחבורה ציבורית סדירה בקווי היישובים ובקווים הבין-עירוניים. שורה של שיפורים נערכה לפני מספר שנים, במסגרתה החלו לפעול קווים בין תל שבע, כסייפה, לקיה, חורה, ערעה בנגב ושגב שלום לבאר שבע וקווים אזוריים המקשרים בין יישובים סמוכים. בימים אלו נפתחים קווים נוספים, למשל בין כסייפה לערד ומתגברת פעילותם של קווים קיימים. כמו כן, ישנה השקעה בתשתיות ובשירות ליישובי מועצת אבו באסמה. ביישובים אלו איכות תשתיות התחבורה נמוכה ביותר, ולעיתים אינה קיימת. החל מחודש פברואר 2013 יחל שירות בשניים מהם, קסר א סיר ואבו קרינאת, אולם בשל בעיות תשתית עדיין יתר יישובי המועצה אינם משורתיים. סך ההתחייבויות של משרד התחבורה יחד עם משרד ראש הממשלה בפרויקט עומדות על 276.53 מיליון ש"ח.

• **פיתוח ושדרוג רשת הכבישים** - לצורך שיפור נגישות האוכלוסייה הערבית בהיבט העירוני והבין-עירוני, צמצום תאונות הדרכים עם נפגעים ושיפור איכות החיים משקיע המשרד למעלה מ-700 מיליון ₪ לפיתוח ושדרוג תשתיות התחבורה ביישובים הערביים בשנים 2011-2016. בנוסף לכך, בפברואר 2012 הוחלט על יישום תכנית רב שנתית לפיתוח תשתיות התחבורה והכבישים במזרח ירושלים. במסגרת התכנית ייסללו כבישים חדשים ותשופץ תשתית הכבישים הקיימת, תוך חיבור לתשתיות התחבורה העירוניות הקיימות והמתוכננות. התכנית, אשר גובשה בשיתוף המינהלים הקהילתיים ונציגי התושבים, צפויה לשפר משמעותית את הנגישות לשירותים העירוניים, למוסדות הציבור ולמרכזי העסקים בעיר. ליישום התכנית הקצו משרד התחבורה ועיריית ירושלים כ-500 מיליון ₪ בשנים 2012-2016. יש לציין כי בנוסף להקצאה הייעודית לפיתוח תשתיות התחבורה ביישובים ערביים, נהנים היישובים וריכוזי האוכלוסייה הערביים גם מתכניות הפיתוח הכלליות של תשתיות התחבורה הארציות ושל תשתיות התחבורה בפריפריה. תכניות אלה נאמדות בהיקף של מאות מיליוני ₪ מידי שנה. כך למשל, הרחבת כביש 79 בצפון הארץ תשפר את הנגישות ואת בטיחות הנסיעה בין חיפה והקריות לנצרת עילית ולעיר הערבית נצרת. שדרוג הכביש יטיב גם עם היישובים לאורך ציר הנסיעה, בהם יישובים ערביים רבים כמו שפרעם וביר אל-מכסור. מעבר לכך, בפברואר 2010 החליטה הממשלה (החלטה 1421) על תכנית התחבורה 'נתיבי ישראל' לפיתוח הנגב והגליל. מטרת התכנית היא שדרוג והקמת תשתיות תחבורה יבשתיות בין-עירוניות באזורי הפריפריה. התכנית כוללת בין היתר, הארכה של כביש חוצה ישראל בדרום ובצפון, פיתוח כבישים בגליל ותכנון מפורט של כבישים בפריפריה. לתכנית הוקצו בסך הכל 27.5 מיליארד ₪ בשנים 2010-2020, מתוכם כ-9.5 מיליארד ₪ לצורך

פיתוח תשתית הכבישים. שאר התקציב הוקצה לפיתוח מסילות רכבת, כפי שיפורט בהמשך. תקציב זה ניתן בנוסף לתוכניות המאושרות והמתקצבות בתחומי התחבורה הבין-עירונית והעירונית, בהיקף של כ- 42 מיליארד ₪, הכוללות את תכנית הפיתוח של הרכבת, תוכנית הפיתוח של החברה הלאומית לדרכים ותקציב לגופים עירוניים. התכנית מהווה שלב ראשון בתכנית רחבה יותר לחיבור הפריפריה למרכז באמצעות תשתית אשר תכלול תוואי אורך של מסילות ראשיות, של כבישים ראשיים ושל מספר צירי רוחב, בהתאם לתכנון המפורט של כבישים ומסילות רכבת.

- **שיפורי שירות תחבורה ציבורית** - לצד החלטות הממשלה, ישנה עבודה שוטפת של אגף תחבורה ציבורית במשרד על שיפורי שירות ליושבי מיעוטים בכל הארץ, מהצפון ועד הדרום. הדבר בא לידי ביטוי בגידול במספר הנסיעות ובמספר הישובים להם ניתן שירות בשנים האחרונות. שיפורים אלו מורכבים מעבודה במספר רב של ערים ומרחבים אזוריים. תהליך עריכת השיפורים התבצע בתחילה בשלושה מרחבים: וואדי ערה, סכנין וישובי הבדואים בדרום וכלל מספר שלבים: לימוד וניתוח המצב הקיים, הגדרת חלופות תכנון ובחירת חלופה מועדפת, והפעלת החלופה המוסכמת. כחלק משיפורי השירות, משרד התחבורה החליט להגביר פעילות ב-10 ישובים דרוזים בגליל: ראמה, סאג'ור, ג'וליס, ירכא, אבו סנאן, יאנוח-ג'ית, חורפיש, פקיעין, כסרא-סמיע ובית ג'ן. ביושבים אלו מתגוררים כ-77,000 תושבים וב-2009 מופו בהם צרכי שירות התחבורה הציבורית והתשתיות. ביולי 2010 נערכו שורה של שיפורים בשירות התחבורה הציבורית. נוסף על שיפורים אלה נערכו בחודשים האחרונים שיפורי שירות נוספים בכל הארץ בהשקעה שנתית העומדת על כ-20 מיליון ש"ח. במהלך השנים הקרובות יחלו הסכמי הפעלה במספר אשכולות וגם במסגרתם מתוכננים שיפורים נוספים של השירות הקיים. למשל, באשכול חדרה-נתניה יחל לקראת סוף שנת 2013 הסכם הפעלה במסגרתו יתוגבר השירות ליושבים בוואדי ערה, למשל בכפר קרע ובברטעה, לצד שירות חדש לג'יסר א זרקה, קווים פנימיים באום אל פאחם, שירות משופר מישובי המשולש לנתניה ועוד. על מנת להגדיל את מודעות האוכלוסייה לשורת השיפורים יצאו הרשות לפיתוח כלכלי במשרד ראש הממשלה ומשרד התחבורה בקמפיין בשפה הערבית ב-13 ישובי תוכנית החומש.

בשנים הקרובות תמשך ההשקעה בתשתיות תחבורה בכלל ובתשתיות תומכות תחבורה ציבורית בפרט, על מנת להגדיל את טווח השירות הניתן בתוך הישובים וכן מתוכננים להיפתח קווים ליעדים נוספים ותגבור תדירויות בקווים קיימים.

משרד הבינוי והשיכון שותף במסגרת אגף שיקום שכונות לתכנית "הישגים" להגדלת הנגישות להשכלה גבוהה בפריפריה. במסגרת זו מפעיל המשרד תכנית לייעוץ והכוונה לאקדמיה ביושבים במגזר הדרוזי, הצ'רקסי והבדואי, הכוללת בעיקר רכזי השכלה גבוהה לייעוץ ביושבים הרלבנטיים.

משרד המדע והטכנולוגיה מפעיל בשיתוף עם הרשות לפיתוח כלכלי במשרד ראש הממשלה תכנית מלגות הצטיינות למדענים דרוזים וצ'רקסיים בתארים מתקדמים, לדוקטורנטים ללימודי הטבע והמתמטיקה ומלגות חניכה ללימודי מדעים.

3. גופים ציבוריים ופילנתרופיים⁵⁴

ישנו מספר מצומצם של ארגונים ציבוריים ופילנתרופיים אשר פועלים למלא "חללים" להם לא ניתן מענה עבור האוכלוסייה הערבית, הדרוזית והצ'רקסית בתחומי חינוך, תעסוקה והשכלה גבוהה. גם אם מדובר בכספים שאינם יכולים לשנות את פני המערכת כולה חשיבותם לקיום תשתית במוסדות, לפיתוח פרויקטים, להתנעה של תהליכים בשותפות עם ות"ת והממשלה ולביצוע תכניות נקודתיות גדולה ומשמעותית. כדוגמא ניתן לציין את הגופים המרכזיים הבאים הפועלים בתחום השכלה גבוהה⁵⁵:

- **ארגון "ג'וינט ישראל"** פועל בשותפות הממשלה וארגונים שונים במטרה לחזק את מערך השירותים החברתיים בישראל. מפעיל בין השאר תכנית לקידום התעסוקה של ערבים ע"י העלאת המודעות לנושא, פיתוח תשתיות ארגוניות ומקצועיות, תכניות לשילוב בתעסוקה והשלמת השכלה ועוד. כמו כן הג'וינט אחראי מטעם ות"ת להפעלת תכנית "הישגים" להרחבת הנגישות להשכלה גבוהה בפריפריה אשר עתידה להתרחב לישובים ערביים בפריפריה.
- **עמותת "קו משווה"** פועלת במטרה לאפשר לאקדמאים ערבים לעבוד בתחום בו קיבלו את הכשרתם האקדמית. העמותה פועלת להשמה, הכנה לעבודה, לזיווג מעסיקים וכד'. כמו כן מפעילה העמותה בשיתוף מוסדות להשכלה גבוהה סדנאות להכנה להשתלבות בשוק העבודה בשנה האחרונה של הלימודים, הכוללת כתיבת קורות חיים, הכנה לראיון קבלה לעבודה, הכוונה וסיוע במציאת עבודה ועוד. בנוסף העמותה יצאה לאחרונה לדרך בתכנית "הכוון קריירה" המשותפת למשרד ראש הממשלה ומשרד החינוך ופועלת ב-50 בתי ספר תיכון בחברה הערבית, במטרה לחשוף צעירים פוטנציאלים והוריהם למערכת ההשכלה הגבוהה ולסייע להם בתכנון הקריירה העתידית. התכנית פועלת בשותפות קרנות פילנתרופיות נוספות.
- **קרן כהנוף** מתמקדת בין היתר בקידום זכויות אדם ואזרח וחזקת החברה הערבית. הקרן תמכה בארגונים רבים ובין השאר היתה שותפה עד שנה זו לות"ת במימון מלגות מעוף לסגל ערבי מצטיין. כמו כן הקרן תומכת בתכנית לקידום סטודנטים בדואים באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, במסגרתה ניתנת אפשרות לסטודנטים אלה להכנס לתכניות מבוקשות על בסיס ציונים בשנה א'. התכנית כוללת קורס קיץ המתמקד בחיזוק כתיבה וקריאה אקדמית בעברית ואנגלית, כישורי מחשב, מנהיגות ותקשורת בין-אישית. הטובים ממשיכים לשנה א' במהלכה ניתנת להם תמיכה אישית וייעוץ ותמיכה אקדמיים. בנוסף תומכת הקרן בתכנית למניעת נשירה של סטודנטים ערבים בשנה א' באוניברסיטת ת"א הכוללת תמיכה אקדמית, חברתית, נפשית וכלכלית.

⁵⁴ המידע בחלק זה מתבסס בין השאר על "Higher Education for Arab Citizens of Israel Realities: Challenges and new opportunities", Inter Agency Task Force on Israeli Arab Issues, Avivit Hai, דצמבר 2012

⁵⁵ אנו מתנצלים על שהמידע בסקירה זו אינו מלא ולא כולל את כלל הגופים הפועלים בנושא. כמו כן לא מפורטים גופים הפועלים בתחומים משיקים להשכלה גבוהה כמו חינוך או תעסוקה. יצויין שהפירוט אינו לפי סדר חשיבות או היקף פעילות.

- **קרן רוטשילד קיסריה** מקדמת חזון של חברה ישראלית צודקת ומשגשגת, הפועלת לצמצום פערים חברתיים באמצעות השכלה גבוהה ופיתוח אחריות חברתית. הקרן פועלת למיצוי השכלה גבוהה בקרב אוכלוסיות מודרות, ובמסגרת זו פיתחה, בין היתר, מודל לקידום עתודת מנהיגות צעירה של סטודנטים מובילים, בעיקר מהפריפריה החברתית והגיאוגרפית. המטרה היא כי סטודנטים שיצליחו בלימודיהם האקדמיים, יתקדמו לתארים גבוהים וישתלבו בעמדות השפעה בחברה הישראלית, ובד בבד יפעלו לשינוי חברתי באמצעות קידום החינוך ושוויון-ההזדמנויות בפריפריה. השגרירים הם סטודנטים ישראלים בגילאים 19-27, במגוון מקצועות ותחומי לימוד באקדמיה, המעוניינים להפוך לדור העתיד של המנהיגות החברתית והעסקית בישראל. 20% מהשגרירים הם מהחברה הערבית. הארגון מלווה את השגרירים לאורך כל שנות לימודיהם לתואר הראשון, עם אפשרות להמשיך פעילות גם בתואר השני והשלישי. השגרירים מקבלים מלגת שכ"ל והוצאות מחיה וכן משתתפים בסדנאות ידע ומודעות בחברה הישראלית, הכשרה והתנסות במיומנויות הנדרשות ממנהיג ומעורבות בהקמת פרויקטים בקהילה ובהובלתם.

- **קרן יד הנדיב** שמה לה למטרה יצירת משאבים לשם קידום ישראל כחברה דמוקרטית, תוססת ובריאה המחויבת לערכים יהודיים ולשוויון הזדמנויות למען כל תושביה, וזאת על מנת להמשיך ולפתח את המסורת הפילנתרופית של משפחת רוטשילד. כיום מתמקדת הקרן במתן מענקים בתחומי חינוך, סביבה, מצינויות אקדמיות, חברה אזרחית והקהילה הערבית. תוכנית קהילה ערבית ביד הנדיב שואפת לקדם שוויון הזדמנויות לאזרחים הערבים בישראל. כיום, עיקר מאמצי הקרן מתמקדים בהעלאת שיעור התעסוקה בקרב הערבים באמצעות ביסוס מרכזי תעסוקה (ראה פירוט לעיל). פרויקט מקדים, ובהיקף קטן יותר, הידוע בשם "עתידה", ממשיך להתמקד בקידום שיעור התעסוקה של נשים משכילות באזור נצרת. יוזמות משמעותיות אחרות כוללות מתן שירותים וגישות לאזרחים ערבים בעלי מוגבלויות בשיתוף פעולה עם הגוינט, ותמיכה בפיתוח חומרי לימוד לילדים ערבים בדגש על אוריינות.

- **עמותת "עתידים"** פועלת להקטנת הפערים החברתיים והכלכליים בין הפריפריה למרכז, זאת על ידי חינוך למצינויות ולימודי טכנולוגיה ומדעים החל בגילאי חטיבת-הביניים והתיכון. מתוך הבנת צרכיה של החברה הישראלית, פועלת עתידים בקרב אוכלוסיות החרדים והערבים, ומשלבת גם אותם במרקם הכלכלי-חברתי של מדינת ישראל. לתכנית שותפים מר איתן ורטהיימר, הסוכנות היהודית, בנק לאומי, משרדי ממשלה, צה"ל, תעשייה מתקדמת וארגוני חינוך. במסגרת זו מפעילה העמותה את תכנית "נ.ע.מ - תכנית לקידום נוער ערבי מצטיין", המאפשרת לבוגרי תיכון מהמגזר הערבי, ללמוד לתואר ראשון במסלולי ההנדסה והמדעים בטכניון, תוך קבלת הטבות, סיוע וליווי אישי במהלך הלימודים וסיוע בשילוב מוצלח במקומות תעסוקה איכותיים במסגרת התעשייה הישראלית. התכנית כוללת תמיכה אקדמית וכספית לרבות מימון מלא של שכ"ל, דמי קיום וקורס פסיכומטרי.

- **קרן "ארה"ב-ישראל (Fulbright)** פועלת לחילופי סטודנטים ומרצים ומעניקה מס' מלגות הצטיינות לתארים מתקדמים לסטודנטים ערבים מצטיינים המתכננים ללמוד באוניברסיטה אמריקאית, וכן מפעילה קורס הכנה לשיפור השפה האנגלית ולמבחני-קבלה עבור סטודנטים ערבים בישראל.

- **קרן גילברט** מפעילה בשיתוף משרד נגב גליל, מתנ"סים, רשויות מקומיות וקרנות נוספות תכנית לתלמידי תיכון בדואים מצטיינים בנגב. במסגרת התכנית ניתן תגבור אחה"צ במ"מ, אנגלית ומדעים וכן הכנה לפסיכומטרי וסדנאות לחשיבה ביקורתית ומנהיגות.
- **קרן לנדא** תומכת בתכנית לתמיכה בשנה א' בטכניון. התכנית כוללת הכנה בעברית, אנגלית ומ"מ לפני תחילת שנת הלימודים וכן יעוץ אישי, חונכות אקדמית וחברתית במהלך השנה.
- **עמותת יוזמת קרן אברהם** פועלת לקידום שוויון וחיים משותפים בין האזרחים היהודים והערבים בישראל, ומפתחת ומפעילה יוזמות רחבות היקף בנושא כגון פרויקט להכשרה ושילוב נשים ערביות בשוק העבודה (שריקאת חיאה - שותפות לחיים), קידום מדיניות ממשלתית לצמצום פערים בין יהודים וערבים, הנחלת השפה הערבית בבתי הספר העבריים בישראל ועוד.
- **קרן מפעל הפיס** לסטודנטים ערבים - החל משנת 2008 מפעל הפיס מחלק מלגות ללימודים לתואר ראשון לסטודנטים מהאוכלוסייה הערבית מרקע סוציאקונומי נמוך, במטרה לעודד צעירים אלה להמשיך את לימודיהם ולסייע להם במימון שכר הלימוד. המלגה בסך כולל של עד 30,000 ₪ (10,000 ₪ לשנה במשך 3 שנים רצופות) מוענקת לסטודנטים, החל משנת הלימודים הראשונה, למשך 3 שנות לימוד רצופות. קבלת התרומה מחייבת תרומה לקהילה.
- **קרן ארנו** תומכת בפיתוח והכשרת סטודנטיות בדואיות באוניברסיטת בן-גוריון ע"י מתן סיוע כלכלי.
- **התאחדות הסטודנטים הארצית** מעניקה יותר מ-100 מלגות שנתיות לסטודנטים ערבים בפרוייקטים של מעורבות חברתית, ופועלת כדי להנגיש את המלגות המוענקות לסטודנטים בישראל לרבות הסטודנטים הערבים דרך מאגר המלגות הממוחשב בכתובת nuis.tagonet-ltd.com/scholarships_book_index.php. המאגר כולל בין השאר פירוט של כ-50 קרנות המעניקות מלגות ייעודיות לסטודנטים ערבים.
- **קרן המלגות ליהודים וערבים על שם ויסאם חמיס** - הקרן מחלקת מלגות ליהודים וערבים גם יחד, מתוך מחויבותה של הקרן לתמוך בחינוך ומצוינות אקדמית בישראל, לצד קידום ערכים של שוויון ודו-קיום. הקרן מעניקה מלגות על פי חתך סוציו-אקונומי תוך תמיכה במגוון רחב והטרוגניות של תחומי לימוד. הזוכים במלגה מתחייבים לקדם את מורשתו של ויסאם, על ידי הצטיינות בלימודים ונשיאת בשורת השוויון והדו-קיום עליהם מושתתת הקרן.
- מספר קרנות נוספות מעניקות מלגות ייעודיות לסטודנטים ערבים על בסיס סוציאקונומי אולם בסה"כ מספרן נמוך כמו גם סך הכספים המוקצה לנושא וגובה המלגות. כמובן שבפני סטודנטים שביצעו שירות צבאי או אזרחי קיים היצע מלגות רחב בהרבה.

בהזדמנות זו אנו מבקשים להביע הערכתנו ותודתנו לגופים הציבוריים והפילנטרופיים המשקיעים את כספם ומרצם בקידום ההשכלה הגבוהה במגזר הערבי. ההשקעה חשובה הן כדי לאפשר ביצוע תכניות וצבירת ידע ונסיון כהליך מקדים לפעולות שות"ת ו/או הממשלה יתמכו בהן, והן כהשלמה ומינוף לתמיכת ות"ת והממשלה.

פרק ד' – מדיניות ות"ת

מדיניות ות"ת גובשה על בסיס מיפוי הנתונים ומכלול החסמים המשפיעים על מידת הנגישות של האוכלוסייה הערבית למערכת ההשכלה הגבוהה ועל איכות הקליטה באקדמיה, כפי שתוארו לעיל. יצוין כי בתשע"ב גובשו המלצות ביניים והופעל פיילוט מצומצם במכילות ובאוניברסיטה הפתוחה (ראה נספח א'). התכנית המלאה המפורטת להלן מיושמת מתשע"ג ואילך ותעודכן בהתאם לצורך. החלטת ות"ת מובאת במלואה בנספח ב' להלן. התכנית מבוססת על מספר עקרונות ייסוד:

- התכנית מתייחסת לשילוב בני מיעוטים **במערכת האקדמית הקיימת** ובתכניות הרגילות תוך התאמה לצרכים של הסטודנטים, ולא ליצירת מסגרות ומערכות נפרדות. אנו מאמינים כי השתלבות זו בסופו של דבר תיתן את ההכנה הטובה ביותר להשתלבות בתעסוקה או להמשך לימודים אקדמיים. יחד עם זאת לא ניתן להתעלם מהקריאות העולות מהשטח להקים מסגרות אקדמיות מתוקצבות בישובים ערבים, בין השאר כדי לצמצם את תופעת הלימודים של סטודנטים ערבים בחו"ל. הנושא מורכב ואיננו חד משמעי, וכרוך בעלויות ניכרות נוספות. אנו דנים בו בכובד ראש ומקוים כי נוכל לגבש המלצות לות"ת בנושא במהלך שנה זו (בהקשר זה ראה גם סעיף 15- סוגיית מוסד אקדמי בישוב ערבי).
- התכנית מתייחסת **לכל רצף מסגרות החיים של הסטודנט**, לפני ואחרי הלימודים- החל בתקופת הלימודים העל יסודיים, וכלה בקליטת סגל בכיר מצטיין באקדמיה או בתעסוקה הולמת לאחר הלימודים. זאת מתוך הבנה שקצוות אלה בעלי השפעה מכרעת על מצב הסטודנטים בני המיעוטים בתוך המערכת האקדמית.
- התוכנית הינה **הוליסטית** ומתייחסת למגוון החסמים בכניסה למערכת ההשכלה הגבוהה. הצוות הגיע למסקנה כי על מערך תמיכה אפקטיבי אשר יוכל לחולל תמורה משמעותית להיות מקיף והוליסטי ככל שניתן. מצב האוכלוסייה הערבית במערכת ההשכלה הגבוהה משקפת את מצבה במערכת החינוך הפורמאלית, בחברה הישראלית, ובשוק התעסוקה. מטרתנו ליצור חיזוק משמעותי אשר ילווה את התלמידים והסטודנטים לעתיד באופן אשר יוכל להשפיע על מספר האלטרנטיבות העומדות בפניהם ועל מערך השיקולים הקיים כיום במספר נקודות התערבות.
- התכנית גובשה תוך נסיון לתת התייחסות, ככל הניתן, גם **לחסמים חיצוניים** שאינם באחריות ישירה של מערכת ההשכלה הגבוהה כגון הכשרה בשפה העברית, הסעות למכילות, הכוון תעסוקתי ועוד. יחד עם זאת לא נוכל להחליף את המשרדים האמונים על נושאים אלה- משרד החינוך, משרד התחבורה, משרד התמ"ת וכד' וככל שהם יטמיעו את השינויים כך תגדל יכולת הקליטה של האקדמיה.

- התכנית מיועדת בראש ובראשונה לשפר את **איכות הקליטה, התמיכה ומהלך הלימודים** עבור סטודנטים בני מיעוטים, ולסייע במיצוי ההזדמנויות להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה למתאימים. אנו בדעה כי קליטה איכותית תהווה מנוע לגידול משמעותי של מספר סטודנטים בני מיעוטים במערכת. המשמעות היא שלצערנו אין בתכנית כדי להביא לגידול משמעותי מידי של שיעור הסטודנטים הערבים במערכת. לשם כך ידרשו בעתיד משאבים נוספים.

- אופן יישום התכנית מאפשר למוסדות **גמישות** והתאמה של הכלים לטובת האוכלוסייה הספציפית הלומדת בכל מוסד, זאת בד בבד עם מסגרת ועקרונות יסוד שהינם תנאי הכרחי להצלחה. כמו כן התכנית דורשת **אחריות ברורה ומחויבות** של המוסדות תוך גיבוש תכניות פעולה ארוכת טווח, בעלות מטרות ויעדים ברורים של קליטת סטודנטים בני מיעוטים, גיוון תחומי לימודיהם, קליטת סטודנטים לתארים מתקדמים ושיפור איכות לימודיהם. השתתפות בתמיכה בסטודנטים בני מיעוטים תהיה תלויה בתכניות שיגבשו המוסדות - בשונה משנים קודמות תמיכת ות"ת תינתן לאחר אישור התכניות שתוגשנה לוועדת ההיגוי בהתאם למודלים מבוססי תפוקות.

חשוב לציין כי כאמור רבים מהמוסדות כבר מקיימים תוכניות מסוג זה, וכי יוזמות רבות צמחו באופן עצמאי מהמוסדות. אולם העדר השתתפות תקציבית מספיקה של ות"ת, תקצוב פר תשומות, אישור תקציב לעבור שנה אחת (ולא בהיבט רב שנתי) וכד', מנעה עיגון רחב ויסודי של הפעילות. להלן פירוט התכנית בחלוקה לפי סוג ההתערבות.

1. מידע, הכוון וייעוץ קדם אקדמיים

חלק משמעותי מבעיית הנגישות למערכת ההשכלה הגבוהה נובע מחשיפה מוגבלת למערכת ההשכלה הגבוהה, העדר ידע אמין ואוריינטציה אקדמית ומכך שרבים מהסטודנטים הלומדים כעת מהווים דור ראשון להשכלה גבוהה.

- יוקמו מרכזי מידע, ייעוץ והכוון למגזר הערבי להגדלת הנגישות להשכלה גבוהה בפריפריה. מרכזים אלה יספקו מידע ברמה המקומית והארצית, יהיו אמונים על הפצת מידע אמין ואובייקטיבי, הכוונה לימודית ומקצועית וייעוץ תעסוקתי לקראת השתלבות בתעסוקה (בעזרת אבחונים מקצועיים). בישובים בהם יוקמו מרכזי תעסוקה ע"י משרד התמ"ת הפעילות תהיה משולבת ומתואמת.

- לאור הידע המקצועי והנסיון שנצבר בתכנית "הישגים", מרכזי המידע יופעלו במסגרת התכנית הכללית, תוך ניהול נפרד וביצוע ההתאמות הנדרשות. היגוי התכנית יתבצע בוועדת משנה מיוחדת בה יכהנו, בין השאר, נציגי משרד ראש הממשלה, חינוך ותמ"ת, וכן אנשי אקדמיה וציבור ערבים. יצוין כי עד כה תכנית "הישגים" כמעט לא פעלה בישובים ערביים. הכללת ישובים ערביים בתכנית חייבה עבודה כללית של הגדרת תנאי סף וקריטריונים סוציו אקונומיים לבחירת ישובים שיהיו זכאים להשתתף בתכנית.

כפועל יוצא מכך יכללו 19 ישובים ערביים חדשים בתכנית. הוחלט כי ההרחבה תתבצע בהדרגה.

- הרכזים הפועלים בישובים הערביים יעבדו בשיתוף פעולה עם בתי הספר התיכוניים. תפקידם יהיה להפיץ מידע אמין על המוסדות להשכלה גבוהה, אופיים, תכניות לימודים ייחודיות לכל מוסד, ספי הקבלה השונים, מכינות, מלגות תמיכה שונות וכדומה. נציגים אלה יהיו בקשר עם המוסדות להשכלה גבוהה וכך יוכלו ללוות ולתווך בין התלמיד המועמד ובין המוסדות. מטרת נוכחותם בתוך בתי הספר היא להגביר את המודעות לאפיק ההשכלה הגבוהה, ולתרום לאוריינטציה אקדמית בבתי הספר. הפעילות בבתי הספר תהיה מתואמת עם משרד החינוך.
- צוותי ההוראה בבתי ספר הינם משאב משמעותי, בעיקר בחברה בה התלמידים הם הדור הראשון ללימודים גבוהים. ביכולתם להוות מודלים לחיקוי, ולשמש כמקור מושכל לייעוץ ולהכוונה. זאת בסיטואציה בה ביכולתם לעשות זאת באופן מוסדר עבור מסות משמעותיות של תלמידים. על צוותי ההוראה ליידע בנוגע לדרישות מערכת ההשכלה הגבוהה לגבי יחידות מינימאליות בבגרות הנדרשות על מנת להתקבל לאוניברסיטאות, להכווין למגמות לימוד רלוונטיות לתחומי עיסוק שונים (בעיקר כאשר במגזר הערבי הלימודים הגבוהים מהווים המשך ישיר לאחר מערכת החינוך הפורמאלית). ממפגשים עם נציגי משרד החינוך עולה כי יש להכשיר את צוותי ההוראה לתפקיד זה.
- ימי האוריינטציה הנערכים במוסדות להשכלה גבוהה הממוענים לסטודנטים הערבים יכללו גם את משפחות הסטודנטים, זאת על מנת להעמיק את ההבנה של המערך האקדמי עימו מתמודדים הסטודנטים הערבים.
- מומלץ לבחון את האפשרות לשלב תכניות הכנה לאקדמיה במסגרת השירות האזרחי, כך שמחד יינתן עידוד לשירות האזרחי ומאידך ינוצל תקציב לסיוע לסטודנטים אשר ניתן למשרתים וינוצל זמן השירות להכוונה והכנה לאקדמיה.

2. הכנה קדם אקדמית

כמתואר לעיל, שיעורי ההשתתפות של תלמידים בני מיעוטים במכינות הקדם- אקדמיות נמוכים מאד. הדבר נובע ככל הנראה מחוסר מידע, ממיתוג שלילי, מחוסר התאמה של תכנית הלימודית לתלמידים הערבים, מהיעדר מערך תומך, ממשך הזמן הכרוך בלימודים לצד אי ודאות בתוצאותיהם ועוד. מאידך המכינות הן המפתח העיקרי לנגישות למערכת ההשכלה הגבוהה, להקטנת שיעורי הנשירה ולהשבחת הישגים. לפיכך הצוות ראה חשיבות בהתייחסות למכלול הסיבות המונעות השתלבות במכינות (ייחודיות או מעורבות) על מנת שהתכנית תהיה אפקטיבית:

- מעטפת: החל משנה"ל תשע"ג תוענק מעטפת לכלל המכינות המתוקצבות ע"י ות"ת בהן לומדים סטודנטים בני מיעוטים (כ-700 תלמידים כיום). המעטפת לסטודנטים תכלול: שיעורי עזר תגבור השפה העברית, מימון מעונות/הסעות, מימון קורס הכנה לפסיכומטרי ורכז/יועץ. עקב השונות הרבה בין האוכלוסיות ותחומי הלימוד, וחוסר המובהקות במסלול כזה או אחר מומלץ לתת בחירה למוסדות האם לקיים מסגרות ייעודיות לבני מיעוטים או מסגרות משולבות.

- מיתוג ושיווק המכינות: ות"ת תשתתף באופן חד פעמי בשיווק ומיתוג המכינה במטרה להביא את ההכנה הקדם אקדמית למודעות האוכלוסייה הערבית ולהדגיש את יתרונותיה, ביניהם: הקניית ידע בסיסי לצורך הלימודים באקדמיה, שיפור מיומנויות למידה, חיזוק השפה העברית, חיזוק השפה האנגלית (וע"י כך פחות קורסים לפטור בשנה א'), חיסכון כספי במימון קורס הפסיכומטרי, שיפור הביטחון העצמי, אפשרות קבלת מלגת הצטיינות לשנה א' (ראה להלן) וכד'. במסגרת המשך עבודת הצוות המקצועי תיבדק האפשרות כי המכינה תופעל ותשווק כחלק מתכנית ארבע שנתית לתואר ראשון, כאשר בנוסף לרכיבים לעיל יכלל גם קורס אחד או שניים אקדמיים מתוך תכנית הלימודים לתואר (ובכך מקנה יתרון נוסף בצבירת נ"ז במהלך השנה הראשונה).

- תמריצים למצטיינים: החל מתשע"ד ות"ת תעניק מלגות הצטיינות ל-20% מבוגרי המכינות בני המיעוטים בעלי ההישגים הגבוהים ביותר במכינה. המלגה תוענק לאחר הקבלה לשנה א' לתואר ראשון ותהיה בגובה שכ"ל שנתי.

יצוין כי עד כה הופעלו המכינות הקדם אקדמיות באמצעות משרד החינוך וגורמים נוספים מתווכים. לעיתים רבות תלמידי המכינה לא נתפסו כלקוחות של המוסדות להשכלה גבוהה. בנוסף, שנים רבות לא נבחנה מדיניות המכינות בהיבטים האקדמיים, התכנוניים והתקציביים, ונוצרו מסלולים רבים הפועלים בסטנדרטים שונים ללא בחינת האפקטיביות שלהם כלפי האוכלוסייה הערבית, תוך היעדר הכרה הדדית בין המוסדות. במהלך תשע"ב הוחלט להעביר את המכינות לאחריות כוללת של ות"ת וגובשה רפורמה בפעילותן ובאופן תקצובן. לפיכך אנו מניחים כי ככל שמערך המכינות יהיה אפקטיבי יותר, כך גם יגדל שיעור סטודנטים הערבים בלומדים בהן. בכל מקרה, תקצוב המעטפת הנוספת שתינתן לסטודנטים ערביים במהלך הלימודים במכינה תהיה בנוסף לתמיכה הרגילה הניתנת במסגרת תקצוב המכינות.

3. תכניות הכנה לאקדמיה לסטודנטים לתואר ראשון ("צעד ראשון")

סטודנטים בני מיעוטים רבים מתקבלים לחוגים השונים אולם מתקשים בהשתלבות במערכת האקדמית. תחילת הלימודים מהווה עבור סטודנטים בני מיעוטים רבים את המפגש הראשון עם החברה הישראלית, התמודדות ראשונה עם ניהול חיים עצמאיים, עם השפה העברית ועם לימודים ברמה אקדמית. יש לזכור כי מדובר בסטודנטים צעירים שאך סיימו ב"ס תיכון ומכאן חשובה התמיכה הליווי שלהם ושל הוריהם. ההכנה לאקדמיה מיועדת לסטודנטים בני

מיעוטים אשר כבר התקבלו ללימודים בפקולטות השונות (הטלת חובת השתתפות בקורס ניתנת לשיקול המוסדות). מדובר למעשה בקורס מזורז לפני תחילת הלימודים אשר מחזק את בסיס הידע ובונה מיומנויות ראשוניות אשר יאפשרו תחילת לימודים מיטבית כבר מתחילת השנה של התואר הראשון. הכנה זו מאפשרת לצמצם פערים הנובעים מנקודות פתיחה שונות לסטודנטים יהודים ולסטודנטים ערבים הנוצרים כבר מהמגע הראשוני עם האקדמיה. תכניות ההכנה יתקיימו בין כחודש עד חודשיים לפני תחילת הלימודים. התכנים הלימודיים בהם תתמקד התכנית הינם- חיזוק שפות (עברית ואנגלית), מיומנויות למידה ואוריינטציה אקדמית. בנוסף ניתן להרחיב בנושאים הבאים: ניהול זמן, הכרת המחשב, בניית מערכת שעות, סדנת מלגות, הדרכת ספריה, חרדת בחינות, תקשורת בין אישית, אוריינטציה בקמפוס וכדומה. אנו ממליצים כי במהלך הקורס תשולב גם פעילות חברתית, וכן מפגשי הסברה להורים. כמו כן מומלץ כי הסטודנטים ישוכנו במעונות על מנת להכיר טוב יותר את חבריהם וכן על מנת להתנסות בניהול חיים עצמאיים מחוץ לבית.

4. תכניות קליטה איכותית באקדמיה

אנו רואים את תחילת הלימודים בשנה הראשונה כשלב קריטי עבור הצלחת הסטודנט הערבי בלימודים לתואר הן מבחינת התמדתו והן מבחינת הישגיו. הקשיים בשנה הראשונה מביאים לתופעה רחבה של נשירה, מעבר בין חוגים ומשיכת לימודים. ככל הנראה קיים לחץ חברתי של מי שהתחיל לימודים לא להיכשל (אשר מועצם למי שקיבל תמיכה כספית מההורים) ולפיכך חוסר הצלחה מביא לתסכול ולחוסר מיצוי שיכולים להימנע עם הכוונה והכנה מבעוד מועד ובמהלך שנה א'. ייעוץ אישי הוא קריטי על מנת להביא להתייחסות למגוון בעיות שעולות עם תחילת הלימודים, כגון: קשיים לימודיים, תחושת ניכור, לחץ נפשי, בעיות כספיות, חששות של הורים על רקע תרבותי/דתי, קושי בנגישות פיזית ועוד. בהתאם עיקר משאבנו ייועדו לתכניות של המוסדות הנדרשת להשגת המטרות הבאות: צמצום נשירה, סיום לימודים בזמן וצמצום מעבר בין חוגי הלימוד; העלאת רמת ההישגים האקדמיים; לימודים במגוון תחומים, בדומה לאוכלוסיית הרוב (הן משיקולי רכישת מקצוע והן משיקולים חברתיים); צמצום תחושת הניכור בקמפוס והרחבת האפשרות למימוש הפוטנציאל הלימודי. אין לנו ספק כי שיפור הקליטה, התמיכה ואיכות הלימודים עבור סטודנטים ערבים יהווה מנוע לגידול מספרי משמעותי של מספרי סטודנטים בני מיעוטים במערכת ההשכלה הגבוהה.

במסגרת מטרות אלה, התקציב יופנה לתמיכה בתכניות אשר יכללו את האלמנטים הבאים: חניכה חברתית (הן אישית והן קבוצתית), חניכה אקדמית, סדנאות אקדמיות, סדנאות לכישורים ומיומנויות למידה, תמיכה נפשית, הכוונה לימודית, שכר יועץ אקדמי לסטודנטים ערבים, התאמות תרבותיות בהקשר לימודי, התחשבות בחגים לא יהודיים וכדומה, כאשר על עיקר המאמץ להיות מרוכז בשנה א' של הלימודים האקדמיים.

5. הכוון תעסוקתי

במסגרת המענה ההוליסטי אותו ברצוננו להעניק לסטודנטים בני מיעוטים, נרצה לתמוך בהשתלבות טובה יותר ורחבה יותר של אקדמאים בשוק העבודה, הן הרחבה מספרית והן איכותית- מבחינת תעסוקה הולמת השכלה. למדנו כי קיימת חשיבות להכנה וחשיפה לשוק העבודה לפני סיום התואר. אנו בוחנים את הדרך המיטבית לביצוע פעילות זו, במסגרת זו נבדקת האפשרות לביצוע פיילוט להפעלת תכניות של הכוון תעסוקתי בבתי הספר בשיתוף גורם מומחה בנושא ובתיאום עם משרד התמ"ת.

6. תכנית לסטודנטים בני מיעוטים מצטיינים בלימודים מתקדמים

על מנת לעבות את עתודת החוקרים בני מיעוטים ות"ת הרחיבה את תמיכתה בדוקטורנטים מצטיינים (סה"כ ממומנות 14 מלגות חדשות לשנה), וכן ממשיכה לתמוך במלגות מעוף עבור חברי סגל בני מיעוטים. בנוסף לכך החל מתשע"ד תתמוך ות"ת ב- 25 סטודנטים לתואר שני מחקרי מצטיינים ויוענקו 25 מלגות לפוסט דוקטורנטים. הקולות הקוראים לתכניות אלה יופצו למוסדות להשכלה גבוהה בנפרד.

7. קליטת בני מיעוטים בסגל האקדמי

כאמור לעיל, שיעור הסגל האקדמי מקרב בני מיעוטים הינו נמוך ביותר (כ-3%). ברור כי שינוי יסודי בהרכב הסגל יבוא לאחר הגדלת הסטודנטים המצטיינים לתואר ראשון ולתארים מתקדמים. לפיכך אנו ממליצים לבצע מאמצים לעידוד סטודנטים מצטיינים להמשיך לתארים מתקדמים ולהעדיפת שילוב מועמדים מתאימים מהמגזר הערבי כחברי סגל אקדמי, ולקיים דיון שנתי בנושא שבמסגרתו יציג האחראי על המגזר הערבי בפני הנשיא את פעילות המוסד בתחום ויקיים דיון בנושא. האחראי יעביר דיווח שנתי לות"ת בנושא.

8. פלטפורמה מוסדית

היות ומדובר במגוון רחב של נושאים להם יש לתת מענה-היבטים כלכליים, אקדמיים, חברתיים, תרבותיים, נגישות פיזית, תעסוקה ועוד הצלחת הפעילות מחייבת יצירת פלטפורמה מוסדית הנתמכת ברמות ההנהלה הגבוהות ביותר של המוסד. בבסיס הפלטפורמה יחידה לקידום הסטודנטים מהמגזר הערבי, אשר תכוון, תנהל ותפקח אחר ביצוע הפרויקט, ברמה המוסדית מחד וברמת הסטודנט הבודד מאידך. היחידה תאפשר להעניק לסטודנט מענה כולל, עבודה מערכתית ויצירת שיתוף פעולה בין גורמים אקדמיים ומנהליים- חוגים, מרכז רישום וקבלה, הנהלת חשבונות סטודנטים, מרכז הסיוע, דקנאט הסטודנטים, והמכינה הקדם אקדמית, פיקוח ובקרה דינאמיים ותיתן מענים ברמות שונות, לצורך תמיכה בסטודנטים המגלים קושי בהתמודדות, החל מייעוץ אקדמי אישי וכלה בסיוע כספי, ככל שנדרש. בראש היחידה יעמוד אחראי כפי שיפורט להלן.

- על כל מוסד למנות איש סגל בכיר בכפיפות לרקטור/נשיא לריכוז הטיפול בסטודנטים בני המיעוטים במוסד. האחראי יהיה בעל תפקיד מוגדר המעוגן במסמכים הרשמיים של המוסד. לרשות האחראי יעמיד המוסד משאבי תקציב וכוח אדם קבועים (רכז סטודנטים

בני מיעוטים, יועץ אישי וכד') שיאפשרו את ביצוע הפעילות כראוי. הפעילות תכלול בין השאר: הכנת תכניות להגדלת שיעור הסטודנטים הערבים במוסד, תכניות לחיזוק הקליטה בשנה א', פתרונות דיור, הסעות, מלגות, תכניות להגדלת שילוב בני מיעוטים בסגל האקדמי וכד'. האחראי יעביר דיווחים על הפעילות והישגיה להנהלת המוסד ולות"ת ככל שיידרש. ככל הניתן האחראי יהיה מהמגזר הערבי.

- על מנת להרחיב את הנגישות של מערכת ההשכלה הגבוהה לכלל החברה הערבית, יש לאפשר למועמדים התמצאות טובה יותר בחיפוש תחומי לימוד, וליצור חשיפה רבה יותר בקרב קהילות והורי הסטודנטים לתהליך בחירת מוסד ותחום לימודים. לפיכך על כלל המוסדות להשכלה גבוהה לתרגם את הממשקים הרלוונטיים להתמצאות ומידע אקדמי לערבית. גם תרגום אתר המועצה להשכלה גבוהה לערבית יושלם בתחילת שנת 2013.

יצוין כי מינוי אחראי ותרגום הממשקים הרלבנטיים באתר האינטרנט של המוסד לערבית כאמור לעיל מהווים תנאי סף לתקצוב המוסד במסגרת התכנית.

9. שילוב בני מיעוטים במוסדות המנהלים בוועדות

אנו ממליצים כי המוסדות יאמצו את העיקרון של העדפה מתקנת של בני מיעוטים בקרב חברי הוועדות, המוסדות המנהלים וממלאי התפקידים. לפיכך מומלץ שהאחראי לעניין המגזר הערבי ישמש חבר קבוע בוועדה המרכזת של המוסד (או גוף מקביל לו), בסנאט, וכן בוועדת המינויים המוסדית העליונה. כמו כן בהחלטות על מינויים שנעשים על-ידי הנהלת המוסד (למשל, נציגים בוועדות חיפוש לדיקאן, רקטור ונשיא) על הגורם הממנה לתת משקל מיוחד לערך של ייצוג הולם של בני מיעוטים בוועדות. ככל הניתן המוסד יקבע יעדים ברורים של מינוי בני מיעוטים במוסדות המנהלים ובוועדות. האחראי נדרש להעביר דיווח לות"ת בנושא.

10. הגדלת שילוב בני מיעוטים בסגל המנהלי של המוסד

שיעור הסגל המנהלי בני המיעוטים במוסדות להשכלה גבוהה עומד על כ-2% בלבד, מהם שיעור אפסי של בעלי מינויים בכירים. אנו ממליצים כי המוסדות יפעלו לצמצום הפערים (כאמור לעיל, הממשלה קבעה יעד של 10% לשנת 2012) ע"י קביעת יעד שנתי לקליטת עובדים בני מיעוטים, בהתחשב בשיעור התחלופה הפנימי ובהיקף הסגל המנהלי במוסד. האחראי ידאג שהגורם הממנה ייתן משקל מיוחד לערך של ייצוג הולם של בני מיעוטים בסגל המנהלי, לרבות במשרות ניהול. האחראי ידווח לות"ת על פעולות המוסד בנושא.

11. תכניות האוניברסיטה הפתוחה

לאוניברסיטה הפתוחה מספר יתרונות משמעותיים בהנגשת ההשכלה הגבוהה לאוכלוסייה הערבית:

- הלימודים אינם תלויים בתנאי סף של ציוני בגרות ופסיכומטרי, כלומר הקבלה פתוחה ללא תנאים מוקדמים;

- קיום לימודים במרכזים בפריסה ארצית המאפשרים גם לסטודנטים, ובעיקר סטודנטיות שאינם יכולים להתרחק ממשפחתם, לימודים גבוהים;
- גמישות בקצב הלימוד ובחירה באופני הלמידה ובכך היא מאפשרת לסטודנטים עובדים ו/או לסטודנטים בעלי סגנון לימודים אחר לממש את רצונם לרכוש השכלה גבוהה. הלימודים מתקיימים בכל רחבי הארץ והלמידה מתבצעת בשיטות של הוראה מרחוק המשלבות סביבות למידה מתוקשבות וגם במפגשי פנים אל פנים.

במסגרת זו מציעה האוניברסיטה הפתוחה לסטודנטים מן המגזר הערבי מנגנוני תמיכה ייחודיים:

- **תכנית "נחיתה רכה" ללימודים אקדמיים:** לסטודנטים הערבים מוצעת מעטפת תמיכה אקדמית הניתנת בשפה הערבית וכוללת מפגשי הנחיה, מטלות, בחינות, סיוע ויעוץ אישי ועוד. המעטפת בערבית מאפשרת להתמודד עם סוגיית הקושי בלימודים בשפה העברית ומאפשרת לסטודנט הערבי להסתגל בהדרגה ללימודים אקדמיים לקראת המעבר ללימודים בעברית בלבד. הבחירה נתונה בידי הסטודנטים והם יכולים לבחור ללמוד עד 6 קורסים עם מעטפת בשפה הערבית מתוך 18-24 הקורסים הנדרשים בדרך כלל להשלמת התואר הראשון במגוון תחומי לימוד (מקביל לשנת לימודים ראשונה במוסדות אחרים להשכלה גבוהה).

- **"פרויקט המאה":** כחלק מפעולות "הנחיתה הרכה" הוגדר פיילוט שהחל לפעול בתשע"ג, במימון מיוחד של ות"ת, שבמסגרתו מוצע, לסטודנטים ערבים שיעברו מיון, מסלול למידה ייחודי בארבעה תחומי לימוד מוגדרים ומובנים שיש בהם אופק תעסוקתי לאוכלוסיית היעד: עבודה סוציאלית, סיעוד, כלכלה ומדעי המחשב. הלימודים בתכנית יהיו שקולים לשנת לימודים ראשונה, מלאה או חלקית, באוניברסיטה רגילה. סטודנטים שיסיימו בהצלחה את התכנית באו"פ יוכלו לעבור במסגרת "אפיקי מעבר", ללא סינון ומיון נוסף, לאוניברסיטה שבה ישלימו את התואר הראשון בתחום הלימוד בו בחרו, בהתאם לדרישות מסלול הלימודים באוניברסיטה הקולטת. במסגרת הפיילוט הסטודנטים יקבלו תמיכה הכוללת את המעטפת המוגברת בערבית לכל הקורסים בפרויקט, סדנאות לחיזוק המיומנות בשפה העברית לשם הגדלת סיכויי ההצלחה בלימודים, קורסים באנגלית במטרה לסייע לסטודנטים להגיע לרמה מתקדמת ככל האפשר, סדנאות ייחודיות לחיזוק מיומנויות אקדמיות בתחום הלימוד וחשיפה אקדמית-תרבותית וכד'. לכל קבוצה מוקצה מלווה המשמש לסטודנטים יועץ ותומך ומהווה איש קשר בינם לבין האוניברסיטה הפתוחה. הלימודים מתנהלים בארבעה מרכזי לימוד שונים ברחבי הארץ בנצרת, בואדי ערה, בחיפה ובבאר שבע. בפיילוט הראשוני שהוגדר לשני מחזורים והחל בשנה"ל תשע"ג, משתתפים בכל שנה 100 סטודנטים ערבים שעברו מיון הלומדים בארבע קבוצות לימוד. הסטודנטים מקבלים סיוע של מלגות לימודים ומלגות קיום חודשיות.

12. נגישות פיזית למוסדות להשכלה גבוהה

נושא הנגישות (תחבורה/דיור) כרוך בעלויות ניכרות והינו חסם משמעותי (בעיקר לנשים ערביות) להשתתף במערכת ההשכלה הגבוהה. מעבר לתכניות של משרד התחבורה בישובים של מיעוטים (ראה בפרק ג' לעיל), אנו פועלים בשיתוף משרדי התחבורה והאוצר ובשיתוף התאחדות הסטודנטים למיפוי צרכים נקודתיים של סטודנטים ממקום יישוביהם למוסדות האקדמיים. בכל מקרה אנו ממליצים כי משרד התחבורה יקצה תקציבים נוספים ליישום הפתרונות. בשלב זה אנו מאפשרים מימון הסעות/מעונות בשלב המכניות בלבד. באשר לנושא הדיור, הצוות ממליץ לתת עדיפות לסטודנטים ערבים מרקע סוציאקונומי נמוך להתגורר במעונות, וכן בשל הקושי היחסי להשיג דירות בשכ"ד מוצע כי המוסד יפעל ישירות להסדרת דיור לאוכלוסייה זו בסביבת הקמפוס.

13. **קרן מלגות והלוואות** – בשל מיעוט המלגות העומדות לרשות סטודנטים ערבים לתואר ראשון ושני והמצב הסוציאקונומי הנמוך יחסית אנו פועלים להקמת קרן מלגות והלוואות בשיתוף משרד רוה"מ וגופים פילנתרופיים. לאחר גיוס המשאבים נגדיר את מדיניות הקרן ונבחן את האפשרות לתת עדיפות במלגות לתחומי לימוד נדרשים, לביצוע פעילות התנדבותית-קהילתית, להצטיינות בלימודים וכד'.

14. השתתפות ות"ת בתקצוב הפעילויות

במסגרת התכנית הרב שנתית לשנים תשע"א-תשע"ו הקצתה ות"ת סכום מצטבר של כ-300 מיליון ₪ לטובת תכניות להגדלת הנגישות של בני מיעוטים במערכת ההשכלה הגבוהה, במוסדות המתוקצבים ע"י הות"ת. בשנה הראשונה של התכנית הוקצה תקציב לתוספת מכסות סטודנטים בני מיעוטים (בעיקר למכללות). בשנת תשע"ב הופעל פיילוט במכניות וכן פיילוט באוניברסיטה הפתוחה. החל מתשע"ג יתוקצבו המוסדות בהתאם למודל החדש. המודל כולל את האלמנטים הבאים:

- **מכניות** - תקציב פר סטודנט עבור מעטפת תמיכה במכניות (תמיכה זו מיועדת למימון שכר רכז, הכנה לפסיכומטרי, תגבור שפתי, ומעונות או הסעות), תקציב ח"פ לשיווק ומיתוג המכניות ומלגות הצטיינות לבוגרי מכניות. בהמשך השנה תידרשנה המכניות לגבש גם הן יעדים במסגרת התכנית הכוללת של המוסד - לאמץ יעדים לגבי מספרי תלמידים בני מיעוטים, אחוזי מעבר וכד'. בהמשך תכנית החומש יבחנו הוספת פרמטרים של איכות לתוך תקצוב המכניות.

- **הכנה קדם אקדמית למתקבלים ללימודי תואר ראשון** - ות"ת תשתתף בתכניות אלה פר סטודנט שישתתף בהכנה. אנו משאירים למוסדות להכריע לגבי חומרי הלימוד הספציפיים הרלוונטיים למסלולי הלימוד שלהם אולם, יש לעמוד ברציונל שפורט לעיל אשר משלב תכנים אקדמיים, מיומנויות למידה, תכנים חברתיים תומכי לימודים וכדומה. על מנת לוודא שההכנה תהיה משמעותית ואכן תאפשר צמצום פערים ולמידה איכותית, ובהתחשב בהיקף החומר שאמור לעבור במסגרת תכניות ההכנה, ות"ת לא

תשתתף בתוכניות שיהיו קצרות משלושה שבועות. יצוין כי תכנית ההכנה לא מיועדת לבוגרי מסלול המכינות.

- **תכניות קליטה באקדמיה** - הסכום המוקצה לטובת תכניות קליטה באקדמיה לכל מוסד מחושב בגין סל תמיכה ממוצע לכל סטודנט הלומד בשנה א' לתואר ראשון במוסד. הסל המלא יוענק למוסדות בהתחשב בשיעור הנשירה של סטודנטים בני מיעוטים במוסד. במעבר משנה א' ל-ב' ביחס לממוצע הנשירה של האוכלוסייה היהודית בכלל המוסדות. כלומר, ככל ששיעור הנשירה יהיה נמוך יותר מהממוצע של האוכלוסייה היהודית כך תקציב המוסד יגדל. כן יתחשב המודל במאפיינים סוציו-אקונומיים של האוכלוסייה ובתחומי הלימוד השונים, אותם ות"ת תרצה לעודד והמצריכים טיפול שונה. ועדת ההיגוי לבני מיעוטים של ות"ת תקבע מדי שנה את המשקולות לדרוג הישובים של הלמ"ס ואת המשקולות לתחומי הלימוד השונים ותדווח עליהם לות"ת. כך מוסדות בהם סטודנטים בעלי רקע סוציו אקונומי נמוך יותר יקבלו משקל גבוה בפרמטר זה, וכן מוסדות אשר מלמדים סטודנטים ערבים למקצועות בעלי עדיפות גבוהה יותר יקבלו עדיפות בפרמטר זה. לכל מוסד תינתן גמישות בתמהיל השימושים בתקציב בהתאם לצרכיו. נוסחת התקצוב בנויה כדלקמן:

$$N \times \left(C \times B \times A \times \frac{\text{תעריף סל תמיכה ממוצע לסטודנט}}{\text{סה"כ תקציב תמיכה למוסד}} \right) =$$

כאשר:

$A =$ מרכיב סוציו אקונומי.

$B =$ מרכיב עידוד תחומי. פרמטר העידוד התחומי מורכב משלושה משתנים:

✓ תחומי לימוד מועדפים: תחומי הלימוד משקפים שילוב בין עידוד תעסוקה, פוטנציאל השתכרות ותחומים נוספים שהוועדה מצאה לנכון לפתח (מפורט להלן).

✓ מרכיב קושי: משקף את ההבדל בין זמן סיום הלימודים בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית.

✓ פיזור תחומי: מטרתו לתמרץ את המוסדות לאזן ולכוון את עודפי הביקוש מתחומים רוויים, לתחומי לימוד בהם יש מספר מועט יחסית של סטודנטים ערבים. וכן לתמוך יותר בתחומים בהם מיעוט של סטודנטים בני מיעוטים. המשתנה משקף את ההבדל בין ההתפלגות התחומית של הסטודנטים היהודים לעומת הערבים.

$C =$ שיעור מעבר לשנה ב' - יחסית לאוכלוסייה הכללית במוסד

$N =$ מס' הסטודנטים הערבים במוסד בשנה א'

אופן התקצוב השוטף יהיה מבוסס על נתונים מרוכזים אשר יועברו מהלמ"ס עבור השנה הקודמת. המוסדות ידעו על הסכום המקסימאלי אליו יהיו זכאים בכל שנה, בהתאם יגישו ותכניות אותן תבחן ותאשר הועדה. בסוף השנה יגישו המוסדות ביצוע בהתאם אליו יועבר אליהם בפועל תקציב השתתפות לאותה שנה.

15. סוגיית מוסד אקדמי בישוב ערבי

המוסדות האקדמיים בישראל אינם פועלים בישוב ערבי, דרוזי או צ'רקסי, למעט הבאים: שלושה מוסדות להכשרת עובדי הוראה המתוקצבים ע"י משרד החינוך, כולם בצפון – סחנין, אלקסמי, והמכללה הערבית לחינוך בישראל; המכללה החוץ תקציבית בנצרת (מצויה בשלבי התפתחות ראשוניים); מרכזי הלימוד של אוניברסיטה הפתוחה בישובים ערביים בצפון ובדרום (בית יציב, המכללה הקהילתית ב"ש, מכללת מרכז הנגב, בית חביבה ונצרת). חלק מהמכללות הפועלות בשיתוף האו"פ מקיימות גם הכשרה מקצועית והכנה ללמודים אקדמיים.

ככלל, מדיניות מל"ג/ות"ת בכל השנים דגלה בשילוב קבוצות האוכלוסייה בתוך המוסדות האקדמיים הקיימים, תוך חתירה לנגישות שווה לכל המגזרים ללא בידול או אפליה על רקע מגזרי ככל שתהיה, זאת ע"י טיפול בחסמים ייחודיים ותוך כיבוד המאפיינים הדתיים והתרבותיים המאפיינים כל קבוצה. לדוגמא, בשנים האחרונות הוכרז פיילוט לשילוב פסיכולוגים ערביים בתכנית פסיכולוגיה חינוכית לתואר שני ע"י שילוב במסגרת תכניות קיימות במקום בתכנית ייחודית באחת מהאוניברסיטאות. כמו כן עקרונו דומים מתגבשים במסגרת התכנית להרחבת הנגישות להשכלה גבוהה של המגזר החרדי. עם זאת נראה כי קיימים שיקולים לכאן ולכאן בהתייחסות הנפרדת, הדורשים דיון מעמיק.

במאמר של יונס אבו אלהיג'א ומחמוד חליל בנושא⁵⁶, נטען כי קבוצות מיעוט פלורליסטיות בעולם הצליחו להקים מוסדות להשכלה גבוהה משלהן אשר תרמו לקידום מעמדם החברתי, הכלכלי והפוליטי וכן לשימור זהותן ומורשתן התרבותית. המחברים מביאים לדוגמא את המכללות שהוקמו למען האוכלוסייה האינדיאנית בארצות הברית שתורמו לאספקת חינוך גבוה לאוכלוסייה זו ולשימור תרבותה, המכללות והאוניברסיטאות האפרו אמריקאיות בארצות הברית אשר הוקמו כתוצאה ממדיניות גזענית אך תרמו בקידום מעמדם החברתי והפוליטי לקראת מצב של שוויון זכויות מול החברה הלבנה ועוד. נטען כי גם החברה הערבית בישראל מבקשת לקדם את מעמדה הכלכלי, החברתי והפוליטי באמצעות מוסדות החינוך, ולפיכך הפכה את רכישת ההשכלה הגבוהה למטרה מרכזית לעבר מוביליות חברתית והתפתחותית. התביעה להקים אוניברסיטה ערבית בישראל עלתה כתוצאה מיוזמות של קבוצות שונות מתחילת שנות ה-70, אך התביעות נדחו ע"י הממסד הפוליטי או ע"י המועצה להשכלה גבוהה. הרעיון המשיך להופיע במצען של המפלגות הערביות, אשר דרשו מימוש זכות החברה הערבית להקים אוניברסיטה ששפת האם בה תהיה ערבית והפיקוח והניהול

⁵⁶ "הקמת אוניברסיטה ערבית ראשונה בישראל, האומנם?" - אבו אלהיג'א יונס וחליל מחמוד, מכללת סחנין, 2009.

יהיו בידי הערבים. הרעיון עורר ויכוח בקרב פעילי ציבור, אקדמאים ופוליטיקאים מהמגזר הערבי והיהודי.

התומכים ברעיון להקמת מוסד ערבי בישראל (או בשוב ערבי) טוענים כי הדבר יביא להגדלת הנגישות להשכלה גבוהה בקרב החברה הערבית, יאפשר זקיפות קומה למיעוט הערבי, במסגרתו יתאפשרו חקר, שימור ופיתוח התרבות השפה והדת הערבית. בנוסף, מוסד כזה יוכל להוות מוקד משיכה עבור אוכלוסייה ערבית אשר כיום נמנעת מלימודים גבוהים בשל מגבלות תרבותיות ומסורתיות. כמו כן מוסד כזה יכול להיות במרכז אוכלוסייה ערבית להיות נגיש יותר ואף יהווה אלטרנטיבה טובה ליציאת סטודנטים ללימודים בחו"ל ובירדן בפרט. טענה נוספת שיש לבחון היא שגם אם המערכת הקיימת תבצע התאמות ותקבל משאבים נוספים על מנת להרחיב את שיעור הסטודנטים הערבים הגידול לא יהיה משמעותי ויארך זמן רב בשל מדיניות להגביל את שיעור בני המיעוטים בקמפוס.

המתנגדים לרעיון טוענים כי ככל שהשפה בו תהיה ערבית הוא ינציח את הבידול של החברה הערבית ויצמצם את אפשרויות ההשתלבות בחברה הישראלית ובשוק העבודה. בנוסף, קיים חשש כי יקח זמן רב עד ביסוס מוסד כזה ברמה גבוהה, הכרוך בגיוס סגל אקדמי מתאים ופתיחת מגוון מקצועות לתואר ראשון ושני, ולפיכך המוניטין של המוסד יהיה נמוך ממוסדות מובילים קיימים. בנוסף קיים חשש כי סמיכות גיאוגרפית למכללות כלליות קיימות יכולה לערער את מקומן של המכללות באזור ולהקמת מוסד חדש עלות תקציבית ניכרת. סוגיה נוספת מתייחסת לתחומי הלימוד המבוקשים- אין בטחון כי ניתן לתת מענה לביקושים הנלמדים בחו"ל- בפרט בירדן –במסגרת מוסד נוסף.

במסגרת עבודת הצוות קיבלנו פניות וקיימנו מפגשים עם מרבית המוסדות הפועלים בישובים ערבים המוזכרים לעיל. המכללות להכשרת עובדי הוראה מבקשות לעבור לתקצוב ות"ת ולהציע גם תואר אקדמי כללי. המוסד בנצרת מבקש לקבל תקצוב ות"ת על מנת לאפשר המשך התפתחותו - חזון שהובא בפני הצוות מתייחס למוסד שיהווה מוקד משיכה משולב ליהודים ולערבים, גם מהמזרח התיכון, ויהווה מנוף לקידום היחסים בין יהודים לערבים. חלק מהמרכזים להכשרה מקצועית בנגב מבקשים מיסוד ההכשרה שלהם כחלק מהלימודים לתואר ראשון. בנוסף, קיימת יוזמה משותפת לאוניברסיטת בן-גוריון, לעיריית רהט ולקרן אברהם להקמת מכללה אקדמית רב תרבותית בנגב, בחסות אקדמית של אוניברסיטת בן-גוריון ותוך עצמאות מנהלית. בהתאם לחזון, המכללה תשרת את כלל תושבי האזור, יהודים כערבים, ותשאף להידוק הקשר ושיתוף הפעולה בין הקהילות השונות, ולחיזוק התשתית החינוכית והכלכלית בנגב.

לצורך למידת סוגיה זו התקיימו בחודשים האחרונים מפגשים ברמה ראשונית, אך היות והסוגיה בכללה מורכבת ודורשת בחינה יסודית ולימוד נוסף, היא לא הושלמה. לפיכך הצוות ימשיך להעמיק בנושא זה במהלך השנה.

נספחים

נוסח מאושר

החלטות

מישיבת ות"ת שלא מן המניין מס' 19 (968)

שהתקיימה בתל-אביב ב- י' באב תשע"א – 10.8.11

נוסח ההחלטות אושרו בדיון שהתקיים ב- 17.8.11 (תוצאות הצבעה: 5 בעד - פה אחד).

5. התוכנית להגברת הנגישות להשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית – מסמך מס' 3102 ומסמך מס' 3107 – המשך דיון.

תשע"א/95 – החלטה:

1. ות"ת מכירה בחשיבות הרחבת הנגישות להשכלה גבוהה של האוכלוסייה הערבית ובהמשך טיפוח איכות הלימודים האקדמיים.
2. ות"ת מאמצת את עקרונות דו"ח הביניים של הצוות המקצועי לבחינת הנגישות להשכלה גבוהה בקרב האוכלוסייה הערבית, ומאשרת את יישומם בהיקף תקציבי תוספתי של עד 12 מיליון ₪ לשנת הלימודים תשע"ב.
3. ות"ת מסמיכה את יו"ר ות"ת לחדש את פעילותה של ועדת ההיגוי בנושא, ולמנות את חבריה.
4. ועדת ההיגוי תלווה את יישום התוכנית לאוכלוסייה הערבית, תפיק לקחים מיישומה ותמליץ לות"ת בנושאי מדיניות הקשורים לשילוב האוכלוסייה הערבית באקדמיה בשנים הבאות, תוך קבלת סיוע מהצוות המקצועי של ות"ת.

תוצאות הצבעה:

5 בעד – פה אחד

רשמה: אסתי יעקב

הוועדה לתכנון ולתקצוב | Planning & Budgeting Committee

**החלטות משיבת הועדה לתכנון ולתקצוב מס' 14 (984)
שהתקיימה בירושלים ביום כ"ז אב, תשע"ב – 15.8.2012
נוסח ההחלטות אושרו בישיבת ותת שהתקיימה ב-12.9.12**

**1. תכנית החומש להרחבת הנגישות של המיעוטים בהשכלה הגבוהה - המשך
דיון - מסמך מס' 3235 א'.**

ע"ב/88 – החלטה:

1. ות"ת מייחסת חשיבות רבה לנושא הרחבת הנגישות להשכלה גבוהה לבני מיעוטים, לשיפור איכות לימודיהם ככלי לשילובם בתעסוקה ובחברה הישראלית.
2. לפיכך ות"ת מאמצת את המלצות הצוות המקצועי בעניין תכנית חומש להגדלת הנגישות להשכלה גבוהה לבני מיעוטים כמפורט במסמך זה ומאמצת את תכניות הפעולה שהביא בפניו הצוות המקצועי כדלקמן:
 - הרחבת המידע, ייעוץ והכוון לאקדמיה במסגרת תכנית "הישגים".
 - חובת מינוי אחראי להגברת נגישות בני המיעוטים בכל מוסד בכפיפות לנשיא/רקטור (תנאי לקבלת תקציבי ות"ת).
 - הפעלת תכניות להגדלת השתלבות סטודנטים בני מיעוטים לתואר ראשון במוסדות המתוקצבים ע"י ות"ת, לרבות באמצעות מכינות קדם אקדמיות ובאוניברסיטה הפתוחה, זאת ע"י מתן מענה לחסמים השונים בהשתלבות באקדמיה ותוך מתן תמריצים מתאימים למוסדות.
 - קידום תכניות למצטיינים בתארים מתקדמים.
 - המשך הפעלת תכנית מעו"ף לקליטת סגל ערבי מצטיין במוסדות.
 - קידום שילוב בני מיעוטים בסגל האקדמי והמנהלי במוסדות המנהלים ובוועדות הפנימיות של המוסדות.
 - קידום מתן פתרונות דיור לסטודנטים בני מיעוטים.
 - קידום פתרונות תחבורה ציבורית לסטודנטים בני מיעוטים (שת"פ ות"ת והמוסדות מול משרד התחבורה).

נוסח מאושר

3. ועדת ההיגוי לבני מיעוטים בראשות פרופ' פייסל עזאיזה תהיה אחראית ליישום המלצות הצוות במסגרת התקציב הרב שנתי המיועד לנושא.
4. ועדת ההיגוי באמצעות הצוות המקצועי תעקוב אחר הביצוע של התכניות, אופן הטמעתן במוסדות, ואחר האפקטיביות שלהן ותמליץ על שינויים ככל שיידרשו.
5. הצוות המקצועי ימשיך בעבודת המטה ויביא לוועדת ההיגוי של המגזר הערבי ולות"ת המלצות על תכניות נוספות בנושאים שבטיפול.
6. כעבור שנתיים תדון ות"ת באפקטיביות התכנית, לרבות הגידול במס' הסטודנטים בני המיעוטים בפועל מול היעדים, ותבצע שינויים בתכניות במידת הצורך. במסגרת זו תיבחן את האפשרות להגדיל מכסות לטובת סטודנטים בני מיעוטים על חשבון הפחתה בתקציב התכניות.
7. ות"ת תביא את עיקרי המדיניות והתכניות לידיעת המוסדות ותשמע חוות דעתם במסגרת יום עיון שיוקדש לנושא.
8. ות"ת תבצע פעולות להגדלת המודעות של סטודנטים בני מיעוטים להשכלה גבוהה ולתכניות השונות, בין השאר ע"י השתתפות במימון תרגום אתרי אינטרנט רלוונטיים של המוסדות לערבית וע"י קמפיין תקשורתי.

תוצאות הצבעה: 6 בעד – פה אחד

רשמה: אסתי יעקב

מסמך מס' 3235
לדיון בישיבת ות"ת
בתאריך: 4.7.11

אל: חברי ות"ת

מאת: אורן פודס, ארי סטון, מרב שביב

הנדון: תכנית חומש להרחבת הנגישות של מיעוטים להשכלה גבוהה

בהמשך לדוח הביניים של הצוות המקצועי בנדון, ולהחלטת ות"ת בנושא מיום 27.7.11, ובהתאם לתכנית הרב שנתית למערכת ההשכלה הגבוהה, להלן המלצות למדיניות כוללת בנוגע להרחבת הנגישות של בני המיעוטים למערכת ההשכלה הגבוהה בחומש הקרוב. ההמלצות מתייחסות למערכת המתקצבת ע"י ות"ת בלבד. התכניות המומלצות מיועדות בעיקרן להגדיל את שיעור הסטודנטים בני מיעוטים במערכת הקיימת, אשר עמד בתשע"א על שיעור של כ-11% בלבד (כמחצית משיעורם באוכלוסייה), ולהעניק להם הזדמנות להתמודד עם הלימודים באקדמיה ולמצות כישוריהם בצורה מיטבית. בנוסף, הצוות ראה לנכון לקדם תכניות לפיתוח עתודה אקדמית ברמה מצוינת של מיעוטים במוסדות ולהגדיל את מעורבותם באקדמיה. היקף הסגל האקדמי הערבי במוסדות שבתקצוב ות"ת עומד כיום על שיעור של כ-2% בלבד.

ההמלצות נשענות על עבודה נוספת שנעשתה ע"י הצוות המקצועי בחודשים האחרונים, הכוללת בעיקר איסוף וניתוח נתונים משלימים, למידה ממחקרים בנושא, מפגשים עם קרנות פילנתרופיות, מפגשים עם סטודנטים ערבים ולמידה מהנעשה במוסדות הבולטים בעשייתם בנושא. העבודה תוצג בהרחבה בישיבת ות"ת, לרבות הערכה של המשמעות התקציבית של התכניות. יצוין כי העבודה נעשתה בשיתוף משרד רוה"מ ומשרד האוצר ובימים הקרובים תובא לאישור ועדת ההיגוי של ות"ת בנושא הגדלת ההנגשה של מערכת ההשכלה הגבוהה לבני מיעוטים.

ועדת ההיגוי של ות"ת בסיוע הצוות המקצועי תפעל ליישום התכניות ומעקב אחר ביצוען וכן תבחן במהלך השנה הקרובה היבטים נוספים שאינם באים בשלב זה לידי ביטוי בתכניות המוצעות במסמך.

1. חשיפה, מידע והכוון להשכלה גבוהה

1.1 הרחבת מרכזי הישגים ליישובי אוכלוסיות בני מיעוטים.

הצוות ממליץ להרחיב את תכנית הישגים לישובים של בני מיעוטים (בהתאם לקריטריונים סוציאקונומיים שנקבעו). בכל שנה, החל משנה"ל תשע"ג, יוקמו 10 מרכזים חדשים במרכזי אוכלוסייה של בני מיעוטים, עד להרחבת התוכנית ל-40 ישובים בתשע"ו (בכפוף לעמידה בקריטריונים). בכל ישוב יפעל רכז בן מיעוטים. במסגרת הפעילות תתבצע הסברה וחשיפה לאקדמיה לתלמידי ביי"ס תיכון (כיתות י"א), תינתן אינפורמציה על מוסדות הלימוד ותחומי הלימוד לבעלי פוטנציאל להשתלב באקדמיה, יתאפשרו אבחון והכוונה לבחירת תחום לימודים, יוצעו סדנאות הכנה לאקדמיה, הפניה למלגות וכדומה. מרכזי הישגים של בני המיעוטים יפעלו בהנחיית ועדת היגוי מיוחדת של אנשי ציבור ואקדמיה בני מיעוטים (תת ועדה של ועדת ההיגוי של הישגים). כמו כן, במטה הישגים יועסק רכז מיוחד לעניין הפעלת התכנית במגזר בני המיעוטים. עלות הפעלת כל מרכז הישגים הינה כ-300 אש"ח ותתבצע בהתאם לכללי התכנית.

1.2 תרגום אתרי האינטרנט של המוסדות המתקצבים ושל המל"ג לשפה הערבית.

על מנת להרחיב את הנגישות של מועמדים בני מיעוטים למערכת ההשכלה הגבוהה מומלץ לעודד את המוסדות לתרגם את אתרי האינטרנט שלהם לערבית באמצעות השתתפות חד-פעמית בעלות התרגום. כמו כן, מומלץ כי אתר המל"ג יתורגם לערבית. השתתפות ות"ת המוצעת לנושא זה הינה כ-10 אש"ח לכל מוסד.

2. קדם אקדמיה

2.1 מעטפת לתלמידי המכינות הקדם אקדמיות.

במהלך תשע"ב הפעילה ות"ת פיילוט מכינות קדם אקדמיות שמטרתן לבחון מגוון של פתרונות לחסמים העיקריים בהשתלבות סטודנטים בני מיעוטים במכינות. במכינות אלה ניתן מענה להיבטים הבאים: תגבור שפתי, מיומנויות למידה, אוריינטציה אקדמית, העצמה אישית, יעוץ אישי, מלגות קיום לפי קריטריון ראויים לסיוע ותחבורה. הפיילוט כלל 2 מסלולים ייחודיים לערבים (ספיר וטכניון) ו-2 מסלולים משולבים לערבים וליהודים (גליל מערבי ובן גוריון). סה"כ כ-80 תלמידים. הפיילוט מלווה במחקר. מדווח מנהלי המכינות המשתתפים בפיילוט עלו הרשמים הבאים:

- קיימת שונות מאוד גדולה בין המוסדות הן במרכיב האוכלוסייה והן בתכנים הנלמדים ולפיכך אין מסקנה חד משמעית לגבי מכינות משותפות או ייחודיות.
- המרכיבים הלימודיים הקריטיים להצלחת הסטודנטים במכינות: תגבור שפתי, תכנים תרבותיים וחברתיים ותגבור מיומנויות אקדמיות.
- המרכיבים הסוציאליים הקריטיים להצלחת הסטודנטים במכינות: הסעות ונגישות פיזית, יעוץ אישי ומלגות קיום.
- חשוב מאוד המיצוב של המכינה כמסלול יוקרתי ויש לבחון שילוב קורסים אקדמיים המקנים נ"ז.

לאור האמור, ולאור הרפורמה הצפויה במכינות, מוצע כי החל משנה"ל תשע"ג תוענק מעטפת לכלל המכינות המתוקצבות ע"י ות"ת בהן לומדים סטודנטים בני מיעוטים (כ-700 תלמידים כיום). המעטפת לסטודנטים תכלול: תגבור השפה העברית, מימון מעונות/הסעות, מימון קורס הכנה לפסיכומטרי ורכז. תלמידים במכינות משולבות יזכו בנוסף במימון שיעורי עזר. עקב השונות הרבה בין האוכלוסיות ותחומי הלימוד מומלץ לתת בחירה למוסדות האם לקיים מסגרות ייעודיות לבני מיעוטים או מסגרות משלבות. סכום המעטפת הינו 6,900 ₪ לתלמיד במכינות משלבות ו- 6,300 ₪ לתלמיד במכינות ייחודיות.

2.2 שיווק המכינות.

ות"ת תתקצב כל מוסד בתקציב חד-פעמי של עד 50 אש"ח לשיווק ומיתוג המכינה במטרה להביא את ההכנה הקדם אקדמית למודעות האוכלוסייה הערבית ולהדגיש את יתרונותיה, ביניהם: הקניית ידע בסיסי לצורך הלימודים באקדמיה, מיומנויות למידה, חיזוק השפה העברית, חיזוק השפה האנגלית (ופחות קורסים לפטור בשנה א'), חיסכון כספי במימון קורס הפסיכומטרי, שיפור הביטחון העצמי ואפשרות קבלת מלגת הצטיינות לשנה א' (ראה להלן).

2.3 מלגות הצטיינות לבוגרי המכינות.

ות"ת תעניק מלגות הצטיינות ל-20% מבוגרי המכינות בני המיעוטים בעלי ההישגים הגבוהים ביותר במכינה. המלגה תוענק לאחר הקבלה לשנה א' לתואר ראשון ותהיה בגובה שכ"ל שנתי.

2.4 פיילוט "נחיתה רכה" של האוניברסיטה הפתוחה.

בהתאם להחלטת ות"ת בנושא, האוניברסיטה הפתוחה תחל בשנה"ל תשע"ג בפיילוט "נחיתה רכה" לבני מיעוטים. הפיילוט יופעל ב-4 מסלולים של "אפיקי מעבר" כקבוצות מובנות בתחומי הלימוד הבאים: כלכלה, עבודה סוציאלית, הנדסה אזרחית וסיעוד (אשר נמצא בהליך הכרה של אפיק מעבר). מטרת הפיילוט להעניק לסטודנטים "נחיתה רכה" באקדמיה באמצעות לימודים בשפה הערבית (כשהחומר יישאר בעברית), ומעטפת סיוע הכוללת תגבור שפתי, מיומנויות למידה, ייעוץ אישי וכד'. הפיילוט יופעל בריכוזי אוכלוסייה של בני מיעוטים. בתום המסלול יוכלו הסטודנטים להמשיך את לימודיהם לתואר הראשון באוניברסיטה הפתוחה או להמשיך את התואר באחת מן האוניברסיטאות שבהסדר.

ות"ת תתקצב במשך הפיילוט את ההוצאות החד פעמיות הכרוכות בפיתוחה של התוכנית בהיקף של 2,500 אש"ח לשנה במשך שנתיים. הפיילוט יבחן באמצעות מחקר מלווה. במידה שהפיילוט יצלח, תפעיל האוניברסיטה הפתוחה את התוכנית במסגרת תקציבה, ובהתאם למודל התקצוב הכולל רכיב לאוכלוסיות מיוחדות.

3. קדם אקדמיה

3.1 "צעד לפני כולם".

"צעד לפני כולם" הינה תכנית שמטרתה לצמצם את ה"טראומה" של הסטודנטים בני המיעוטים במגע הראשוני עם האקדמיה, עם השפה העברית והחברה הישראלית, תוך שיפור

יכולת ההתמצאות והביטחון העצמי של סטודנטים אלה. ההכנה הייחודית תתבצע כחודשיים לפני מועד פתיחת שנה"ל ועד פתיחת הסמסטר הראשון. כל הסטודנטים בני המיעוטים יהיו זכאים להשתתף בתוכנית זו במידה שהתקבלו ישירות ללימודי תואר ראשון. מומלץ כי המוסדות יחייבו את הסטודנטים להגיע להכנה (למשל על בסיס תוצאות "מבחן יעל" בעברית). במסגרת התכנית יתבצע תגבור השפה העברית, מיומנויות למידה ואוריינטציה אקדמית. תמיכת ות"ת למוסדות תהיה בגובה של 1,824 ₪ לתלמיד.

3.2 מודל חדש לחיזוק הקליטה בשנה א'.

הצוות ממליץ להפעיל החל משנה"ל תשע"ג מודל תקצוב חדש לחיזוק מערך קליטת הסטודנטים בני המיעוטים בשנה א' במוסדות המתקצבים ע"י ות"ת. נמצא כי על מנת לצמצם נשירה, גרירת לימודים ומעבר בין חוגים של סטודנטים אלה יש להעניק לסטודנטים בשנה א' תמיכה חברתית, תמיכה אקדמית (אישית), ייעוץ אישי, מיומנויות למידה ופעולות תרבות. כל זאת בנוסף לחיזוק השפה העברית שכאמור יתבצע לפני תחילת שנת הלימודים. הסל המלא יוענק למוסדות בהתחשב בשיעור הנשירה של סטודנטים בני מיעוטים במוסד ביחס לממוצע הנשירה של האוכלוסייה היהודית בכלל המוסדות. כלומר, ככל ששיעור הנשירה יהיה נמוך יותר מהממוצע של האוכלוסייה היהודית כך תקציב המוסד יגדל. כן יתחשב המודל במאפיינים סוציו-אקונומיים של האוכלוסייה ובתחומי הלימוד השונים, אותם ות"ת תרצה לעודד והמצריכים טיפול שונה. ועדת ההיגוי של ות"ת תקבע מדי שנה את המשקולות לדרוג הישובים של הלמ"ס ואת המשקולות לתחומי הלימוד השונים ותדווח עליהם לות"ת. למוסדות תינתן גמישות בתמהיל השימושים בתקציב בהתאם לצרכים המוכרים. יצוין כי סל קליטה מלא עומד על 4,666 ₪ לסטודנט. התקציב הכולל שיוענק לכל מוסד תלוי במס' הסטודנטים הערבים בשנה א', בהרכב תחומי הלימוד של הסטודנטים, בהרכב שיוכם לאשכולות חברתיים של הלמ"ס ובשיעור המעבר לשנה ב' של הסטודנטים בני המיעוטים במוסד. המודל יהפוך ליחסי ככל שהביצוע בפועל יעלה על סך התקציב המיועד לסעיף זה.

4. הכוון תעסוקתי

הצוות ממליץ על תקצוב המוסדות בגין קורס לסטודנטים בני מיעוטים בשנת הלימודים האחרונה, בהיקף של 2 שעות סמסטריאליות, שיכלול תכנים של הכוון תעסוקתי כגון: כתיבת קו"ח, הכנה לראיונות עבודה, מפגש עם מעסיקים וכד'. העלות מוערכת בכ-100 אש"ח לקורס.

5. מלגות הצטיינות לתארים מתקדמים

5.1 מלגות הצטיינות לסטודנטים הלומדים לתואר שני מחקרי.

הצוות ממליץ על הפעלת תכנית מלגות הצטיינות ל-25 סטודנטים בני מיעוטים מצטיינים הלומדים מדי שנה לתואר שני מחקרי במוסדות המתקצבים ע"י ות"ת, זאת החל מתשע"ד. סכום המלגה יהיה בגובה 40 אש"ח לשנה למשך שנתיים. התקנון המפורט יובא במהלך תשע"ג לאישור ות"ת.

5.2 מלגות הצטיינות לדוקטורנטים בני מיעוטים מצטיינים.

במשך כעשור מפעילה ות"ת קרן מלגות לדוקטורנטים מצטיינים מקרב בני המיעוטים הלומדים באוניברסיטאות. עד כה חולקו 87 מלגות. לקראת שנה"ל תשע"ג אישרה ות"ת הגדלת מספר המלגות המחולקות ל- 14 מלגות בשנה, ולהגדיל את סכום המלגה ל-70 אש"ח, כאשר ות"ת תממן מתוך סכום זה 60 אש"ח, ואת היתרה ישלים המוסד.

5.3 מלגות הצטיינות לבתרי דוקטורנטים מצטיינים.

הצוות ממליץ להקצות סכום של כ-2,000 אש"ח לשנה לחלוקת מלגות ל-25 בתרי דוקטורנטים בני מיעוטים מצטיינים, זאת החל משנה"ל תשע"ד. התקנון המפורט יובא לאישור ות"ת במהלך תשע"ג.

5.4 מלגות מעוף

ות"ת, בשיתוף עם קרן כהנוף, מפעילה תכנית מלגות לקליטת אנשי סגל מצטיינים בני מיעוטים במוסדות להשכלה גבוהה המתוקצבים על ידה. בסוף תשע"ג מסתיים הסכם שיתוף הפעולה עם קרן כהנוף, ונעשה מאמץ למצוא גורם אחר שישתף פעולה עם ות"ת במימון המלגות. כמו כן, מתקיימת בחינת האחדת מלגות מעו"ף עם מלגות אלון. בשלב זה מומלץ כי ות"ת תתחייב למימון מלא התכנית בהיקף נוסף של כ-2 מיליון ₪ לשנה.

6. המלצות נוספות

6.1 מינוי איש סגל בכיר בכל מוסד בכפיפות לרקטור/נשיא שיהיה אחראי לריכוז הטיפול בסטודנטים בני מיעוטים במוסד.

- האחראי יהיה בעל תפקיד מוגדר המעוגן במסמכים הרשמיים של המוסד.
- התפקיד יוכר כתפקיד אקדמי-ניהולי המזכה בגמול תפקיד ובהפחתת מכסת הוראה כמקובל לגבי בעלי תפקידים מקבילים.
- לרשות האחראי יעמיד המוסד משאבי תקציב וכוח אדם קבועים (רכז סטודנטים בני מיעוטים, יועץ אישי וכד') שיאפשרו את ביצוע הפעילות כראוי.
- הפעילות תכלול בין השאר: הכנת תכניות להגדלת שיעור הסטודנטים הערבים במוסד, תכניות לחיזוק הקליטה בשנה א', פתרונות דיור, הסעות, מלגות, תכניות להגדלת שילוב בני מיעוטים בסגל האקדמי וכד'.
- האחראי יעביר דיווחים על הפעילות והישגיה להנהלת המוסד ולות"ת ככל שיידרש.

6.2 קליטת בני מיעוטים בסגל האקדמי

- על המוסדות להשכלה גבוהה לעשות מאמצים לעידוד סטודנטים מצטיינים להמשיך לתארים מתקדמים ולהעדיפת שילוב מועמדים מתאימים בני מיעוטים כחברי סגל אקדמי.
- בכל שנה ייפגש נשיא המוסד עם האחראי על הסטודנטים בני המיעוטים, אשר יציג בפניו את פעילות המוסד בתחום ויקיים דיון בנושא.

- האחראי יעביר דיווח שנתי לות"ת בנושא.

6.3 שילוב בני מיעוטים במוסדות המנהלים בוועדות השונות

- האחראי לעניין הסטודנטים בני המיעוטים ישמש חבר קבוע בוועדה המרכזת של המוסד (או גוף מקביל לו), בסנאט, וכן בוועדת המינויים המוסדית העליונה.
- בהחלטות על מינויים שנעשים על-ידי הנהלת המוסד (למשל, נציגים בוועדות חיפוש לדקאן, רקטור ונשיא) על הגורם הממנה לתת משקל מיוחד לערך של ייצוג הולם של בני מיעוטים בוועדות.
- ככל הניתן יקבע המוסד יעדים ברורים של מינוי בני מיעוטים במוסדות המנהלים ובוועדות.
- האחראי יעביר דיווח לות"ת בנושא.

6.4 הרחבת שילוב בני מיעוטים בסגל המנהלי של המוסד

- שיעור הסגל המנהלי בני המיעוטים במוסדות להשכלה גבוהה עומד על כ-1% בלבד.
- הממשלה קבעה יעד של 10% לשנת 2012 (אך בפועל אינה עומדת בו).
- מומלץ שכל מוסד יקבע יעד שנתי לקליטת עובדים בני מיעוטים, בהתחשב בשיעור התחלופה הפנימי ובהיקף הסגל המנהלי במוסד.
- האחראי ידאג שהגורם הממנה ייתן משקל מיוחד לערך של ייצוג הולם של בני מיעוטים בסגל המנהלי, לרבות במשרות ניהול.
- האחראי ידווח לות"ת על פעולות המוסד בנושא.

6.5 נגישות פיזית

6.5.1 דיור

- לנוכח קשיים יחסיים של סטודנטים בני מיעוטים במציאת פתרונות דיור בסמוך לקמפוסים והרקע הסוציאקונומי הנמוך שלהם יחסית, מוצע לבחון את האפשרות כי ות"ת תכלול קריטריון המתייחס לכך במסגרת השתתפותה בבניית מעונות סטודנטים.
- מומלץ כי במידת הצורך המוסד יגדיל את פתרונות הדיור לסטודנטים בני מיעוטים ע"י שכירות ישירה.

6.5.2 תחבורה ציבורית

- משרד התחבורה פועל במסגרת מספר תכניות חומש לשיפור התשתית ולהרחבת שירותי תחבורה ציבורית ביישובי בני מיעוטים בפריפריה, בין השאר לצורך הנגשה למוסדות להשכלה גבוהה.

- ות"ת תפעל מול משרד התחבורה, מול הרשויות המקומיות ומול האחראים במוסדות, ככל שיידרש, לקידום, איתור ומתן פתרונות תחבורה ציבורית בישובים הרלבנטיים.
- ות"ת תפנה למשרד התחבורה על מנת שיתרגם את אתר האינטרנט "כל קו" לערבית.

7. נושאים לטיפול בהמשך

בשנה הקרובה ימשיך הצוות המקצועי בבחינת הנושאים העיקריים הבאים:

- הקמת קרן מלגות לסטודנטים מהמגזר הערבי (על בסיס סוציאקונומי).
- מכינות קדם אקדמיות בשילוב השירות האזרחי.
- מוסד ערבי מתוקצב.
- הוראת עברית בבתי הספר התיכוניים.
- פתרונות לאוכלוסייה הבדואית.
- מכינות- הגמשת המסלולים הבסיסיים, הבחינה הפסיכומטרית.
- פערים בלמודי אנגלית.

בביליוגרפיה

- 1) אבו אלהיג'יא יונס וחליל מחמוד, "הקמת אוניברסיטה ערבית ראשונה בישראל, האומנם?" - מכללת סחנין, 2009.
- 2) אימון סייף, "האוכלוסיה הערבית ומדינת ישראל: אסטרטגיה של שילוב כלכלי" - משרד ראש הממשלה, 2008.
- 3) אימון סייף, "החברה הערבית בישראל: נתונים כלכליים חברתיים מרכזיים" - הרשות לפיתוח כלכלי של המגזר הערבי, דרוזי וצ'רקסי, משרד ראש הממשלה, 2009.
- 4) אלחאג', "Higher Education Among the Arabs in Israel" – 2003.
- 5) בינוול לירון, בן דור כלב ושישון ערן, "שילוב הערבים אזרחי ישראל ב-'חזון ישראל 15'" - מכון ראות, מתוך "שילוב ושיוויון התועלת הכלכלית של בין ערבים לבין יהודים בישראל", יוזמת קרן אברהם, 2009.
- 6) בן-רבי דליה, סגל-בארו סופקה, הנדן אילה, בשותפות אבו עסבה ח'אלד (מכון מסאר), "הכנת סטודנטים ערבים להשתלבות מוצלחת במוסדות להשכלה גבוהה: ממצאים נבחרים ממחקר הערכה על פיילוט לשדרוג המכינות הקדם-אקדמיות" - מאיירס-ג'וינט מכון ברוקדייל.
- 7) דו"ח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, בראשות אברהם (בייגה) שוחט (עמוד 30), 2007.
- 8) וורגן, "לימודי סטודנטים ישראלים בתחומי החינוך וההוראה במוסדות להשכלה גבוהה ברשות הפלסטינית" –ינואר 2012.
- 9) יוזמת קרן אברהם, "החברה הבדואית בנגב – מאפיינים חברתיים, דמוגרפים וכלכליים" – 2011.
- 10) יוזמת קרן אברהם, "החברה הערבית בישראל – אוגדן מידע" –מאי 2009.
- 11) יוזמת קרן אברהם, "שילוב ושיוויון התועלת הכלכלית של בין ערבים לבין יהודים בישראל", 2009.
- 12) למ"ס, שנתונים 2006-2012, סקרי כוח אדם, וכן עיבודים מיוחדים שנעשו בהתאמה למיקוד במגזר הערבי.
- 13) מאג'ד אלחאג', "השכלה גבוהה בקרב הערבים בישראל: מצב, בעיות ומגמות" – המרכז לרב תרבותיות וחקר החינוך, אוניברסיטת חיפה, 2001.
- 14) מיכל סלע, "תמונת מצב על ההשכלה הגבוהה של האוכלוסייה הערבית בצפון" - 2008.
- 15) מרכז טאוב, "דוח מצב המדינה-חברה כלכלה ומדיניות 2009" – מרץ 2010.
- 16) משרד התמ"ת, מנהל מחקר וכלכלה, "הערבים בישראל, דיוקן האוכלוסייה, מאפייני תעסוקה, רמת חיים, הכנסות והוצאות 1980-2008" –נובמבר 2010.
- 17) ענת גופן, "היוצאים מהכלל המעידים על הכלל" –2009.
- 18) עראר וחאג' יחיא, "הגירה לצורך רכישת השכלה גבוהה: ערבים מישראל הלומדים באוניברסיטאות בירדן" – מגמות, 2012.

- 19) עראר וחאג' יחיא, "ירדניזציה" של ההשכלה הגבוהה בקרב הערבים בישראל (פרקים 1-3), יולי 2011.
- 20) פרופ' איתמר גתי וצוות כיוונים לעתיד, "הצעה לפיתוח מערכת ייעוץ וסיוע בבחירת לימודים ומקצוע ייעודית למגזר הערבי" - האוניברסיטה העברית בירושלים.
- 21) קינג, נאון, וולדה-צדק, "תעסוקת נשים ערביות בישראל" – מאיירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, פרק מתוך "שילוב ושוויון התועלת הכלכלית של שילוב ושיוויון בין ערבים לבין יהודים בישראל", יוזמת קרן אברהם, 2009.
- 22) שיינין, הרצוג ורפיח, "שילוב המגזר הערבי בכלכלת ישראל – מאפיינים וחסמים" – המכון הישראלי לתכנון כלכלי, פברואר 2010.
- 23) תותרי פח'ורי ולירון פרחי, "תחבורה ציבורית בישובים ערביים" – יוזמת קרן אברהם, 2012.